

N Á R O D O P I S N Á
revue

3-4/2000

NÁRODOPISNÁ REVUE 3-4/2000, ročník X
(XXXVII.ročník Národopisných aktualit)
VYDÁVA Ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR

REDAKČNÍ RADA: Hana Dvořáková, Josef Jančář, Richard Jeřábek, Eva Krekovičová, Jan Krist, Vlasta Ondrušová,
Martina Pavlicová, Karel Pavlišťík, Daniela Stavělová, Miroslav Válka

Šéfredaktor: Jan Krist
Redaktorka: Martina Pavlicová
Výkonná redaktorka a tajemnice redakce: Lucie Uhlíková
Výtvarná spolupráce: Dana Chatrná
Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

ISSN 0862-8351

N Á R O D O P I S N Á

revue

3-4/2000

OBSAH

Studie a články

Urbánna antropológia: áno či nie? (Teoretické problémy vývinu urbánnej antropológie) (<i>Alexandra Bitušíková</i>)	67
Symbolické významy v mestskom prostredí - Berlín (<i>Zdeněk Uherek</i>)	71
K výzkumu způsobů sdružování obyvatel Brna (<i>Karel Altman</i>)	74
Dům U Sedmi Švábů v Brně. (Předběžná zpráva k výzkumu bydlení ve velkoměstě (<i>Pavla Stöhrová</i>)	79
Mestské prostredie - miesto útlmu a (le aj) revitalizácie ľudovej hudby (<i>Peter Michalovič</i>)	83
Zálesí - Kopanice - Horňácko v 18. a 19. století. (Pojmoslovná sonda (<i>Richard Jeřábek</i>)	85
Žitkovské bohyně (<i>Dagmar Pintiřová</i>)	92

Fotopříloha

Jan Beran: Docela všední, obyčejný den (<i>Jiřina Kosíková</i>)	97
---	----

Proměny tradice

Znovu objeovované drátenictví (<i>Daniel Drápala</i>)	109
Kulturně společenské aktivity současné vesnice (<i>Miroslav Válka</i>)	109

Společenská kronika

Martě Šrámkové k narozeninám (<i>Andrea Zobačová</i>)	111
Unce Čumpelíkové vše dobré (<i>Karel Pavlíščík</i>)	112
Pětasedmdesátník Zdeněk Mišurec (<i>Josef Jančář</i>)	112
Zpěvák s drahokamem v hrdle. (K sedmdesátinám Luboše Holého) (<i>Antonín Mička</i>)	113
Jubileum Olgy Hrabalové (<i>Jana Pospíšilová</i>)	114
Za Jožkou Kobzíkem (<i>Jaromír Nečas</i>)	115

Konference

Sympóziu Lokální společnosti v terénních výzkumech (<i>Hana Hlůšková</i>)	116
Antropologické sympozium v Nečtinách (<i>Jana Nosková</i>)	118
21. etnochoreologická konference ICTM v Chorvatsku (<i>Hannah Laudová</i>)	119

Výstavy

Me tibi dedico. Votivní dary v okruhu lidové religiozity (<i>Jiřina Veselská</i>)	121
---	-----

Festivaly

Strážnice 2000 (<i>Lubomír Tyllner</i>)	123
Podlaski Jarmark Folkloru (<i>Eva Pavlíková</i>)	126
Aquilejské slavnosti v Itálii 2000 (<i>Jan Krist</i>)	127
Šumerský mezinárodní folklorní festival (<i>Josef Jančář</i>)	128
Zielona Góra 2000 (<i>Jan Miroslav Krist</i>)	129
XXXI. Slezské dny v Dolní Lomné (<i>Josef Jančář</i>)	129

Recenze

C. Geertz: Interpretace kultury (<i>Josef Jančář</i>)	130
V. Macura: Český sen (<i>Andrea Zobačová</i>)	131
M. Toncrová: Lidové písně z moravského Horácka (<i>Věra Frolcová</i>)	133
A. Dular: Modeli za modrotisk (<i>Jarmila Pechová</i>)	133
Etnologické rozpravy 1/98 - 2/98 (<i>Bohuslav Beneš</i>)	134
CD Chvála českých dud (<i>Michaela Benešová</i>)	135
CD Písničky z malířovy palety (<i>Helena Bretfeldová</i>)	136
CD Valaské písničky (<i>Helena Bretfeldová</i>)	137

Resumé

Ročníkový obsah	138
-----------------	-----

URBÁNNA ANTROPOLÓGIA: ÁNO ČI NIE? (TEORETICKÉ PROBLÉMY VÝVINU URBÁNNEJ ANTROPOLOGIE)¹

Alexandra Bitušiková

„Čo je mesto, ak nie ľudia?“ Túto myšlienku nevyslovil žiaden známy urbánny antropológ, ale William Shakespeare pred takmer štyristo rokmi. Dodnes nesie v sebe podstatu všetkých etnologických a antropológických definícií mesta. Veď čím by boli mestské ulice, námestia, parky, mrakodrapy, cesty, obchody, reštaurácie či bary bez ľudí? A čo by bez ľudí objektu svojho výskumu - robili urbánni etnológovia a antropológovia?

Urbánna etnológia (urbánna antropológia) je mladou subdisciplínou sociálnej a kultúrnej antropológie, ktorá sa v slovenských a českých podmienkach rozvíja intenzívne len od druhej polovice 20. storočia. Počiatky vedeckého záujmu o mesto však siahajú do začiatku 20. storočia, keď sa na univerzite v Chicagu sformovala skupina sociológov, zaujímajúcich sa o štúdium spoločenských javov a dôsledky urbanizácie vo veľkom meste. Chicagska škola sociológie mesta ovplyvnila sociologické a antropológické výskumy mesta na dlhé desaťročia a práce jej predstaviteľov dodnes vychádzajú v reedíciách ako „klasické“ diela urbánnej sociológie a antropológie (R. E. Park - E. W. Burgess - R. D. McKenzie: *The City*, 1925; L. Wirth: *Urbanism as a Way of Life*, 1938; W. F. Whyte: *Street Corner Society*, 1943; R. Redfield: *The Folk Society*, 1947 ai.).

Intenzívny záujem o mesto silnie medzi antropológmi najmä v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch 20. storočia v súvislosti s rastúcim významom miest a rapidným tempom urbanizácie. V roku 1962 sa v odbornej literatúre po prvý krát objavuje termín antropológia mesta - urbánna antropológia (Niedermüller 1987: 467). História urbánnej antropológie sa od jej počiatkov až podnes ťahne zápas o jej opodstatnenie a miesto v systéme antropológických disciplín a subdisciplín. Diskusie a polemiky o špecifikách urbánneho výskumu, metodike a predmete skúmania sa vedú na stránkach odborných časopisov, zborníkov a publikácií od šesťdesiatych rokov.

Napriek množstvu publikovaných výsledkov je urbánna antropológia stále terčom kritikov. Najčastejším argumentom v polemikách je rozlišovanie antropológie mesta a antropológie v meste (J. R. Rollwagen, L. Plotnicov, M. de la Pradelle, U. Hannerz ai.). Mesto v antropológických štúdiách vystupuje často len ako locus

a nie focus (Hannerz 1980: 2). Antropológia v meste študuje rôzne aspekty mestského života, kde mesto je iba lokalizáciou aktivít - miestom, kde sa výskum uskutočňuje. Antropológia mesta sleduje „mesto ako také“ všeobecne alebo konkrétne mesto s dôrazom na široký urbánny kontext, rôzne atribúty mestského spoločenstva (veľkosť, hustota, heterogenita, socio-priestorová segregácia a pod.) a ich vplyv na život obyvateľov mesta.

Podľa Heinza Schillinga focus/locus problém pre-stáva byť v súčasnosti viazaný striktne na priestorovú sféru veľkých miest, ale zasahuje aj do predmestí, malých miest a dedín v širšom regióne metropol. Differenciáciu na kultúru mesta (mesta všeobecne) alebo kultúru v meste (konkrétnom, jedinom, výnimočnom meste) považuje Schilling stále za veľmi dôležitú. Mesto ako locus je potrebné študovať z perspektívy „zdola“, kde je možné sledovať mechanizmy lokálnej pamäti, sociálnych a príbuzenských vzťahov, formovania identít, autostereotypov a heterostereotypov. Takýto výskum si vyžaduje etnografický, mikro-analytický a na každodennú kultúru orientovaný prístup, zameraný na mesto v lokálnych kontextoch a v podmienkach post-industriálnej tranzície (Schilling 1993).

Cieľ a predmet urbánno-antropológických výskumov posledných desaťročí reflektujú najfrekvencovanejšie tematické okruhy:

- etnicita (etnické skupiny v meste, etnická identita, interetnické vzťahy)
- ekonomika (obchod, trhy, finančné burzy, socioekonomické vzťahy, zamestnanecké skupiny a subkultúry)
- migrácia z vidieka do miest a jej dôsledky (sociokultúrne transformácie, zmena životného štýlu, adaptácia, akulturácia a socializácia v mestskom prostredí)
- rodina a príbuzenské vzťahy v meste (miesto a funkcia rodiny, príčiny a dôsledky destabilizácie mestskej rodiny)
- sociálna stratifikácia v mestskom prostredí (sociálne vrstvy a skupiny, elity)
- urbánne komunity, inštitúcie a subkultúry (záujmové združenia, sekty, revoltujúce skupiny, gangy)

- chudoba a bezdomovci (marginálne skupiny)
- politika (politické skupiny, symboly, rituály)
- náboženstvo (náboženské skupiny, vzťahy, symboly)
- zdravie (AIDS, gerontológia, sociálno-psychologická problematika)
- drogy, alkoholizmus a kriminalita (narkomani, prostitútky, pašeráci a pod.)
- ženy, ich zaradenie a postavenie v mestskej spoločnosti
- mestské symboly, zvyky a obrady
- mestské životné štýly
- mestské spoločenské udalosti, príležitosti a miesta (festivaly, nákupné strediská, krčmy, trhy, pláže, letiská, monumenty, námestia a pod.)
- metodika urbánneho výskumu
- urbánna typológia (Kemper 1991).

Jednotlivé témy študuje urbánna etnológia (urbánna antropológia) v rámci organizačných princípov, sledujúcich:

1. mesto ako súbor menších jednotiek
2. mesto ako celok
3. mesto a jednotky integrácie
4. mesto ako súčasť hierarchie „mesto - región“

Mesto ako súbor menších jednotiek

Keďže mestské veľkomestské prostredie vzhľadom na svoju veľkosť a heterogenitu neumožňuje obsiahnuť všetky aspekty mestského života tradičnými etnografickými metódami a technikami, orientujú sa etnológovia (antropológovia) často na menšie jednotky skupiny v rámci urbánnej society:

1. jednotky založené na lokálnom základe - rezidencii (susedstvo, činžiak, ulica, penzión, hotel a pod.)
2. skupiny založené na spoločnej kultúre, pôvode či etnicite (etnické skupiny, národnostné menšiny)
3. skupiny založené na spoločnom duchovnom, hodnotovom alebo religióznom základe (náboženské skupiny, sekty, politické združenia)
4. skupiny založené na spoločnej práci (zamestnanencké - profesionálne skupiny, školy, továrne a pod.)
5. jednotky založené na primárnych vzťahoch (rodiny, domácnosti, sociálne siete). (Gmelch - Zenner 1996: 130)

Jednotky integrácie

Predmetom urbánno - antropológického výskumu sú často miesta, udalosti a situácie, ktoré Edwin Eames a Judith Goode nazývajú jednotky integrácie (Eames Goode: 1977). Sú to fenomény združujúce heterogénnu urbánnu populáciu a podporujúce kontakty a interakcie obyvateľov mesta. Orientácia na integrujúce mechanizmy v mestskom prostredí je v súčasnej urbánnej antropológii dôraznejšia na rozdiel od starších štúdií, ktoré upriamovali pozornosť na konflikt, negatívne črty a pokleslé hodnoty mesta. Analýzy rôznych integrujúcich fenoménov v súčasnom meste pomáhajú mestským samosprávam, inštitúciám, architektom, urbanistom a i. vytvárať optimálne podmienky pre rozvoj mestských foriem života. Sociálne situácie, ktoré slúžia ako urbánne styčné body, možno rozdeliť do dvoch kategórií:

1. priestorovo lokalizované (verejné miesta - námestia, ulice, parky; bary, krčmy, reštaurácie, trhy, verejné inštitúcie - nemocnice, súdy, školy, úrady a doprava)
2. časovo orientované a lokalizované (mestské festivaly, oslavy, udalosti, politické mítingy a rituály, športové podujatia a pod.).

Mesto ako celok

Mesto ako celok (city as a whole), mesto v širšom kontexte je cieľom urbánnych výskumov zriedkavejšie. Dôvodom je najmä skutočnosť, že antropológovia preferujú výskumy väčších miest a veľkomiest, kde je omnoho náročnejšie postihnúť komplexný obraz mestského spoločenstva (Gmelch - Zenner 1996: 130). Malé a stredne veľké mesto vo výskumoch absentuje, čo v konečnom dôsledku neumožňuje komparáciu ani dôslednú klasifikáciu a typológiu miest v širšom medzinárodnom a medzikultúrnom kontexte.

Holistický prístup k mestu ako celku, kde cieľom je celá mestská populácia a všetky urbánne fenomény, je vo veľkých mestách ťažko realizovateľný. Efektívnejším sa zdá byť štúdium menších jednotiek v meste v širšom kontexte celého mestského spoločenstva. Výskum mesta ako celku je náročný a má svoje obmedzenia, pretože zvyčajne je možné študovať a obsiahnuť len určitý počet mestských komponentov. Je to však jedna z ciest, ktorá smeruje k pochopeniu urbánneho kontextu, v ktorom sú pevne zakotvené a prepojené rôzne mikro-jednotky.

Rurálne - urbánne väzby

Cieľom urbánno-antropologických výskumov je často štúdium urbanizmu ako spôsobu života cez rurálne - urbánne fenomény, spojené v regionálnych a národných sociálnych, kultúrnych, politických a ekonomických sieťach a inštitúciách. Antropológia si všima väzby mesta a vidieka najmä cez migrantov, ktorí do mesta dochádzajú alebo sa do mesta prisťahovali. Predmetom štúdia je a) adaptácia a akulturácia v mestskom prostredí; b) udržiavanie rodinných a priateľských väzkov (návštevy, rodinné udalosti a sviatky, rodinné krízy, dohodnuté manželstvá); c) ekonomické väzby (ekonomická podpora z mesta na vidiek - posielanie zárobkov, alebo naopak - zásobovanie mesta produktami z vidieka); d) sociopolitický impakt smerom z mesta na rodnú lokalitu (šírenie politických názorov, snaha o pozdvihnutie obce podporou školstva, dopravy a pod.). Okrem migrantov si antropológia všima aj inštitúcie a mechanizmy, ktoré napomáhajú stretávaniu a integrácii mestských, regionálnych a národných systémov cez ekonomické, politické a kultúrne aktivity (trhy a jarmoky, politické strany, cyklické obrady a slávnosti širšieho regionálneho charakteru, kluby rodákov a pod.). Cieľom výskumu sú teda subsystemy, ktoré spájajú rurálne a urbánne oblasti a vedú k hierarchickej integrácii do regionálnych a národných jednotiek.

Náčrt urbánno-antropologických tematických orientácií ukazuje, že pri výskume takého zložitého organizmu, akým je mesto, je nevyhnutné aplikovať alternatívne prístupy a kombinované výskumné metódy a techniky. Urbánni etnológovia (antropológovia) často siahajú aj po výskumných metódach iných vedných disciplín, najmä sociológie a histórie, čo neznamená stratu antropologickej identity (ako argumentujú kritici urbánnej antropológie), ale jej obohatenie. Základom každého urbánno-etnologického (antropologického) výskumu však ostávajú etnografické metódy založené na priamom osobnom kontakte s respondentom.

Quo vadis, česká a slovenská urbánna etnológia?

Naznačené teoretické princípy, ako aj problémy súčasnej urbánnej etnológie a antropológie vo svete sa odrážajú aj v produkcii českých a slovenských urbánnych etnológov, zdieľajúcich spoločnú národopisnú etnografickú etnologickú a antropologickú históriu.

Locus/focus problém - výber výskumného prostredia a tematicko-metodologické zameranie - sprevádza urbánnu etnológiu v oboch krajinách. Prevládajúcim locusom t. j. miestom urbánnych výskumov sú stále veľké mestá (Praha, Brno, Bratislava), hoci väčšinu českých a slovenských mestských sídiel možno zaradiť medzi malé alebo stredne veľké mestá. Česká etnológia venovala veľkú pozornosť aj tzv. vidieckemu mestu (*Venkovské město* 1986, 1987; *Město: prostor, lidé, slavnosti* 1990), ktorého výskum, vychádzajúci z tradičného poňatia etnografie a folkloristiky, tvoril samostatný prúd českej urbánnej etnologie v osemdesiatych rokoch 20. storočia. Na Slovensku sa urbánne štúdiá začali výskumom Bratislavy v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 20. storočia a postupne prechádzali rôznymi metodologickými etapami. Možno konštatovať, že urbánne výskumy Bratislavy v Bratislave sú príkladom vývoja od etnológie v meste k etnológii - antropológii mesta. Od osemdesiatych rokov venujú slovenskí etnológovia zvýšený záujem aj malému a stredne veľkému mestu (výskumy Banskej Bystrice, Martina, Vrútok, Pezinka, Trenčína, Skalice, Nitry ai.). Väčšina výskumov je časovo orientovaná na medzivojnové obdobie, ktoré sa zdá byť „laboratóriom“ urbánnych výskumov na Slovensku - najmä preto, že je ešte obsiahnuteľné najbežnejšími metódami etnografického výskumu (pozorovanie, rozhovory) vďaka žijúcim pamätníkom, ale aj preto, že je ideálnym pre pochopenie a porovnanie ďalších vývinových etáp, najmä post-komunistického obdobia. S reštrukturalizáciou územnej správy, ako aj silnejúcim procesom euroregionalizácie bude význam malých miest stále vzrastať, čo by malo priniesť aj intenzívnejší vedecký záujem o výskum súčasných zmien malého mesta.²

Súčasná česká a slovenská urbánna etnológia vníma a študuje mesto ako dynamický štrukturovaný sociálny organizmus so širokou sieťou rôznych vzťahov, čím sa priblížila k smerovaniu západnej urbánnej etnológie a antropológie. V poslednom desaťročí dosiahla významné výsledky, porovnateľné s vedeckou produkciou v západnej Európe a Amerike. Zhromaždila rozsiahle množstvo materiálu z predchádzajúcich vývinových období, ktorý by sa mal stať východiskom pre štúdium súčasných procesov, prinášajúcich obrovské zmeny nielen v makrosociálnom vývoji spoločnosti, ale aj v sociokultúrnom a sociopsychologickom živote jednotlivcov a skupín.

Poznámky:

1. Časť príspevku bola publikovaná v príspevku A. Bitušikovej *Kontinuita a zmena v urbánnom kontexte* (viď literatúra)
2. Cieľom príspevku nie je hodnotenie vývinu urbánnej etnológie v Čechách a na Slovensku, preto spomínané problémy len stručne naznačujú smerovanie urbánnej etnológie v oboch krajinách.

Literatúra:

- Bitušiková, A.: *Kontinuita a zmena v urbánnom kontexte*. In: Darulová, J. (ed.): Banská Bystrica - premeny mesta a spoločnosti. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela 1999, s. 6-59.
- De La Pradelle, M.: *Několik poznámek k urbánní antropologii*. Český lid, 83, 1996, 3, s. 189-195.
- Eames, E. - Goode, J. G.: *Anthropology of the City. An Introduction to Urban Anthropology*. Englewood Cliffs, N. J., Prentice Hall Inc. 1977.
- Frolec, V.: *Venkovské město 1*. Uherské Hradiště 1986.
- Frolec, V.: *Venkovské město 2*. Uherské Hradiště 1987.
- Frolec, V.: *Město: Prostor, lidé, slavnosti*. Uherské Hradiště 1990.
- Gmelch, G. - Zenner, W. P.: *Urban Life: Readings in Urban Anthropology*. Illinois, Waveland Press 1996.
- Hannerz, U.: *Exploring the City*. Columbia, Columbia University Press 1980.
- Kemper, R. V.: *Trends in Urban Anthropological Research: An Analysis of the Journal Urban Anthropology*. Urban Anthropology, Vol. 20, 1991, 4, s. 373-384.
- Kokot, W. - Bommer, B. C. (Hg.): *Ethnologische Stadtforschung*. Berlin, Dietrich Reimer Verlag 1991.
- Niedermüller, P.: *Mestská kultura ľudová kultura*. Slovenský národopis, 35, 1987, 2-3, s. 467-479.
- Palen, J. J.: *The Urban World*. USA, McGraw-Hill, Inc. 1987.
- Park, R. E. - Burgess, E. W. - McKenzie, R.D.: *The City*. Chicago, University of Chicago Press 1925.
- Plotnicov, L.: *Anthropological Fieldwork in Modern and Local Urban Contexts*. Urban Anthropology, Vol. 2, 1973, 2, s. 248-264.
- Plotnicov, L.: *Back to Basics, Forward to Fundamentals the Search for Urban Anthropological Mission*. In: Southall, A. - Nas, P. J. M. - Ansari, G. (eds.): City and Society. Leiden Development Studies No. 7. Leiden, University of Leiden 1985, s. 29-56.
- Redfield, R.: *The Folk Society*. American Journal of Sociology, 52, 1947, s. 53-73.
- Rollwagen, J. R.: *Introduction: The City as Context: A Symposium*. Urban Anthropology, Vol. 4, 1975, s. 1-4.
- Schilling, H.: *Urban Europe. Pictures and Perspectives of a Symposium*. In: Giordano, Ch. - Greverus, I. M. (eds.): Urban Europe. Ideas and Experiences. Anthropological Journal on European Cultures, Vol. 2, 1993, No. 2, s. 139-142.
- Uzzel, D. J. - Provencher, R. *Urban Anthropology*. Dubuque, Wm.C. Brown Company, 1976.
- Whyte, W. F.: *Street Corner Society*. Chicago, University of Chicago Press 1943.
- Wirth, L.: *Urbanism as a Way of Life*. American Journal of Sociology, 44, 1938, July, s. 1-24.

SYMBOLICKÉ VÝZNAMY V MĚSTSKÉM PROSTŘEDÍ - BERLÍN

Zdeněk Uhrek

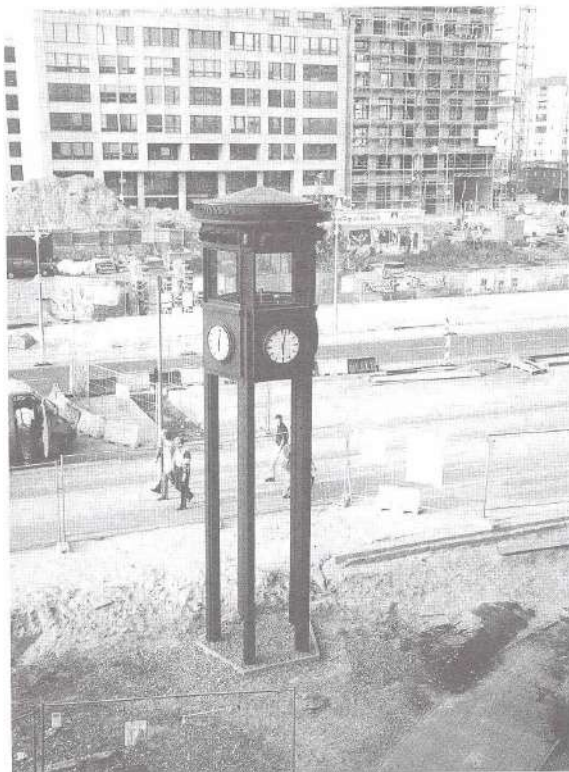
Antropologie tradičně využívá komparativní metody k porovnávání chování lidí v různých typech měst, aby pochopila jak specifické sídlo působí na lidskou každodennost. Podobně porovnává i symbolické významy, které lidé věcem kolem sebe přiřazují. Historik architektury a urbanismu často obdobně postupuje s hmotnými artefakty. Propojení obou přístupů může přinést tolik žádanou kontextualitu. V následujícím příspěvku představím několik pohledů na problematiku sjednoceného Berlína a jeho místa v Evropě příštích desetiletí. Část z nich byla představena na páté mezinárodní konferenci urbánních historiků, která proběhla v Berlíně ve dnech 30. 8. - 2. 9. 2000.

Centrum kontra periferie

Možnosti práce s konceptem - centrum periferních vztahů - zhodnotil pro sociální antropologii již před časem známý švédský sociální antropolog Ulf Hannerz.¹ Vycházel tehdy ze zkušeností se síťovou analýzou, ale na rozdíl od většiny manchesterských antropologů ji využil jako metaforu ke svým úvahám o globalizaci a směrech světových kulturních toků. Předmětem úvah zde není vztah města a venkova, ale světových center a periferních regionů třetího světa, které přejímají kulturní podněty z oblastí, kde se „vyrábí civilizace“. Hannerz později uvedl, že k jeho úvahám jej inspirovaly, kromě jiného, práce Immanuela Wallersteina² (v Hannerzově *Kultuře mezi centrem a periferií* např. nacházíme citace z Wallersteinova *Moderního světového systému* a *Politiky světové ekonomie*). Z pohledu historika architektury se obdobně pojatá problematika, zaměřená ovšem na střední Evropu, objevila na zmíněné konferenci v příspěvku Jadwigy Roguske. Je zajímavé, že při sledování modernizačních kulturních toků v architektuře a urbanismu se v jejích popisech z varšavské perspektivy několikrát opakuje obrat „subordinace“. Vyjadřuje jím přejímání slohových a regulačních prvků ve městě a připodobnění se trendům, které probíhaly v zemích dávajících kulturní podněty okolnímu prostředí. V daném případě se jedná např. o subordinaci modernizačním trendům přicházejících z Berlína K. F. Schinkela nebo z Hausmannovy Paříže.³

Subordinace, dominance a komplementarita

Vztah subordinace a dominance je vztahem nerovnosti. Sławomir Gzell při vymezování vztahu mezi Berlínem a Varšavou spíše předpokládá vzájemnou kompetitivnost, jejíž pozitivním vyústěním by mohly být „komplementární vztahy“.⁴ Sjednocené Německo je pro něho v podstatě novým sousedem a sjednocený Berlín novým městem, jehož ekonomická a politická síla je spíše příslibem než konkurencí. S pozitivní vírou v tento příslib Gzell uvažuje o možném rozšíření sféry vlivu

Předválečná dopravní světla, replika semaforu ze stálého Postupimského náměstí na novém staveništi. Foto Z. Uhrek 2000

Berlína po ose Berlín - Poznaň - Varšava, kde by Varšava hrála roli východního bodu pro ekonomickou expanzi do východní Evropy. Berlín se při naplňování této vize může stát jednou z vůdcích evropských metropolí.

K úvahám o budoucím postavení Berlína ve vztazích centrum - periferie svádí i dynamika morfologických přeměn, které zde probíhají. Architektka jistě stimuluje, aby je upřednostnil před ekonomickými a politickými hledisky, které jsou v tomto ohledu určující. Zvláště inspirativní je v této souvislosti výstavba nového Postupimského náměstí a jeho okolí, o kterém se Sławomir Gzell neopomenul zmínit.

Moderní podoba Postupimského náměstí. Foto Z. Uhrek 2000

Pro Dieteke Van der Ree bylo Postupimské náměstí ještě na druhé konferenci Evropské asociace sociálních antropologů v Praze v roce 1992 nezastavěnou plochou a prostorem vzpomínek.⁵ Již i ona však pochočila, že se jedná o prostor pozoruhodný snad přinejmenším stejně pro antropologa jako pro architekta. Když byla 12. 11. 1989 stržena berlínská zeď a Postupimské náměstí se opět otevřelo, prohlásil západoberlínský starosta tváří v tvář prázdnému pruhu země: „Srdce města začíná opět bít.“⁶ Z nadnesené formulace je patrný symbolický význam, který danému prostoru začal být připisován ještě dříve, než byl čímkoli zaplněn. Dieteke Van der Ree staví do kontrastu s velkými aspiracemi, které na daný prostor začaly být kladeny, personální vzpomínky pamětníků, kteří si na náměstí plné života a ruchu vzpomínají vesměs z dětských let. Drobné epizodické útržky reminiscencí na dopravní ruch, dopravní světla, na nákupy matky, po uliční prodejce, na to, jak dívka ulétl klobouk... Selektivní paměť se jen zřídka vracela k předválečným a válečným událostem, ale též ke stavbě zdi v roce 1953. Vzpomínalo se zejména na „zlaté časy“⁷ a podle mého názoru na drobné epizodní příběhy každodennosti.

Velká očekávání od Berlína příštích desetiletí jsou velmi frekventovaná. Cyril Buffet v této souvislosti napsal: „Dnes je Berlín současně mikrokosmos i těžiště tvořící se Evropy.“⁸ Řadu odborníků zřetelně fascinuje symbol sjednocení. Ten, kdo však v poslední době navštívil bouřlivě se rozvíjející Brusel jako centrum řady evropských institucí, jistě uzná, že Berlín je nikoli jediné dynamicky se rozvíjející evropské centrum.

Symbolický význam a současnost

Výstavba postmoderního Postupimského náměstí jakoby od samého počátku odkazovala k minulosti. Rétorika, kterou je výstavba provázena, neustále odkazuje k stavu, který bychom nazvali „triumf.“ Samotná výstavba nového urbanistického celku je triumfem navazujícím na nedávnou minulost, sjednocení západního a východního Berlína. Výstavba výškových budov na pískovém podloží s vysokou hladinou spodní vody je triumfem techniky a ekonomické síly. Samotné budovy jsou stavěny, pokud to bylo možné, v rámci předválečné uliční sítě v okolí starého Postupimského náměstí.

Uliční síť byla do prázdné plochy přenesena z dobových map. Slohová nejednotnost a rozmanitost použitých materiálů dává pocit, že zde nový urbanistický celek postupně organicky vyrostl a některé jeho části zde stojí po celá desetiletí. Prostoru vévodí mrakodrap vzbuzující reminiscence na třicátá léta. Přívětivě působící nové městské prostředí se vzrostlými stromy je tedy triumfem nad časem, nad minulostí, nad prázdnotou, která byla pro daný prostor charakteristická od vybudování berlínské zdi. Existence prázdného prostoru a důvody, proč tento prostor zůstal po léta prázdný, mají reálnou šanci být zapomenuty. Současný postmoderní komplex pravděpodobně žádný pamětník neidentifikuje jako staré Postupimské náměstí. Zadávali se na dobové předválečné fotografie, zjistíme, že se oba prostory také ani v nejmenším formou zástavby nepodobají. To, co je přístupné perspektivě očí, je zcela pozměněno. Symbolická kontinuita je však zachována. Vše je opět na svém místě. Dokonce i stará předválečná dopravní světla, replika semaforu, na který vzpomíná jeden z pamětníků Dieteke Van der Ree, se objevuje na místě, odkud byla kdysi na starém Postupimském náměstí řízena doprava.

Při výstavbě nového urbanistického komplexu bychom mohli předpokládat snahu vyhnout se problémům, které jsme zaznamenali v urbanistických celcích

minulosti. Jak však stavět „bijící srdce města“? Tvůrci Postupimského náměstí a jeho okolí se podle mého názoru sklonili před představou, jak obvykle centrum města vypadá, a přistoupili k budování centra se všemi jeho problémy. Nalezneme zde úzké uličky zastíněné výškovou zástavbou a přetížené dopravou již nyní, kdy Postupimského náměstí stojí teprve polovina. Nedostatek parkovacích míst a nutnost striktní regulace parkování je markantní - ulice přeplněné lidmi, ruch. Barevné kombinace, útulná zákoutí, pečlivě vybírané materiály, odkazy k celé řadě moderních architektonických výrazů 20. století, implantování reliktů z minulosti do nové architektury, důraz na to, aby i na tak exponovaném místě byly v moderních budovách také byty a náměstí se tudíž uměle nevyliďňovalo. Takový prostor působí snad na každého, kdo má rád město, příjemně. Na druhé straně však symbolický význam nově budovaného Postupimského náměstí a jeho okolí je poněkud stísnující. V jednom z předních evropských měst by se podle mého názoru měly především řešit současné evropské problémy, a nikoli triumfovat nad vlastní minulostí. Náměstí můžeme předpokládat, že běžným návštěvníkům znovu „bijícího srdce města“ namísto triumfování zbudou vzpomínky především na drobné epizodické příhody ze své každodennosti, které zde jednou či opakovaně prožívali.

Poznámky:

1. Hannerz, U.: *The Global Ecumene as a Network of Networks*. Přednáška na první konferenci Evropské asociace sociálních antropologů v portugalské Coimbre (31.8.-3.9.1990); též: *Culture Between Center and Periphery: Toward a Macroanthropology*. *Ethnos* 54, 1989, 3-4, s. 200-216.
2. Hannerz, U.: *Towards a Social Anthropology of Culture. An interview with the EASA Chairman. Ulf Hannerz*. *EASA Newsletter* 15, June, s. 4-6.
3. Roguska, J.: *Echoes of Berlin in the Architecture and Urban Structure of Warsaw in the Second Half of the 19th and Early 20th Century*. In: Gzell, S. - Klusáková, L.: *Peripheries or Crossroads of Cultures of East-Central and South-Eastern Europe*. *Urbanistyka. Special Edition for Fifth International Conference on Urban History*. Warszawa 2000, s. 13-22.
4. Gzell, S.: *Metropolis Berlin necessary conditions to be one of the capitals of great new Europe*. In: *Peripheries or Crossroads of Cultures of East-Central and South-Eastern Europe*. *Urbanistyka. Special Edition for Fifth International Conference on Urban History*. Warszawa 2000, s. 43.
5. Dieteke van der Ree: *Not what happened but what is remembered is significant*. In: Z. Uhrek (ed.): *Urban Anthropology and the Supranational and Regional Networks of the Town*. Praha, Institute of Ethnology 1993, s. 148-164.
6. Tamtáž, s. 151.
7. Tamtáž, s. 159-160.
8. Buffet, C.: *Berlin - Megalopolis*. *Revue Labyrinth* 1999, 5-6, s. 200.

K VÝZKUMU ZPŮSOBŮ SDRUŽOVÁNÍ OBYVATEL BRNA

Karel Altman

Při urbánně etnologických bádáních hraje významnou úlohu výzkum způsobů sblížování a sdužování obyvatel města a zvláště velkoměsta, jakým je už od 19. století nepochybně i moravská metropole - Brno. V posledních dvou desetiletích jsem se proto zaměřil na osvětlení základních aspektů soužití obyvatel tohoto významného centra v podmínkách postupujícího průmyslového rozvoje a společenského vývoje přibližně od poloviny 19. století do období první Československé republiky. Hlavním cílem mých výzkumů bylo poznání různých způsobů a forem sblížování a sdužování městských obyvatel, a to v návaznosti na tradiční formy pospolitosti širokých vrstev starousedlých obyvatel města, ale také vesnického obyvatelstva přicházejícího do Brna, a jejich proměn v nových podmínkách. Při těchto bádáních jsem dospěl k poznání, že v souvislosti s okruhem uvedených otázek je třeba postihnout problémy utváření pospolitého a společenského života širokých vrstev obyvatel Brna. Etnolog ve městě proto zkoumá působení novodobých forem sdužování na jeho rozvíjení a na ovlivňování společenských představ obyvatel města v důležitém období našich národních dějin.

Výchozím předpokladem naplnění stanoveného úkolu je vymezení území, na jakém je prováděn výzkum sledované problematiky. V našem případě jím byl prostor města Brna v jeho dnešních hranicích, zahrnující území bývalého města v hradbách a jeho předměstí, těsně přiléhajících k městskému jádru a rozrůstajících se na všechny strany, kde postupně splývala s řadou do té doby samostatných příměstských obcí, jakými byly například Židenice, Husovice, Královo Pole, Řečkovice a další městečka a vesnice. Bylo proto nezbytné zabývat se způsoby sblížování a sdužování obyvatel také v místech, která nebyla vždy přímou součástí Brna.

Obšírná pozornost, věnovaná neformálním sdružením a kroužkům, stejně jako oficiálním spolkům a obdobným kolektivům, je nepochybně zasloužená již proto, že zabírají daleko širší okruh veřejného a společenského života a působení, než je rozvíjení a uspokojování odborných či zábavních zájmů jejich členů. V tomto ohledu je nezbytné přistoupit k osvětlování úlohy, kterou tyto kolektivy měly v životě širokých vrstev br-

něnské veřejnosti ve směru společenském a kulturním, a stejně tak otázkami utváření jejich vztahu k celonárodnímu vlasteneckému hnutí. Tuto stránku činnosti společností, spolků a sdružení považujeme za oblast, které by měl národopis věnovat zvláštní pozornost.

Vytyčený okruh otázek je třeba sledovat se zvláštním zřetelem k národnostním vztahům v Brně, jeho předměstích a příměstských obcích, neboť součástí procesu zásadních proměn životního prostředí města byly i narůstající rozpory mezi nejpočetněji zastoupenými národnostmi ve městě a okolí - Čechy a Němci. Jde o postižení vývoje soužití českého a německého etnika; v širokých vrstvách brněnského obyvatelstva dlouho převažovaly vztahy tolerance, které našly výraz i ve značně rozšířeném bilingvismu, avšak do prostředí Brna pronikaly přibližně od poloviny 19. století rozpory, které zde podobně jako v jiných místech českých zemí probíhaly až do období mezi dvěma světovými válkami. Tradiční formy soužití obyvatel města byly narušovány nacionální vyroceností v důsledku rostoucího tlaku zvenčí. Sílicí velkoněmecké hnutí dalo na druhé straně vzniknout českému národně emancipačnímu hnutí a tyto tendence, přetrvávající až do posledních let existence rakousko-uherské monarchie, se projevovaly v každodenním životě obyvatel Brna. Proměny principů soužití ve sledovaném období a jejich odraz v utváření mezilidských vztahů a způsobů sdužování obyvatel města proto představují jeden ze stěžejních bodů našich výzkumů.

Studium mezilidských a meziskupinových vztahů poutá pozornost badatelů různých společenských věd - sociální a kulturní antropologie, sociologie, sociální psychologie, a to už několik desetiletí. Přistupujeme-li k této problematice z pozice národopisu, klademe při zkoumání způsobů sdužování širokých vrstev obyvatel Brna důraz na zjišťování, jak se tradiční formy soužití podílely na procesu vzájemného sblížování nově přistěhovaných obyvatel v rychle se rozrůstajícím městě a zvláště na předměstích. Jsme si vědomi skutečnosti, že v rámci našeho oboru tak dochází k začleňování orientace národopisných výzkumů za bádání, zaměřená k poznání kulturních tradic venkovského lidu, která můžeme nazývat klasickými. Dochází k rozšíření bada-

telského zájmu na společensky aktivní působení tradičního dědictví lidové kultury, předávané z pokolení na pokolení a přetrvávající v osobním a pospolitém životě současných obyvatel měst.

České a evropské etnologické bádání se v 19. století a z velké části i ve století dvacátém věnovalo téměř výhradně venkovu a metodologicky se vyvíjelo a formovalo na výzkumu kultury vesnického lidu. Badatelé a sběratelé v oboru národopis se zajímali především o tradiční venkovskou lidovou kulturu a město a jeho obyvatele příliš nesledovali. Jak je patrné, zkoumání problematiky způsobů sblížování a sdružování obyvatel města nebylo hlavním tématem národopisného výzkumu, přestože se nejrůznějšími způsoby využívání volného času obyvatel zabývali již od konce 19. století i někteří pracovníci, z nichž jmenujme například Zikmunda Wintra, Čeňka Zíbrta, Jana Herbena, Augustinu Šebestovou, kteří nepochybně patří ke klasikům oboru a kteří své poznatky shrnuli do celé řady odborných studií i rozsáhlých knižních prací. Až v poválečné etnografii se zájem o tuto problematiku značně prohloubil, když český národopis hledal metody výzkumu města a průmyslových oblastí, tedy těch urbanistických jevů, které charakterizují moderní epochu. Vedle množství studií otištěných na stránkách národopisných periodik a ve sbornících je oddíl o společenském životě ve městě obsažen i ve třetím svazku Československé vlastivědy, věnovaném lidové kultuře (1968).

Od sedmdesátých let se soustavně zaměřují na řešení různých otázek spjatých se životem ve městě příslušná pracoviště Akademie věd: Ústav pro etnografii a folkloristiku (dnešní Etnologický ústav) v Praze a v Brně. Mnoho statí, studií i materiálových příspěvků obsahují patřičné ročníky nejdůležitějšího českého etnologického časopisu *Český lid* a také dvě řady sborníků, vydávané pražským pracovištěm Ústavu pro etnografii a folkloristiku - Zpravodaje koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku a Národopisná knižnice. Problematikou spjatou se způsoby sdružování obyvatel města se zabývaly pražské semináře *Společenský život v dělnických organizacích a spolcích* (1986) a *Kulturní zájmy dělnictva* (1987). Slavnostem ve městě a v moderní společnosti byla věnována i dvě strážnická sympózia, desáté v roce 1988 s názvem *Město: prostor, lidé, slavnosti, a jedenácté, nazvané Slavnosti v moderní společnosti*. Dosavadní

poznatky z národopisných výzkumů českých, moravských a slovenských metropolí byly zobecněny v mnoha studiích, v monografii *Stará dělnická Praha* (1895) a ve sbornících *Národopisné studie o Brně* (1990), *Leute in der Großstadt* (1992) a *Město pod Špilberkem* (1993). Řadí se k nim i monografie *Krčmenné Brno (O hostincích, kavárnách a hotelech, ale také o hospodách, výčpech a putykách v moravské metropoli)* z roku 1993. Je však zřejmé, že tyto práce jsou jen prvními, i když důležitým krokem k postižení vývoje městských společenství.

Badatelé brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR se intenzivně zabývají národopisem Brna již více než patnáct let a jejich výzkumy z oblasti urbanistické etnologie v mnohém navazují na výstupy předchozích pracovníků, zvláště na průkopnické studie Karla Fojtíka, publikované již od počátku padesátých let, analyzující rozmanité jevy a procesy každodenního života širokých vrstev obyvatel Brna především v období industrializace. Od počátku devadesátých let zpracovávali s pražskými kolegy grantový úkol *Etnická a kulturní identita českého města*, který zahrnoval jak výzkum Prahy, tak Brna v období od poloviny 19. století do konce první Československé republiky. Pod vedením Oldřicha Sirovátky připravilo brněnské oddělení ústavu společně s dalšími odborníky zmíněný sborník *Město pod Špilberkem*, který byl vydán u příležitosti oslav udělení městských privilegií Brnu a v němž se kolektiv autorů snažil přiblížit výsledky vědeckého bádání širšímu okruhu čtenářů. Vydání sborníku *Město pod Špilberkem* završilo určitou etapu v dosavadních výkumech, avšak bádání v oblasti národopisu města pokračuje i nadále.

Při zkoumání způsobů sdružování obyvatel města v období industrializace, to jest v 19. a v první polovině 20. století, je nezbytné postihnout charakteristiku životního prostředí Brna. Ve sledovaném období se zcela proměnila tvář města v důsledku překotného průmyslového rozvoje. Silící živelný proud tisíců nových přistěhovalců z venkova do města, vyvolaný poptávkou rozšiřujících se továren po pracovní síle, od základu změnil nejen celou sociokulturní strukturu městského obyvatelstva a ovlivnil životní prostředí města, ale ve svých důsledcích poznamenal i způsoby soužití a sdružování jak nově příchozích, tak i starousedlých obyvatel města. Každý příchozí přinášel návyky svého dosa-

vaného života, utvářené zcela odlišným prostředím venkovské obce. Přesídlením obyvatel venkovských míst za prací do města se jejich podmínky sblížování a sdružování podstatně změnily. Vzhledem k tomu, že za prací do městských dílen, manufaktur a později továren přicházeli jednotlivě nebo v malých skupinách, záhy ztráceli vzájemný kontakt a byli tak nuceni přizpůsobit se v každodenním životě novému městskému prostředí. To bylo zásadně odlišné od toho, v němž dosud žili; ve městě nemohl nově příchozí spoléhat na své zázemí, jaké měl doma na vesnici. Z důvěrně známého prostředí vesnice se ocitl v anonymitě města, kde neznal každý každého, kde se setkával s cizími lidmi z různých míst a kde těsné kontakty musel teprve navazovat.

Pro dosažení cílů bádání je nezbytné zvážit, jakou úlohu v soužití městského obyvatelstva měla rozličná hostinská zařízení jako místa svou povahou vhodná k naplnění podstaty sblížování a sdružování a významně se podílející na zabezpečení uspokojování potřeby obyvatel města využívat vhodným způsobem volný čas.

Mnohé hostince, restaurace, kavárny, ale leckdy i hospody ve středu města i na předměstí si získaly stálý okruh pravidelných návštěvníků, kteří vytvářeli relativně stabilní jádro hostů podniku. V těchto hostinských zařízeních se hosté setkávali se sobě blízkými lidmi a v důsledku opakovaných setkání u nich docházelo k procesu sblížování a utužování vzájemných vztahů. Rozmanitá hostinská zařízení, jaká v Brně vznikala v průběhu 19. století, umožňovala uspokojovat potřebu vyhledávání a udržování vzájemných kontaktů obyvatel blízkých věkem, sociálním postavením nebo profesí, úrovní vzdělání, názory, zálibami či osobními sympatiemi utváření kolektivů do značné míry neformálních. Představovaly je spontánně vytvářené skupinky pravidelných návštěvníků těchto podniků - kroužky stálých hostů neboli štamgastů, stolní společnosti, herní skupinky, zábavní kroužky.

Z hlediska etnologického se předmětem zkoumání jeví například výjimečné postavení mezi ostatními návštěvníky, projevy sepětí pravidelného hosta s jeho oblíbeným podnikem, jímž bylo stálé „jeho místo“ u „jeho stolu“ na „jeho židli“. Objektem bádání jsou i různá „privilegia“, drobné výhody oproti ostatním, příležitostným hostům, jimiž byly charakterizovány i jejich speci-

fické oboustranně vstřícné vztahy s obsluhou podniku. Je nezbytné studovat projevy vztahu k majiteli podniku a jeho obsluze, ale také k podniku samému, který nalézal výraz nejen v docházení do jediného vybraného hostince, vymýšlení přezdívek oblíbeným lokálům, podílu na výzdobě podniku a zvláště v mnohaletém věrném docházení do téhož zařízení.

Oblíbenost utváření kroužků stálých hostů dokazuje i skutečnost, že ne jeden hostinský podnik navštěvoval větší počet pravidelných hostů, kteří obsazovali místa kolem několika stolů. To vedlo k odlišování, hodnocení a označování jejich stabilních osazenstev, která se tak svou povahou blížila k vyhraněnějším a uzavřenějším kolektivům, nazývaným stolní společností. Ty byly od poloviny 19. století až do meziválečného období i v Brně značně rozšířeny jako důsledek neformálních, přitom však nejednou velice pevných vzájemných vazeb, vznikajících spontánně při neoficiálních setkáních osob, seznamujících se při zábavě nebo při určité činnosti. Šlo o kolektivy spjaté s hostinci, restauracemi, kavárnami a obdobnými podniky; právě pravidelní hosté je zde často utvářeli jako kolektivy s podstatně vyšší mírou uzavřenosti.

Od kroužků pravidelných hostů se stolní společnosti jako relativně uzavřené kolektivy vyznačovaly přímým pojmenováním, jejichž výběr naznačoval odlehčenou atmosféru setkání, úsilí o zábavné využití volného času, a svědčil o nepříliš vážném, spíše blahosklonně úsměvném rázu těchto schůzek. Tak v Brně existovaly například stolní společnosti Komáři. Škrabáci, Vosáci, Bludaři, Žižkoví pohrobci. Rámus, Veselí čtveřáci, Veselí kaštánci, Švanda, Afrikáni, Habeš, Zulukaffi a řada dalších.

Je nezbytné zkoumat podněty ke sblížení, způsobu zábavy, vytvářené pravidla mající charakter tmelících atributů, k nimž patřilo kupříkladu specifické titulování jednotlivých členů, vymýšlení rozmanitých humorných „úřadů“, „funkcí“ a „hodností“, kterých se užívalo jako přívěsků.

Účast obyvatel města na pravidelných zasedáních kroužku stálých hostů, stolní společnosti či hráčské skupinky však nejen hrála významnou roli při jeho sblížování s jinými lidmi, s nimiž se setkával v těchto sdruženích, ale současně vedle vlastní zábavy mívali pravidelní hosté na paměti také společensky závažné otázky. Také brněnští štamgasti často mezi sebou vybí-

rali na dobročinné a vlastenecké účely a v prostorách zdejších hostinských podniků uspořádali množství sbírek pro fondy různých národně uvědomovacích institucí, jmenovitě Brněnské Matice školské, spolku Brandl, Národní jednoty pro jihozápadní Moravu, Dobročinného komitétu dám a mnohých jiných sdružení.

Vedle roviny zábavní tak bylo druhou rovinou činnosti stolních společností snažení národně uvědomělých obyvatel přispět k posílení českého národního povědomí a prosazení vlasteneckých myšlenek. Mnohé z těchto společností se stávaly nositelkami národního hnutí. Rovina zábavného trávení volného času členů stolních společností se tak prolínala s rovinou naplňování vlasteneckých ideálů, která zároveň představovala významnou pohnutku k jejich zakládání.

Neformální způsoby sdružování obyvatel města mnohdy poskytovaly základnu pro vytvářením spolků, oficiálních institucí s formálně zakotvenou činností, schválených patřičnými státními úřady. Jejich založení často předcházely schůzky stálých hostů právě v některém vhodném hostinci, jindy se spolek utvořil ze stolní společnosti přijetím stanov schválených úřady. Hostince nebyly spolkům pouhým místem vzniku; sdružení a spolky byly s hostinskými podniky spjaty nejednou stránkou své činnosti. Předně zde mívaly pronajaty své místnosti, které bývaly v jeho zadních prostorách, odděleny od výčepu. Tyto místnosti sloužily jako shromaždiště spolku, a to nejen ke schůzím výboru a k valným hromadám, ale především k pravidelným návštěvám členů spolku ve stanovený den v týdnu, kdy si zde mohli přečíst vyložené časopisy a noviny, vypůjčit si knihu ze spolkové knihovny, ale především zde vždy najít někoho, s kým si mohli porozprávět.

Význam spolků pro využití volného času obyvatel města v každodenním životě, stejně jako jejich působení ve směru společenském a kulturním, považujeme za oblast, které by měla být věnována zvláštní pozornost právě z etnologického hlediska. Je přitom nezbytné zařadit spolek jako formu sdružování do historického kontextu a stejně tak zkoumat, co znamenal spolek pro své členy a také pro další obyvatele města.

Ve spolku byla původní spontánní, neformální činnost postavena na pevný organizační základ, sloužící jako účinný prostředek k prosazení společných cílů. Spolek jako organizace, sdružující na základě dobrovolného členství okruh lidí spjatých společnými cíli ne-

bo zájmy a vyvíjející činnost podle přijatého programu a na základě stanov, schválených zpravidla plněm členů, představuje zvláštní stadium historického vývoje sdružování obyvatel v období pokročilého průmyslového rozvoje. Spolek byl charakteristický pro městské prostředí, kde se stal základní formou sdružování obyvatel, avšak postupně pronikl i do venkovských míst.

Etnolog, zabývající se výzkumem způsobů sdružování obyvatel města, se na rozdíl od historiografa nespokojuje s vylíčením historie jednotlivých spolků - od jejich vzniku, přes významné mezníky v jejich existenci až po zánik - a se zhodnocením jejich významu pro dějiny místa, v němž působily, případně celého regionu, ve kterém rozvíjely svou činnost nadlokální důležitosti. Národopisec zkoumá nejen cíle spolku, zaměřené ku prospěchu člena jako jedince, ale také vazby na prostředí, v němž sdružení existovalo, na jeho lokální společnost, neboť spolek byl zpravidla charakterizován svými skupinovými cíli, zaměřenými k naplnění určitého záměru některé dílčí skupiny obyvatelstva. Ve spolčování byla spatřována snaha povznést dobrovolnou a vytrvalou organizaci a vzájemnou svépomocí jak jednotlivce, tak celý kolektiv. Spolek však mívál i cíle celospolečenské, orientované k naplnění záměru celé soudobé české národní společnosti. V tomto ohledu byl považován za symbol občanské nezávislosti, samostatného rozhodování o věcech veřejných.

Stejně tak je třeba studovat spolky ve vesnickém prostředí. V životě venkovských obyvatel měl spolek místo, když přestaly postačovat dosavadní formy sdružování, zabezpečené tradičními vztahy příbuzenství a sousedství, jimiž byly zaručeny optimální podmínky naplnění potřeb soužití v jejich každodenním životě. Je zde opět patrná vazba na městské centrum, neboť do vesnického prostředí byly nové podněty k zakládání patřičných forem sdružování vnášeny obyvateli města, kteří zde nastálo působili nebo sem zajižděli, a těmi venkovany, kteří nalézali stále zaměstnání nikoli přímo v obci, v níž bydlili, nýbrž v některé z městských továren.

Etnologické výzkumy spolku jako specifického způsobu sdružování obyvatel města s sebou nesou řadu problémů. Ty spočívají třeba už v klasifikaci spolků, přičemž je možné ji stanovit podle několika kritérií: podle charakteru členské základny, z hlediska národní příslušnosti členů spolku či podle podnětů, které přiváděly

městské i venkovské obyvatele do řad jeho členů. Jak je však patrné, žádné dělení nemůže být striktním, neboť jednotlivé skupiny se do značné míry překrývaly.

Pozornost budí postupy při zřizování spolku, které nikdy nebylo pouhou formální záležitostí. Aktem založení - „zaražení“ - spolku zpravidla vyvrcholil předchozí proces neformálních aktivit obyvatel města, doprovázený utvářením vhodných podmínek, nezbytných pro zřízení oficiálního sdružení. Stejně tak jsou pozoruhodné způsoby, které vedly k založení nového spolku, ať už se tak stalo podle vzoru sdružení již existujících, nebo rozdělením spolku původního na dvě nová sdružení, anebo přičiněním aktivistů, cílevědomě působících na své městské spoluobyvatele.

Úloha postihnout význam spolku jako formy sdružování obyvatel města se neobejde bez analýzy různých rovin spolkových aktivit, směřujících k naplnění cílů, které si spolek vytkl a k jejichž uskutečnění byl založen. Vedle roviny činnosti, vedoucí k praktickému uspokojování rozličných sociálních, profesních, hospodářských, kulturních a společenských potřeb a zájmů jeho členů, je nezbytné rozeznávat jako součást aktivit spolku specifickou rovinu jeho každodenního - všedního i svátečního - vnitřního života, která sloužila jeho členům k vhodnému a účelnému prožívání volného času, k uspokojování jejich potřeby pravidelných setkání s lidmi jim blízkými.

K posílení vzájemných těsných vztahů členů spolku a současně i k upevnění soudržnosti jejich sdružení jako celku sloužilo i množství specifických prostředků - symbolů a jiných atributů -, jejichž společné „vlastnictví“ a užívání podporovalo povědomí o sounáležitosti. K nejhojněji vytvářeným znakům příslušnosti ke spolku patřily kroje či uniformy, různé oděvní doplňky, spolkové prapory, rozmanité odznaky a hesla. Symboly

vyčleňovaly členy spolku z řad ostatních obyvatel města, zvýrazňovaly odlišnost mezi nimi a členy jiných sdružení, na předním místě obdobných spolků německých. Manifestovaly nejen zvláštní postavení, jaké spolek ve městě zaujímal, ale neméně zavazovaly jeho členy k odpovědnosti za uchování tohoto postavení; jejich vlastnictví s sebou přinášelo i značnou prestiž. Náležitá analýza rozmanitých spolkových symbolů a dalších atributů a zvláště zhodnocení jejich úlohy proto patří k nejdůležitějším úkolům urbánního etnologa, studujícího způsoby sdružování obyvatel města.

Neméně pozoruhodné je zkoumání zábavních aktivit spolků a sdružení, neboť pravidelná setkání jejich členů v pronajatých místnostech zpestřovaly společné oslavy významných jubileí a svátků, zábavní večírky, taneční věnečky, výlety, jež ovšem pořádali nejen sami pro sebe, ale často se jich účastnili i jejich rodinní příslušníci a pozvaní přátelé. Avšak zábavní činnost spolků nebyla zaměřena pouze dovnitř, k jejich členům a příznivcům, ale směřovala rovněž navenek, k obyvatelstvu města, jednotlivých předměstí i příměstských míst. Spolky a sdružení pořádaly každoročně množství zábavních podniků - nejrůznějších merend, tanečních vínků, koncertů, představení ochotnických divadel, plešů atd. - určených široké veřejnosti obyvatel Brna i jeho okolí. Spolky se tak staly páteří celého společenského života města, v němž zastávaly zábavy a slavnosti významné místo. Tyto zábavní aktivity však mnohdy měly v nacionálně polarizovaném městě výrazný politický podtext.

Nastínili jsme alespoň zběžně možnosti, jaké se otevírají badatelům v oboru národopisu při studiu problematiky spjaté se způsoby sbližování a sdružování obyvatel města. Soubor těchto otázek je ovšem mnohem širší, než nám rozsah této stati umožňuje vylíčit.

DŮM U SEDMI ŠVÁBŮ V BRNĚ (K PROBLEMATICE VÝZKUMU BYDLENÍ VE VELKOMĚŠTĚ)

Pavla Stöhrová

Každodenní život a bydlení obyvatel patří ke klasickým tématům, jimiž se zabývá etnologie. Už během 19. a první poloviny 20. století byl vcelku dobře prozkoumán způsob bydlení ve vesnickém prostředí a bádání byla přiměřeně rozvíjena až do současnosti. Také výzkum měst a velkoměst se v posledních několika desetiletích stal součástí odborných zájmů českých etnografů. Rozvíjel se se zvláštním zřetelem na studium kultury obyvatel hornických revírů (Kladensko, Rosicko-Oslavansko), každodenního života obyvatel průmyslových předměstí velkoměst (například Nusle, Husovice) i celých městských sídel (Praha, Brno). Problematice bydlení širokých lidových vrstev ve městě, stejně jako jiným aspektům každodenního života a kultury této složky městské populace, však zatím nebyla věnována dostatečná pozornost. Tak tomu je i v případě Brna - významného průmyslového, politického, správního a kulturního střediska Moravy, které už na konci 19. století (kdy počet jeho obyvatel překročil 100 000) nabylo formálně statusu velkoměsta.

Průkopnické urbánně etnologické výzkumy v Brně prováděl od počátku padesátých let 20. století Karel Fojtík. Výsledky svých bádání publikoval průběžně na stránkách základních etnografických periodik i ve sbornících.¹ V souladu s tehdejší společenskou situací a v souvislosti s rozvíjející se etnografií dělnictva se zaměřil na výzkum některých starých čtvrtí a částí města s výrazným podílem dělnického obyvatelstva (Staré Brno, Křížová ulice). Souběžně s bádáním v oblasti montánní etnografie a etnografie průmyslových regionů pak pokračoval v těchto pracích i v následujících desetiletích. Věnoval se výzkumu některých čtvrtí (Husovice) i důležitým tematickým oblastem kultury, které jsou společné jak obyvatelům středu Brna, tak jeho předměstí i příměstských obcí.

Lze konstatovat, že výchozím bodem Fojtíkových bádání byl právě výzkum způsobu bydlení lidových vrstev. Vzhledem k tomu, že tehdy ještě existovaly celé architektonické soubory staré zástavby dochované neřídká od začátku 19. století, jeví se Fojtíkovo zaměření zcela logické. V příbytcích dělníků, řemeslníků a dalších obyvatel získával cenné informace o jejich každodenním životě. Z metodologického hlediska by-

lo důležité stanovení základní typologie dělnického bydlení: nouzové kolonie, dělnické osady a činžovní domy neboli nájemní kasárna.²

Výzkum způsobu bydlení různých vrstev obyvatel Brna však nepatří - navzdory základům, které položil Fojtík - k soustavně sledovaným etnologickým úkolům, což je patrné například i ze zpracování zatím posledního souborného díla o kultuře obyvatel moravské metropole, usilujícího o relativní komplexnost, sborníku *Město pod Špilberkem*. Publikace (vyšla v roce 1993) byla připravena do tisku kolektivem pracovníků brněnského Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (dnešní Etnologický ústav AV ČR) pod vedením Oldřicha Sirovátky. Patříčná stať o způsobu bydlení zde poněkud překvapivě chybí. Stejně tak postrádáme i další urbánně etnologické studie o aspektech bydlení jiných než dělnických vrstev obyvatel v minulosti i v přítomnosti, jakkoli k tomu někdy přímo vybízejí nové společenské podmínky v posledních deseti letech.

Vzhledem k tomu, že otázka způsobu bydlení se jeví jako závažná pro poznání kultury a každodenního života obyvatel velkoměsta, jakým je právě Brno, rozhodla jsem se zaměřit záběr svých výzkumů v rámci postgraduálního studia etnologie na tuto poněkud opomíjenou oblast. Ve svém bádání chci využít především metody monografického výzkumu menších uzavřených celků, vzorců, které reprezentují větší části města.

Jako zvlášť příhodný se pro takto stanovený cíl jeví výzkum objektu činžovního domu na Kopečné ulici č. 37 v Brně. Je to dům tradičně zvaný U Sedmi Švábů, jenž byl tímto jménem označován zřejmě po celou dobu své existence, tj. zhruba od přelomu 18. a 19. století až do přítomnosti, a mimo jiné i díky svému pojmenování vstoupil do obecnějšího povědomí obyvatel Brna. Jde o typický velkoměstský činžovní dům, takzvanou dělnickou kasárnu, obývanou zvláště v 19. a první polovině 20. století velkým počtem lidí, téměř výhradně příslušníky nižších společenských vrstev. Je to dům se zřetelným a pozoruhodným stavebním vývojem, jenž je patrný už z předběžného seznámení se s budovou, doplněného studiem jeho historie i autentického obrazového materiálu. K domu U Sedmi Švábů se vztahuje

také několik pověstí vysvětlujících pojmenování domu,³ vyprávějí se o něm různé legendy, např. o bílé paní, rozmanitých strašidlech, vrazích apod.

Na základě předběžného průzkumu fondů archivních pracovišť (např. prameny úřední povahy, sčítací operáty, obrazový a fotografický materiál) zpřístupněných především v Archivu města Brna a v Moravském zemském archivu, ale i pramenů uložených ve Státní vědecké knihovně, muzeích a jiných institucích, a dále s prostudováním písemně zachycených memoárů a dobového denního tisku a seznámením se s prostředím samým a jeho dnešními obyvateli (mezi nimiž je celá řada vynikajících pamětníků) jsem dospěla k závěru, že tyto zdroje skýtají dostatečné množství podkladů, na jejichž základě může být vytvořen obraz každodenního života obyvatel domu od začátku 19. sto-

letí do přítomnosti. Výzkum všech specifík tohoto prostředí samozřejmě vyžaduje interdisciplinární přístup, zvláště pak využívání historických a sociologických metod při čerpání z příslušných pramenů.

Při bádání o životě osobité komunity obyvatel velkého činžovního domu U Sedmi Švábů ve sledovaném období je třeba vycházet z obecných poznatků o situaci v Brně, jak se vyvíjelo od konce 18. století do současnosti (příčemž musí být náležitě zhodnocen historický, demografický a ekonomický vývoj města, stejně jako interetnické vztahy panující mezi jeho obyvateli a jejich proměny). Je nezbytné zabývat se zvláště důsledky industrializace, spojené s přílivem obyvatelstva z venkova, jejichž potřebu bydlení naplňovala právě výstavba činžovních domů a dělnických kasáren. Proto musí být bádání o způsobu bydlení obyvatel součástí výzkumů zaměřených na problematiku urbanizace, která od přelomu 18. a 19. století výrazně postupovala v mnohých částech Brna. Během ní došlo k zásadnímu rozšiřování města, a to jak faktickému, během něhož byly poměšťovány jednotlivé osady kolem městského jádra, tak administrativnímu, když došlo k oficiálnímu připojení dosavadních samostatných městeček a vesnic (především v letech 1850 a 1919).

Vedle těchto obecných tendencí je nutné důkladně zmapovat specifické prostředí části města, v níž se dům U Sedmi Švábů nachází, zvláště jde-li o čtvrt' se zvláštní historií a stavebním vývojem. Ze zdejší samostatné předměstské osady, která zahrnovala dům i celou ulici Kopečnou a jejíž správní název byl Pekařská ulice, se roku 1850, při prvním velkém připojování okolních samostatných osad, stala část Brna v těsné blízkosti „města v hradbách“. Důležitou roli zde také hrálo bezprostřední sousedství významné výrobní sféry v osadě (a později čtvrti) zvané Jircháře, proslulé kožedělnou výrobou a průmyslem. Tento fakt výrazně ovlivnil profesní složení obyvatel sledované lokality.

Rovněž je třeba přihlídnout k existenci dalších výrazných částí města a pozoruhodných objektů v okolí, například samotné Pekařské ulice jako nejdůležitější komunikace, směřující od městské brány k nejstaršímu předměstí - Starému Brnu, dále zvláště Studánky a nemocnice U svate Anny. Ty vytvářely sociálně pestré prostředí, kde byli odedávna usazeni jak měšťané, řemeslníci, živnostníci (ti tu měli například na svou dobu honosné a společensky i kulturně velmi významné hos-

tinské podniky U Tří beránků a zvláště U Mondscheinnů), tak dělníci z kožedělných dílen i odjinud, ale také úplná spodina, kriminální živly (Kopečná ulice a Studánka byly pověstné svými nevěstinci nejhorší úrovně a také častými výtržnostmi).⁴

Tyto společenské vrstvy zde žily těsně vedle sebe a jejich příslušníci nejednou přímo sdíleli stejný příbytek - jak je to patrné kupříkladu ze sčítacích operátů. Dům U Sedmi Švábů nebyl výjimkou. V poměru jednotlivých skupin obyvatel můžeme pozorovat jistý úpadek této lokality zvláště od přelomu 19. a 20. století. Značná nivelizace nastala pak ve druhé polovině 20. století, kdy byly odstraněny největší sociální rozdíly, což se promítlo i do složení obyvatel domu U Sedmi Švábů. Nemůžeme ovšem přehlédnout, že k odstranění nejkriklavějších rozporů přispěla v posledních desetiletích rozsáhlá a leckdy značně drastická asanace. Prakticky zmizel původní střed Kopečné ulice i několik objektů, které byly součástí domu (vstupní část, příčné trakty). Některé objekty byly nákladně rekonstruovány, na místě jiných vznikly zcela nové moderní budovy, administrativní a obchodní centra.

Středem pozornosti je ale především samotný dům U Sedmi Švábů a jeho proměny v průběhu desetiletí. Výzkumy jsou zaměřeny na každodenní, všední i sváteční život obyvatel, sousedské vztahy, trávení volného času a způsoby sblížování a sdružování obyvatel.⁵ Nezanedbatelný byl počet dětí v domě, který například ve třicátých letech 20. století byl podle dobového tisku tak vysoký, že by stačil pro naplnění celé školy (v té době žilo v domě na 600 obyvatel).

Zvláště cenným pramenem podávajícím zcela nenahraditelné doklady o obyvatelích domu jsou sčítací operáty, ve kterých jsou poměrně detailně zachyceny informace o složení a počtu obyvatel, o jejich zaměstnání, vzdělání, sociální a ekonomické situaci, náboženském vyznání a „obcovací řeči“. Předběžná analýza těchto informací a hlavně jejich porovnávání jak v diachronní rovině (změny během historického vývoje sledovatelné podle časového harmonogramu sčítání lidu - cca po deseti letech), tak v synchronní rovině (komparace domu U Sedmi Švábů s domy v bezprostřední blízkosti, či s lokalitami podobného charakteru ve vzdálenějších částech města) skýtá přes svůj stroze úřední charakter výchozí obraz způsobu bydlení. Z těchto poznatků pak můžeme vycházet při ověřování informací

získaných z jiných zdrojů, tradičně využívaných etnology.

Vzhledem ke skutečnosti, že zkoumaný činžovní dům nikdy nepatřil k natolik významným objektům, o jejichž historii by vypovídalo množství závažných svědectví dalších odborníků, zejména architektů a historiků umění, budou k rekonstrukci minulých osudů domu U Sedmi Švábů využity především výpovědi pamětníků, ať už v ústní či písemné podobě. Zatímco svědectví fixovaných písmem se zachovalo pouze určité množství (zejména v souvislosti s hostincem a zmíněnými projevy sociální deviace), velmi hodnotnými se naopak jeví výpovědi žijících osobností spjatých s domem. Zvláště nenahraditelné informace o současném každodenním životě v domě U Sedmi Švábů mi pak poskytl je soustavný osobní kontakt s jeho obyvateli a vlastní autoptická zkušenost, neboť v této lokalitě sama již několik let bydlím.⁶

Prováděná bádání o domu U Sedmi Švábů umožňují stanovit první předběžné závěry. Podobně jako je tomu v nejužším centru města, i z domu U Sedmi Švábů se pozvolna vytrácejí znaky typické pro zabydlené lokality. Zajišťování bydlení, které je dnes soustředěno směrem k okrajovým oblastem města, není pro staronové majitele - dům byl na počátku devadesátých let 20. století restituován - dosti lukrativním zdrojem příjmů. Naštěstí snad zatím nehrozí jeho likvidace (převážně z důvodu praktické náročnosti takového zásahu). Koncentrace firem a přeměna většiny bytových jednotek na nebytové prostory se však podílejí na proměně kdysi živé, ba přímo přelidněné, lokality v téměř tichý zapadlý kout. V posledních letech lze vysledovat, zvláště mezi studenty, méně či více úspěšnými umělci, nezaměstnanými či starými lidmi a dalšími městskými vrstvami či profesemi, zvyšující se zájem o bydlení v objektech podobného charakteru. Takové bydlení sice postrádá některé vymoženosti doby (jsou zde zpravidla potíže s přívodem vody a tepla), ale je vyváženo cenovou dostupností. Nezanedbatelná je i přítomnost jakéhosi génia loci těchto míst, kterého se nedostává typizovaným moderním sídlištím a nové zástavbě. I tento fakt bude v rámci výzkumu akceptován, ačkoli zatím nelze přesně určit, zda a v jaké podobě budou lokality budované jako řešení bytové nouze v období industrializace Brna existovat i v budoucnosti.

Poznámky:

1. K nejdůležitějším pracím pojednávajícím o městském bydlení patří např. studie K. Fojtíka *Tři typy dělnických obydlí v Brně. Od nejstarší kolonie k nouzovým sídlišťům*. In: Brno v minulosti a dnes I. Brno 1959, s. 23-40, dále *Dům na předměstí. Etnografická studie o životě obyvatel činžovního domu v Brně*. In: Brno v minulosti a dnes V. Brno 1963, s. 45-68 a *Etnografické aspekty formování brněnských předměstí - Husovice*. Český lid, 61, 1974, s. 17-32.
2. Dalším typem přechodného dělnického bydlení byly noclehárny či ubytování přímo v továrnách, jež se však nikdy nestalo trvalým bydlíštěm dělníků, kteří zde přespávali pouze v pracovních dnech a poté odcházeli do svých domovů mimo město. Monografického zpracování se dostalo převážně jednomu z těchto typů - nouzovým koloniím, např. v pracích V. Tůmová: *Pražské nouzové kolonie*. Národopisná knižnice 6. Praha 1971, T. Bochořák: *Způsob života dělnických rodin v brněnské Kamenné čtvrti*. Diplom. práce FF UJEP. Brno 1979.
3. Poněkud kuriózní název „U Sedmi Švábů“ není odvozen od výskytu nepřijemného hmyzu, ale od místního označení Němců. Nejznámější pověst, vysvětlující název v tomto duchu, má přímou souvislost s hostincem, který byl ve zvláštním traktu uprostřed dvora. V rámci výzkumu bude provedeno náležité srovnávání pověstového repertoáru domů se stejným či podobným názvem, jejichž existence je například potvrzena v Praze, dokonce ve dvou případech.
4. Významný zdroj údajů o rušném životě čtvrti - dobový tisk - přináší např. tyto zajímavosti: *Obzvláště ze soboty na neděli, pak v noci na pondělí tropí se zde až do 4. hod. ranní věci, až vlasy na hlavě vstávají. Noční odpočinek v tyto dny jest věcí neznámou. A ozve-li se někdo ze sousedů proti takovému bohapustému řádění, vytlučou mu jednoduše okna* (Lidové noviny, 3, 1895, č. 150, s. 2-3); *V téže ulici v čísle 37 bydlí v jedné malé místnosti 20 dospělých osob s dětmi. Z těchto osob je několik prostitutek (!!), které do bytu si vodí v noci milence. Děti, vyrůstající v tomto prostředí. Čeká je jistě osud jejich spolubydlících* (Socialistická budoucnost, 22, 1924, s. 2); *Nastala nejdříve bitka pěstmi která se záhy zvrtila za pustého řvání všech zúčastněných, z nichž čtyři byli v nedbalkách, v hotovou řež, při níž tekla krev Nejvíce postiženými byli oba náhodní milenci, dva obchodní cestující z Prahy. Jeden z nich dostal tři bodné rány nožem do šíje, zad a levé paže, druhý na útěku z mordýřské místnosti tři hluboké rány, rovněž kapesním nožem do zad* (Moravské slovo 13, 1937, č. 174, s. 2).
5. Charakter sousedských vztahů ovlivňovala hospoda přímo v areálu domu, ale také tradiční společenská setkání nájemníků, která byla udržována až do padesátých let 20. století.
6. Již před dvěma lety se mi podařilo kontaktovat několik pamětníků, které zde žijí již od meziválečného období. V jednom případě jde dokonce o ženu, která byla mnoho let zaměstnána jako správčyně různých objektů v okolí domu U Sedmi Švábů, jejíž vzpomínky jsou velice bezprostřední a velmi podnětné.

Dům U Sedmi Švábů v Brně. Foto P. Stöhrvá 2000

MESTSKÉ PROSTREDIE - Miesto ÚTLMU A(LE AJ) REVITALIZÁCIE ĽUDOVEJ HUDBY

Peter Michalovič

V ľudovej hudobnej kultúre, jej vývoji a kontinuálnom alebo naopak prerušovanom procese hrá mestské prostredie svoju špecifickú úlohu. Na niektoré okruhy tejto problematiky chceme bližšie upozorniť v spojitosti so situáciou, akú môžeme sledovať na severnom Záhorí v okolí mesta Skalice.

V prvom rade pozorujeme v meste - na rozdiel od dedinského prostredia - pod vplyvom častejších a razantnejších sociálnych a hospodárskych zmien prirodzené vytrácanie sa tradičnej hudby a príležitostí, vďaka ktorým sa vôbec môže udržať pri živote.

Mesto, resp. malomesto si však paralelne s tradičnou hudbou dedinského prostredia vytvára tiež svoju tradičnú hudobnú kultúru a špecifické hudobné telesá, ktoré nezanedbateľne dotvárajú kolorit mesta. Hudobné telesá, ako malé salónne zoskupenia, menšie tanečné orchestre a veľké dychové hudby sú špecifické sčasti nástrojovým obsadením ale najmä repertoárom. Kapely v meste absorbujú nové trendy, štýly a vplyvy oveľa skôr ako mimo neho. Samotní hudobníci sú flexibilnejší. Čo súvisí okrem iného aj s ich hudobným vzdelaním.

A napokon, v mestskom prostredí sú veľmi dobré podmienky na uvedomené pestovanie ľudových tradícií, prípadne na ich revitalizáciu a spätný návrat do pôvodného dedinského prostredia. A to nemáme vôbec na mysli len posledné tri či štyri desaťročia, ale tento jav pozorujeme už na prelome 19. a 20. storočia.

Na Záhorí v tomto období veľmi výrazne pôsobí miestna pokroková inteligencia, ktorá našla v roľníckej mládeži hlavného spojenca a tak sa razom dostalo toto národnobuditeľské hnutie do širšieho povedomia. V Skalici sa väčšina kultúrno-spoločenského diaľnia spájala s menom dr. Pavla Blahu.¹ Tieto kultúroosvetové aktivity sa rozhodujúcou mierou prispeli k udržaniu, resp. záchrane niektorých prvkov z ľudovej tradície, a to paradoxne najprv v „cudzom“ mestskom prostredí, aby sa o niekoľko desaťročí mohli spätne revitalizovať aj v pôvodnom dedinskom. Na ilustráciu uvedieme niekoľko konkrétnych príkladov z prostredia mesta Skalice a jej okolia:

Na väčšine územia západného Slovenska - predovšetkým v mestskom prostredí - doznieva gajdošská

tradičia už v druhej polovici 19. storočia a v dedinskom prostredí o niečo neskôr, v prvých dvoch desaťročiach 20. storočia. Gajdošská hudba stráca v danom období svoju pôvodnú funkciu, získava však, aspoň na čas, novú - gajdoši hrajú na školských „plesoch“ pre deti, účinkujú s ochotníckymi divadlami pri hrách z ľudového prostredia,² objavujú sa na spoločenských stretnutiach rôznych intelektuálnych a politicko-záujmových združení.³ Niečo podobné platí aj o sláčikových a cimbalo-vých ľudových hudbách, ktoré sa ocitali čoraz častejšie v mestskom prostredí: v Skalici účinkovali sedliacke hudby z Mokrého Hája, Borského Mikuláša a Petra, Moravského Sv. Jána, popritom v meste pôsobil celý rad špecifických mestských muzikantských zoskupení, v ktorých však bežne hrali príslušníci roľníckej vrstvy. Niektorí z týchto muzikantov hrali vo viacerých hudbách, napr. v chrámovom orchestri, dychovej hudbe a menšej salónnej kapele a patrili k všeobecne uznávaným osobnostiam v meste.⁴ So zmenou prostredia, v ktorom účinkovali ľudové hudby - či už to boli spomínané divadlá alebo tzv. ľudové koncerty (tento termín sa používal na dobových ohlašovacích plagátoch)⁵ - sa prirodzene menila aj funkcia hry ľudových hudieb: utilitárnu a zábavovú funkciu zamieňala estetická.

Akési zvláštne zakladanie si na tradíciách v meste, na rozdiel od okolitých obcí,⁶ azda najmarkantnejšie pozorujeme na príklade udržania svadobného obradu v Skalici a jednotlivých zvykov viažucich sa k nemu. Opäť treba zdôrazniť, že tento zvyk sa časom v mestskom prostredí modifikoval: zo svadby vznikla celá „spevohra“ s prísnymi tradičnými a samozrejme i novátorskými postupmi a znakmi, determinovanými dôležitým svadobným družbom - „režisérom“ tohto ľudového divadla, zatiaľ čo vo väčšine okolitých obcí sa svadba zredukovala na čo najmenšiu žánrovú plochu, niekedy dokonca len na obyčajnú tanečnú zábavu.

Posledným fenoménom, ktorý opäť siaha do prvých desaťročí 20. storočia a pretrváva až do súčasnosti, sú voľné združenia priateľov ľudovej piesne a hudby, všeobecne známe ako „krúžky“, presnejšie Slovácké krúžky, ktoré nepriamo nadväzujú na študentské spolky Slovákov a Moravanov v Prahe. Je to špecifická forma umelého pestovania ľudových tradí-

cií, ktorá sa viaže výlučne na mestá, resp. na obyvateľov zväčša z radov inteligencie, ktorí sa presťahovali z južnej Moravy a západného Slovenska do väčších miest (Praha, Bratislava, Brno) a cítili potrebu stretať sa. Jednu silnú vetvu Slováckeho krúžku v Bratislave tvorili a tvoria dodnes Skaliciania popri druhej vetve z moravského Slovácka. Slovácky krúžek založil v roku 1922 Ing. Jura Černý st., rodák z Kunovič pri Uherskom Hradišti, ktorý sa po štúdiách v Prahe usadil v Bratislave. Ale takým „duchovným otcom“ krúžku bol opäť spomínaný Skalician dr. Pavel Blaho. Na fašiangovej zábave v bratislavskej sokolovni roku 1938 sa do-

stali Skaliciania aj do názvu: odvtedy znie presný názov Slovácky krúžek a Skaliciané v Bratislave a „richtárovanie“ si tiež podelili - dr. Ľudovít Okánik za Slovácky krúžek a dr. Vlado Trslín za Skalicianov. Títo milovníci ľudovej piesne - hoci v určitom období fungovala v krúžkoch aj menej významná tanečná zložka - tvoria najmä oproti folklórnym súborom, menej oproti dedinským folklórnym skupinám, ktoré sú viac zamerané na tvorivý prístup a štylizovanie folklórneho materiálu z hudobného a najmä choreografického hľadiska, akýsi protipól, isté zakonzervovanie repertoáru a sčasti aj spevného štýlu ľudových piesní v prostredí mesta.

Poznámky:

1. Mesto Skalica sa aktivitou viacerých osobností, najmä však zásluhou dr. Pavla Blahu, predstaviteľa tzv. hlasistického hnutia, stáva jedným z dôležitých centier kultúrnoosvetovej práce na Slovensku na prelome 19. a 20. storočia, s veľkým ohlasom a podporou aj v Čechách a samozrejme na Morave. Hlasistické hnutie bolo súčasťou širšieho európskeho humanistického hnutia.
2. Okrem celoslovensky známejších divadelných hier od J. Hollého, F. Urbánka, J. Zeyera, bratov Mrštíkov a ďalších hrali skalickí ochotníci v hostinci „U Valacha“ a po vybudovaní r. 1905 v originálnom secesnom „Katolíckom kruhu“ - aj divadlá od miestnych autorov, v réžii vŕsttranného dr Pavla Blahu, napr. Skalická bída, Dedinský kováč a Štedrý večer od dr. Okánika, Mlsný kocúr pod vedením kaplána Nováka, pri ktorých účinkovali ľudoví muzikanti, zväčša z okolitých obcí.
3. Známe sú napríklad vystúpenia gbelského gajdoša Juriga v Luhačovicích, ktoré sprostredkoval dr. Pavel Blaho ako organizátor častých posedení v tomto kúpeľnom meste, prípadne v početných zájazdoch mládeže na Moravu a do Čiech, napr. v r. 1905 do Hroznevej Lhoty k maliarovi J. Uprkovi, r. 1907 do „Besedného domu“ v Ho-

doníne, r. 1908 do Prahy, r. 1909 do Luhačovic. Uherského Brodu, Píerova, Olomouca, Kroměříža, r. 1911 do Ústí nad Orlicí, Pardubic, Hradca Králové, Jaroměře a Náchodu. Najčastejšie na týchto zájazdoch hrala ľudová hudba s cimbalom z Moravského Sv. Jána pod vedením primáša Jána Šveca-Šidru.

4. Jednou z týchto muzikantských osobností mesta bol napr. Jozef Hrivňák, ktorý hral v dychovej hudbe na klarinet, v salónnej „Raškovej kapele“ na kontrabas a sám je tiež autorom tanečnej skladby *Ještě né rozumíš píseň a Tango ze Záhorá*. Tento rukopis datovaný rokom 1954 v úprave pre klavír sa nachádza vo fonde Dejiny hudobnej kultúry v Záhorskom múzeu v Skalici.
5. Dokazuje to napríklad zachovaný plagát „Veľká letná slávnosť spojená s ľudovým koncertom a divadelným predstavením Mariša od A. a V. Mrštíka“, z 28. júna 1903, v popoludňajších hodinách hrala miestna Hudba Katolíckeho kruhu pod vedením p. Veselého.
6. Tento jav popisujú v spojitosti so špecifickým mestským prostredím Strážnice výstižne V. Úlehla v *Živé písni*, (Praha 1 949, s. 26-27) a tiež J. Pajer v monografii *Marie Procházková (1886 - 1986)*, (Hodonín 1986), v jednej z úvodných častí - Rolnícké město - na s. 11.

Skalická hudba salónna, ale aj svadobná. 30-te roky 20. storočia

Dychová hudba P. J. Nemčovského zo Skalice v roku 1931

ZÁLESÍ - KOPANICE - HORNÁCKO V 18. A 19. STOLETÍ (POJMOSLOVNÁ SONDA)

Richard Jeřábek

Nejstarší dosud známé, a to jen více či méně náhodné zmínky o pojmenovávání etnografických skupin a oblastí na Moravě nesahají před konec 16. století a počátek 17. století. K pokusům o jejich soustavnější zaznamenávání, upřesňování jejich obsahu a částečně i k jejich pořádání do neustáleného rámcového systému se pozvolna dospívalo teprve od poslední čtvrtiny 18. století. Zatímco se od té doby některé z těchto pojmů ustálily a zdomácněly jak v historické a vlastivědné, tak poněkud později též v národopisné literatuře, jiné se obsahově proměňovaly, jejich extenzita se leckdy posouvala, tj. rozšiřovala či zužovala, anebo docela vymizely. Do národopisného pojmosloví však zejména v první polovině 20. století vstoupilo několik dalších, většinou uměle vytvořených názvů oblastí a okrsků, jejichž původci byli sběratelé lidových tradic a regionální badatelé.

K nejpočetnějším a nejnápadnějším změnám v názvech a v chápání rozsahu i vzájemných vazeb etnografických oblastí a okrsků, jakož i jejich obyvatel, došlo v průběhu posledních dvou set let v pásmu ležícím na moravské straně jihozápadní výspy Javorníku a téměř celého moravského úpatí Bílých Karpat. Z dnešního hlediska, které se ovšem při pohledu do historie etnografické rajonizace na našem území jeví jako velmi mladé a vcelku jako uměle zformované, jde o podstatnou část jižního Valašska, o moravské Kopanice a Hornácko, ale zčásti též o severovýchodně ležící přilehlá území Moravskoslezských Beskyd a také o Pomoraví rozprostírající se západně od pohraniční zóny. Jsou to tedy území, která vesměs nesla na konci 18. století a skoro po celé 19. století odlišná pojmenování anebo se zcela jinak územně vymezovala, než jak jsme tomu přivyklí za přispění stereotypních výkladů v novější literatuře.

Zatímco severní část Valašska se v pojetí autorů prací z přelomu 18. a 19. století o tzv. moravských kmenech a jejich rozsídlení jeví jako oblast zasahující proti novodobým představám poměrně daleko na severovýchod. tedy do prostoru, pro který se rovněž velmi pozdě a za přispění rozmanitých vnějších činitelů ujal název Lašska, a do jižní části těšínského Slezska, jižní hranice Valašska byla tehdy vymezována jen velmi ne-

určitě a jeho obyvatelstvo nebylo vnímáno zcela jednoznačně jako valašské.

Nesčetněkrát se už při různých příležitostech poukazovalo na to, že Jan Amos Komenský pojmenoval na své mapě Moravy z počátku 17. století jen dvě národopisné oblasti, a to Hanou a Zálesí. Učinil tak zřejmě proto, že k oběma měl velmi úzký vztah svými životními osudy: v hanáckém Přerově na bratrské škole v letech 1608-1611 studoval a v letech 1614-1616 učil, Zálesí na východní Moravě bylo v tehdejší obecném chápání blízké místu jeho rodiště. Název Zálesí umístil přibližně na horní tok řičky Vlárý, a to tak, že na severovýchodě zasahuje poměrně hluboko do Valašsko-kloboucka i s tzv. klobouckým Závrším, na jihozápadě přibližně ke Slavičím.¹ Nelze nepřihlídnout k tomu, že ještě v první polovině 19. století takřka totožně lokalizoval Zálesáky či Zálesáky (Zalesaken) kartograf Joseph Bayer ve své mapě Moravy a Slezska.² Odpovídá to také značně rozsáhlé oblasti, do níž v roce 1786 kladl představitele stejnojmenného lidu Jan Nepomuk Alois Hanke z Hankenštejna;³ svůj text doprovodil rytinami Sebastiana Mansfelda, mj. vyobrazením Zálesáka od Vsetína a Brumova (Ein Salesak bei Wsetin und Brunow), jež asi o tři desítky let později velmi volně parafrázoval Josef Heřman Agapit Gallaš jako baču na ovčím salaši. Hanke tvrdil, že Zálesáci žijí jižně od Valachů v kraji kolem Vsetína, Klobouk, Brumova až k Velké, a nazývají se Zálesáci proto, že bydlí za lesem, podle prapředku prý za Karpatami; jejich západní hranici tvoří podle něho Vsetín, Vizovice, Uherský Brod a Strání, východní hranici pohoří Karpat. Gallaš s ním však ostře polemizoval proto, že ztotožnil Salašáky, tedy horské pastevce hostýnské, vsetínské a radhošťské, se Zálesáky či Záhoráky, kteří byli podle jeho mínění jen rolníci.⁴ Časté záměny Zálesáků a Salašáků způsobovalo pravděpodobně příbuzné znění obou názvů v české i poněmčené podobě.

Jen o něco mladší statistik a nepřiliš spolehlivý znalec etnických a etnografických poměrů Joseph Rohrer v roce 1804 pokládal Valachy za horské Slováky, kterým prý Slezané říkali Valaši, a ty, kteří žili jižněji od nich na panstvích Brumov, Buchlov a Vsetín, označoval rovněž za moravské Valachy, jež prý nížinní Slová-

ci v Pomoraví i Pováží a Ponitří pojmenovávali jako Kopaničáře podle způsobu hospodaření, tj. nabývání a zušlechťování půdy v lesních oblastech. Aby to nebylo tak jednoduché, kladl Rohrer Kopaničáře také do okolí Frenštátu pod Radhoštěm, kde prý jim zase říkali Pasekáři, zatímco kolem Buchlova je nazývali Salašáky. Kopaničáře v horách kolem Vsetína a Brumova hodnotil náramně vysoko jako nejhezčí typ lidí na Moravě, zdejšího mladého štíhlého Kopaničáře přirovnal k mladé jedli, vyjádřil se obdivně o jeho svalnatém těle a nevyumělkované životnosti.⁵ Tak se ostatně o Kopaničářích vyjádřil v roce 1826 i anonymní autor,⁶ který zjevně opisoval z práce Rohrerovy. S ná-

zorem J. Rohrera, že jde o Kopaničáře, však moc nekoresponduje tvrzení Františka Josefa Schwoye z roku 1786, že obyvatelé horských částí Hradištského a Přerovského kraje se nazývali Valaši a jejich kraj Valašsko.⁷ Nadto ještě Rohrer na jiném místě pojmenovává obyvatele kolem Valašského Meziříčí jako moravské, popř. horské Slováky, za něž však považoval také obyvatele Kuželova u Velké nad Veličkou, jež podle všeho letmo navštívil za své cesty z Těšína do Vídně v roce 1803.⁸ Jeho pozorování se však zdají být nevěrohodná, protože kraje, o nichž se vyslovoval, většinou jen krátce kontaktoval při svých cestách napříč Evropou.

Výšek z Bayerovy mapy Moravy a Slezska z první poloviny 19. století, v němž je vyznačena oblast osídlená Zálesáky (Zalesaken)

Zatímco o lidu severněji ležících oblastí při moravsko-slovenské hranici se soudilo, že jsou Zálesáci, Kopaničáři nebo Slováci, obyvatele Strání považoval Carl Rudczinsky v roce 1808 za přistěhovalce z Valašska a ani ho nenapadlo spojovat je s Kopaničáři.⁹ Je ovšem třeba podotknout, že označení kopanice pro jednotlivé lokality a jméno Kopanice pro okrsek jejich výskytu nemohlo vzniknout a rozšířit se dřív, než se zde začala obecněji uplatňovat technika nabývání zemědělské půdy kácením lesů a než zde došlo k velmi pozdnímu zakládání dvorcových vsí v šedesátých až osmdesátých letech 18. století. Pojmenování Kopaničář a Kopaničárka (Kopanitzar - Kopanitzarin) užil však pro obyvatele slovensko-moravského, resp. moravsko-uherského pohraničí už Vincenc Gregor Kininger, autor početného souboru grafických listů z doby před rokem 1804.¹⁰

Další pisatelé, kteří sledovali zejména život a kulturu pasteveckého živlu na Valašsku včetně Vsetínska, se od jména Valachů neodchylovali, jako např. významný publicista Karel Josef Jurende v roce 1811¹¹ nebo přibližně v téže době o moravských poměrech dobře informovaný Josef Heřman Agapit Gallaš. V jiné práci z roku 1815 zahrnul Jurende všechny obyvatele východní a jihovýchodní Moravy jako prastarý moravskoslovenský kmen mezi Slováky, ale z vlastních Slováků vyčlenil Valachy na Valašsku v pohorí Karpat na panstvích Brumov, Vsetín, Valašské Meziříčí a Hukvaldy. Ty Valachy, kteří si zbudovali svá sídla vymýcením lesů vysoko v horách, označil za Kopaničáře, a Valachy v horách kolem Vsetína, Klobouk, Brumova až po Velkou nad Veličkou za Zálesáky, jimž připsal mj. pěstování vinné révy. Pokud provozovali chov ovcí na horských pastvinách výběžků Karpat, pojmenoval je jako

Výsek z Komenského mapy Moravy z roku 1627, v němž je vyznačena oblast Zálesí.

Salašáky, kočovné Valachy, zatímco Valachy žijící na samotách pod horami, např. na Frenštátsku, měl za rolnické Pasekáře. Přitom ovšem jižní hranici Valachů vedl od Brumova přes Vizovice k Lukovu, popř. k Liptálským horám. Za vlastní valašský kmen - odlišný od ostatních obyvatel Moravy a žijící na nejkrajnější hranici Moravy s Uhrami u Strání - pokládal Straňáky.¹²

Gallaš už dost jasně odlišoval Slováky v Hradištském kraji a ztotožňoval se s míněním, že jsou pravými potomky starých Moravanů, od Valachů, ovčáků, kteří se nazývali také Salašáci. lišili se od Zálesáků v Hradištském kraji v okolí Brumova a Klobouk, živil se většinou jako miškáři, tj. zvěrokleštiči, a byli v kroji, obyčejích a mravech stejní jako praví Slováci. Nadto ještě Gallaš uvádí Straňáky, kteří prý nosili valašský kroj, ale mluvili nářečím valašsko-polským.

Moravan žijící na uherských hranicích je podle názoru Františka Sušila z roku 1835 Slovák, ale liší se od

Slováka uherského.¹³ Alois Maňák má ovšem v téže době za to, že část starých Moravanů se postupně proměňovala ve Slováky.¹⁴ Moravské Valachy v Přerovském a Hradištském kraji chápal v souladu s Maňákem spolupracovník Řehoře Volného na rozsáhlé topografii Moravy Albin Heinrich, ale zdůrazňoval, že nechtějí být nazýváni Slováky. Přičlenil k Valachům i ty, kteří sídlili jižně od Vlárského průsmyku a byli podobně jako na Frenštátsku nazýváni Pasekáři nebo Zálesáci. Moravští Slováci, které nijak nečlenil, podle něho žijí jižněji a jihozápadněji podél obou břehů řeky Moravy; pominul Podlužáky v Brněnském kraji, které ztotožnil - podobně jako někteří jiní autoři - s Charváty, a o Kopaničárech, popř. o Straňácích, se ani nezminil.¹⁵ Do hornatých částí Přerovska a Hradištska při někdejší uherské hranici kladl Pavel Josef Šafařík Valachy, které dělil na Zálesáky a Kopaničáře.¹⁶

V polovině 19. století se začíná projevovat změna v chápání rozsahu území odlišných skupin obyvatelstva v oblasti někdejšího Zálesí. Tak např. Daniel Sloboda stanovoval v roce 1851 jižní hranici Valašska - bez přihlídnutí k existenci Zálesáků - od lukovského panství ke slovenským hranicím.¹⁷ Podle názoru moravského zemského archiváře Vincence Brandla z počátku šedesátých let byli Slováci nejsilnějšími obyvateli Moravy a pojítkem mezi uherskými Slováky a ostatním Čechoslovanstvem.¹⁸ Podobně jako Brandl pokládal za Slováky obyvatelstvo takřka celé východní Moravy až po hřebeny Bílých Karpat topograf Karel Kořistka, jen je rozlišil na blahobytnější v nížinách a velmi chudé v Karpatech, ale etnograficky je nijak nečlenil, Valachy kladl až daleko za Valašské Meziříčí, Vsetín a Rožnov, a ty, kteří žili roztroušeni, nazýval pasekáři.¹⁹ Beda Dudík chápal Slováky jako obyvatele území jižně od Hanáků až po uherskou hranici a ještě daleko za ní. Rozlišoval mezi nimi pravé Slováky (Vlčnov), Slováky na úpatí pohorí (Bánov), horské, chudé Slováky (Starý Hrozenkov a Velký Ořechov), putující Slováky - miškáře (Sehradice), nížinné Slováky a Slováky na přechodu k Uhrám, k Valachům, Hanákům, Horákům (Bohuslavice u Kyjova) a Podhorákům (Klobouky). Také on už se na rozdíl od starších autorů nezmiňoval o Zálesácích, Salašácích, Pasekářích, Kopaničářích apod. Činil tak v omezené míře jen v charakteristice Valachu, mezi nimiž rozlišil podle sídel Javorníky, Pasekáře a Zálesáky.²⁰ Jiní doboví autoři příspěvků dotýkajících se etnografické

Mansfeldova rytina východomoravského Zálesáka (Salesak) od Vsetína a Brumova z roku 1786.

rajonizace na Moravě nepřinesli k poznání této spletité situace nic podstatně odlišného nebo nového.

Naznačený starší stav však v některých ohledech přece jen přetrvál až do poslední čtvrtiny 19. století. Nápadně se to projevilo i v některých pracích Františka Bartoše, zejména v jedné z jeho regionálních monografií, v níž však už není ani zmínky o Zálesí a Zálesácích apod. Titul této monografie o podhorské a horské části Bílých Karpat zní Moravští Kopaničáři (Národopisný obrázek z jihovýchodní Moravy) a zahrnuje pojednání o obcích, které v dnešním pojetí náležejí jak ke Kopanicím, tak i k Horňácku; zdůvodnil to tím, že prý sousední Moravané nazývají obyvatele těchto obcí Kopaničáry, přestože toto jméno přísluší toliko obyvatelům tzv. kopanic, tj. rozptýlených samot, jimž se jinde na Moravě říká paseky. Kromě těchto starohrozenkovských kopanic (Žitková, Vápenice a Vyškovec) a brezovského Lopeníku pojal Bartoš do obrazu okrsku Kopanic též Strání a většinu obcí, jež dnes označujeme za horňácké. Lid v těchto obcích se mezi sebou nelišil méně, než od sousedních moravských Slováků, které nazýval Moravčíky.²¹ Naproti tomu Josef Klvaňa zúžil obsah pojmu Kopanice jen na obce kolem Starého Hrozenkova a pojal též kroje v Lopeníku, řazeném zpravidla ke Kopanicím; naproti tomu kroje ve Strání, ač si byl vědom jejich svébytnosti, zařadil mezi uherskobrodské čili zálešácké.²²

Přes rozdíly v nářečí a v některých složkách lidové kultury, např. v kroji, nedal Bartoš najevo, že by si byl vědom existence natolik odlišné oblasti, aby ji výslovně jmenoval: jde zejména o Horňácko a jeho obyvatele Horňáky. I v souvislosti s charakteristickým lidovým tancem sedlácká podotkl, že se mu tohoto jména mohlo dostat až tehdy, kdy Kopaničáři poznali tance panské neboli městské. K rozdílům mezi „osadami kopanickými“ se vrátil až v závěru monografie a demonstroval je především na jazykových odlišnostech.²³ Ještě i Lubor Niederle ve stati Hranice moravského Slovenska vypočítal stejným způsobem jako Bartoš obce v pásmu táhnoucím se po stráních a údolích karpatského hřbetu, ale podotýkal, že ostatní Slováci nazývají lid těchto obcí jednak Horňáky s centrem ve Velké, jednak Kopaničáry, tj. obyvateli kopanic. Obyvatele těchto obcí včetně nižších Halenkovic u Napajedel pokládal za kolonisty z uherské strany hranice. Připomenul však, že Zlíňané nazývají kraj kolem Uherského Brodu Záhořím

(a jeho lid Záhoráky, též Zálešáky) a sám za pravé Záhoří nebo Zálesí pokládal oblast za čarou Ořechov - Bojkovice - Hrozenkov a považoval je za přechod k Valašsku (kraj u Luhačovic a Zlína říkali prý na Zálesí Nedachlebjané).²⁴

Přestože Niederle ještě nevyčlenil z Moravského Slovenska jako národopisnou oblast Horňácko, Josef Klvaňa v témže svazku monografie popsal horňácký čili velecký kroj a konstatoval, že lidé ve vypočtených obcích se sami nazývají Horňáky a že Dolákům (nikoli ještě Dolňákům) říkají Moravčíci. Pojem Horňácka a Horňáků se tedy dostával do dobové literatury velmi pozdě a dost složitě. A Dolňáci, jejichž pojmenování je odvozeno jednak od polohy jejich sídel, jednak od dolských či doláckých nářečí, je asi ještě mladší a v odborném názvosloví se uplatnilo ještě později.

Výskytem pojmů „horňácký, Horňák, Horňácko“ apod. jsme se ostatně zabývali už v úvodu kolektivní monografie o této národopisné oblasti, kde jsme uvedli, že se ve smyslu omezeném na obce kolem Velké nad Veličkou objevuje v roce 1889 v adjektivní podobě *horňácká* píseň v předmluvě v druhé Bartošově sbírce, a vyjádřili jsme přesvědčení, že lid těchto pojmenování pravidelně neužíval, přesto, že tyto pojmy používali intelektuálové a že už mohly být obecněji známy.²⁵ S pojmenováním Horňáci se však setkáváme už o čtvrtstoletí dříve v Riegrově Slovníku naučném, ale jen v blíže nespecifikovaném významu Slováků z „horních stran“ přicházejících každého léta do „dolních stran uherské krajiny“ na práci.²⁶ Pojmenování Horňáci a Horňácko v tom smyslu, jak je dnes chápeme, se objevují později, např. v německé podobě jako *Hochländer* na xylografii J. Bergera, která provází Klvaňův výklad o kroji moravských Slovanů a zobrazuje chlapce z Hrubé Vrbky u Strážnice z kraje Horňáků (Kreis der Hochländer),²⁷ dále se objevuje v Bartošově textu slovníkového hesla Národopis /Morava/, které společně s Kopaničáři nazývá obyvatele 18 vesnic se zachovalým uherským rázem jako Horňáky.²⁸ Jména Kopaničářů a Horňáků uvádí v souvislosti s těmiž obcemi též Lubor Niederle. a to zřejmě pod vlivem Bartošovým, jehož práce cituje v přehledu literatury.²⁹

Z výčtu nejrůznějších, z velké části dokonce protichůdných náhledů na etnografické členění obyvatelstva i území pohraničního pásma východní Moravy plyne, že ani v dílčím, natožpak v celkovém pojmání diferen-

ciace a rajonizace nevládla žádná jednotu. Bylo to zapříčiněno jednak objektivními faktory, především k tomu přispívala sama nepřehledná situace v této části Moravy, která prošla složitými procesy ve vývoji osidlování. jednak činiteli subjektivními, mezi nimiž musíme na prvním místě přihlížet ke znalostem, schopnostem a odpovědnosti autorů, kteří o tomto všem - ať už náhodně nebo cílevědomě - zanechávali písemná svědectví.

Dnes pojmáme většinu zmíněných, zčásti již neexistujících etnografických skupin a oblastí do etnografického regionu moravského Slovenska, resp. Slovácka, jehož kulturu označujeme za moravkoslovenskou, slováckou apod. Ale skoro celé 19. století chápalo oblast moravského Slovenska dost odlišně: někteří do ní nezařazovali nejen zmiňované Zálesí a Kopanice, ale ani Podluží, které vyčleňovali zvláště pro jeho specifický charakter vyplývající z přítomnosti tehdy ještě výrazného charvátského živlu. Ale ani ostatní oblasti a okrsky tohoto rozsáhlého a silně diferencovaného regionu nebyly přesněji pojmenovány a definovány. Sam pojem Slovácka se začal objevovat sporadicky a velmi pozdě. Tak například bez výslovného odůvodnění se František Sušil v předmluvě své první sbírky z roku 1835 zmiňuje o rozdílu mezi písní hanáckou a slováckou. Podobně si vede František Bartoš v citované monografii o Moravských Kopaničářích z roku 1885, když konstatuje, že Kačenka Zemanová ve Velké *znala i většinu slováckých písní sbírky Sušilovy*, ale o rok později podotýká: *Píšeme „slovenský, slovensky“ místo obvyklého „slovácký, slovácky“ poněvadž i Slováci sami, jmenovitě pomoravští, i jejich nejblíží sousedé tvarův oněch užívají. Ve Strážnici čte se na štítě: „N. N., slovenský krejčíř.“ Podobně mluví se „Slovenka“ nebo „Slovenka“ (ne: „Slovačka“).*³⁰

Pojem Slovácka, který mezitím vešel v obecnou známost a byl též nezřídka užíván, odmítla ještě i redakce edice Národopis lidu československého pro název základního díla o tomto regionu: „Na rozdíl od Slo-

venska uherského počal se v literatuře pro moravskou část užívatí termín *Slovácko*, adj. *slovácký*, což se už velmi ujalo. Nicméně se redakce z dobrých důvodů usnesla podržeti v tomto díle i pro Moravu starší a správnější označení *Slovensko, slovenský*“ píše Lubor Niederle v předmluvě datované v létě 1917.³¹

Skoro všechny tyto pronikavé změny ve vnímání etnografického obrazu východní Moravy v 18. a 19. století pozornosti našeho národopisu unikaly a nakonec byly překryty novodobou představou o hranicích Valašska a Slovácka, která se působením amatérské regionalistiky, ale též oficiálního národopisu, ztvárnila v neživotnou a spornou konstrukci. Její pozitivní vliv spočívá snad v tom, že byl do řešení i prezentování této problematiky vnesen poněkud pevnější řád, negativní důsledky se však projevují v tom, že ustrnulé schema brání v akceptování nových a přesnějších poznatků, které z ustálené představy vybočují.³²

V pozadí těchto nedorozumění stojí nehistorický přístup k pokusům o souhrnné zaznamenávání a vyhodnocování etnografické rajonizace a etnokulturní diferenciace na Moravě a ve Slezsku, či koneckonců kdekoli jinde. Ať už verbální, grafická nebo kartografická podoba resultátů tohoto náročného a stěžejí kdy dokonaného studia může být přijatelná a přínosná jen potud, pokud bude respektovat nepochybný fakt chronologického vrstvení jevu, jimiž se vývoj předmětu národopisného studia manifestuje. Pak bude třeba přehodnotit dosavadní publikované výsledky, uplatnit v dalších pokusech stratigrafický princip a promítnout jej i do grafické či kartografické podoby rozsídlení etnických a etnografických společenství a územního rozsahu jejich specifických kulturních rysů. Už pro přítomnost a brzkou budoucnost se musíme smířovat se skutečností, že některé z národopisných oblastí i etnografických skupin se z reality vytrácejí, dříve nebo později neúprosně zmizí a že jen co nejvěrohodnější obraz o jejich někdejší existenci se může stát oporou dalšího národopisného bádání a také významným historickým svědectvím.

Poznámky:

1. *Moraviae nova et post omnes priores accuratissima delineatio. auctore I. A. Comenio.* Amsterdam 1627.
2. *Karte des maehr.-schles Gouvernements nach den neuesten astronomischen Beobachtungen und geometrischen Vermessungen verbessert und verzeichnet und mit den zeitherigen Veraenderungen vermehrt von Dr. Joseph Bayer* (Wien [s.a.] Artaria & Cie.). Tato mapa poprvé vyšla ve čtyřech listech v letech 1817-1819, poté následovala v první polovině 19. století další vydání. - Rozhodně se staré Zálesí nekryje s oním, které o tři století později pojmenoval Antonín Václavík jako luhačovské, popř. luhačovické. A. Václavík: *O luhačovském Zálesí* Český denník 29.11.1917, č. 320, s. 3-4; *Luhačovské Zálesí.* Příspěvky k národopisné hranici Valašska, Slovenska a Hané. Luhačovice 1930; *U hrnců na Zálesí.* Luhačovské listy 14, 1941, č. 13, s. 2-4 (též separátně).
3. [J. N. A. Hanke z Hankenštejna]: *Bibliothek der Mährschen Staatskunde* 1. Wien 1786, s. 5-6 a tab. 8
4. J. H. A. Gallaš: *Krátký opis hory Radhoště, jeho salaše a bydlejících na něm Valachů, pravých Arkádů moravských.* In: *Romantické povídky.* Praha 1941, s. 206.
5. J. Rohrer: *Versuch über die slawischen Bewohner der österreichischen Monarchie* 1. Wien 1804, s. 28-29, 47-48 aj.
6. Anonym *Kopaničari.* Rozličnosti pražských Novin na r. 1826. s. 546-547.
7. S*** [F. J. Schwoy]: *Topographische Schilderung des Markgrathum Mähren* 1. Prag und Leipzig 1786, s. 17.
8. J. Rohrer: *Bemerkungen auf einer Reise von der Türkischen Gränze über die Bukowina durch Ost- und Westgalizien. Schlesien und Mähren nach Wien.* Wien 1804, s. 269.
9. C. Rudczynski: *Die Straniaken.* In: *Taschenbuch für Mähren und Schlesien* Brünn [1808], s. 138
10. *Costumes des differentes nations composant les états héréditaires de S.M. Imp. et Royale Dessinés par Kininger et gravés par les meilleurs artistes.* Wien 1804, tab. XLI-XLII. - Srov. A. Jeřábeková - R. Jeřábek. *Moravské lidové kroje v grafickém díle V G. Kiningera z počátku 19. století.* Folia ethnographica 32, 1998, s. 45-55.
11. [K. J. Jurende]: *Die Salaschen in Mähren.* In: *Mährischer Wanderer* 2, 1811.
12. J*** de [K. J. Jurende]: *Grundrisse zur Ethnographie Mährens.* Moravia 1815, s. 59 a 82.
13. F. Sušil: *Moravské Národní Písňe.* Brno 1835, s. II.
14. A. Maniak. *Grundlinien zur Darstellung der mährischen Slavenstämme* Moravia 1, 1838 [1839], s. 53-54.
15. G. Wolny: *Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert.* I. Prerauer Kreis. Brünn 1835, s. LIV; 4. Hradischer Kreis. Brünn 1838, s. XXXIV-XXXVI (autorem národopisných kapitol byl A. Heinrich).
16. P. J. Šafařík. *Slowanský národopis.* Praha 1842, s. 90.
17. [D. Sloboda]: *Walassi Morawsstj.* In. Koleda I. Kalendář na rok obyčejný 1851, s. 123.
18. V. Brandl: *Kniha pro každého Moravana.* Brno 1863, s. 55.
19. C. Kořistka: *Die Markgrafschaft Mähren und das Herzogthum Schlesien in ihren geographischen Verhältnissen.* Wien und Olmütz 1861, s. 255-257.
20. B. Dudík: *Catalog der nationalen Hausindustrie und der Volkstrachten in Maehren.* Brünn [1873], kap. I. C a D.
21. F. Bartoš: *Lid a národ.* Sebrané rozpravy národopisné a literární 2. Velké Meziříčí 1885, s. 104-105 aj.
22. J. Klvaňa: *Lidové kroje na moravském Slovensku* In: *Moravské Slovensko* 1. Praha 21923, s. 107 a 187-192
23. F. Bartoš: *Lid a národ* 2. s. 192-194.
24. L. Niederle: *Hranice moravského Slovenska.* In *Moravské Slovensko* 1. Praha 21923, s. 3.
25. *Hornácko Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat.* Brno 1966, s. 15 a 33-34.
26. [Riegrův] *Slovník naučný* 3, 1863, s. 877.
27. *Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Mähren und Schlesien.* Wien 1897, s. 229.
28. *Ottův Slovník naučný* 17, 1901, s. 641
29. L. Niederle: *Slovanský svět.* Praha 1909, s. 95 a 180-181.
30. F. Bartoš: *Dialektologie moravská* 1. Brno 1886, s. 3.
31. *Moravské Slovensko* 1. s. XLII.
32. Všechny citované relevantní texty z doby od sedmdesátých let 18. století do sedmdesátých let 19. století, které jsou využitelné pro bádání o etnografické rajonizaci Moravy, jsou v plném rozsahu uveřejněny v díle *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786-1884* (Sestavil a k vydání připravil R. Jeřábek) Strážnice 1997.

ŽITKOVSKÉ BOHYNĚ

Dagmar Pintířová

Jedním z fenoménů vytvářejících neopakovatelné kouzlo genia loci moravských Kopanic je instituce tzv. bohyní. Toto zajímavé téma, mnohokrát různými autory sledované přímo v terénu, jsem se rozhodla zpracovat dlouholetým výzkumem v průběhu let 1990-1993. Poslední jednorázové výzkumy jsem učinila ještě v letech 1995 a 1997.

Než jsem se vydala přímo na Žitkovou, většina mých informací o bohyních pocházela z ústně předávaných historek, které ponejvíce vypovídaly o jejich úspě-

ších. Pro bohyně mají tato svědectví klientů velký význam a v povídkové formě se stávaly častým námětem článků a prací, jež o nich pojednávaly.¹ Především díky těmto konkrétním svědectvím se podnes lidé se svými bolestmi a strastmi obracejí právě na bohyně, a tak se sami spolupodílejí na nepetržitém fungování této instituce, která je produktem jedné z mnoha forem lidové magie. „Magie se pohybuje v glorii tradice minulosti, ale vytváří si svoji vlastní atmosféru mýtu, který trvale roste.“²

Své terénní výpravy jsem střídavě věnovala dvěma bohyním, které v těchto letech na Žitkové „bohyňovaly“. První byla Irma Gabrhelová, zvaná Chupatá (nar. 11. 10. 1905 v Budapešti), její konkurentka pak vlastní švagrová Kateřina Hodulíková, zvaná Rozmanitová (nar. 18. 4. 1899 na Žitkové). Nutno však podotknout, že lidé vyhledávali především Irmu Gabrhelovou a švagrová tak „bohyňovala“ pouze v jejím stínu, když se jí podařilo přesvědčit klienty, kteří mířili kolem jejího stavení směrem na hřeben k bohyni Chupaté. Bohyni Rozmanitovou jsem navštívila pouze třikrát, zemřela měsíc po mé poslední návštěvě (18. 4. 1991) ve věku nedožitých dvaadevadesáti let.

Když jsem poprvé mířila na hřeben Žitkové - Černé, měla jsem trochu trému a nevěděla jsem, zda mě Irma Gabrhelová vůbec přijme. Bylo to v březnu roku 1990, ve všední den a Irma, která právě stála před stavením, mě ihned bez řeči pozvala dále. Usedla jsem v kuchyni na lavici a po otázce - *Čo Vám chýba?* - jsem se bohužel místo konkrétní odpovědi snažila pouze o neformální rozhovor. Bohyně Chupatá je přes vysoký věk ženou velice bystrou a poté, co mě prohlédla, nasledoval rázný konec mé první výpravy na hřeben karpatských hor. Se slovy, že na takové „rečnovanje“ ona nemá čas, mě vyhnala ven.

Byla to tedy užitečná lekce hned úvodem. Pochočila jsem díky ní, že role zvědavého etnografa nebude to pravé, a tak nezbylo nic jiného, než po dvou měsících výzkum zopakovat. Tentokrát již v obvyklejší den návštěv (sobotu) a jako jedna z mnoha klientů. Štěkající pes ihned prozradil mou přítomnost a situaci přišla zkontrolovat mladá žena hovořící slovensky. Později jsem zjistila, že jejím úkolem je být jakousi náhončí

Kateřina Hodulíková „Rozmanitová“ zatápí v kamnech.

klientů, kteří spolu s ní přijíždějí autobusem ze slovenské strany, ona je doprovází do kopce na Černé a poté také Irmě asistuje při „bohyňování“ (přikládá do kamen, přelévá vodu do lahví, nosí dříví apod.). Za svou pomoc je pak na závěr návštěv bohyní placená a jako se stálou pomocnicí jsem se s ní během víkendových návštěv setkávala po celou dobu výzkumu. Bylo zajímavé přihlížet spolu s ostatními případům jednotlivých klientů, kteří společně se mnou sdíleli místo na lavičce v kuchyni, nebo čekali venku na dvorku. Člověk tak získal představu, jaká je skladba lidí a jaké problémy jsou nejčastější. Historky to byly často kuriózní, ale skoro vždy přišli lidé vedle nemocného těla léčit i svou bolavou duši. A tak bohyně nebyla v roli pouze léčitelské, ale často fungovala jako dobrý psycholog, který trpělivě naslouchá pacientům. Příčinu svých strastí a nemocí lidé často viděli ve vnějších škůdcích a uhranutích, od kterých je měla svým magickým obřadem a zařikáváním oprostit právě bohyně.

Při druhé návštěvě se mi tedy konečně otevřel svět lidové magie, po léta schraňován a konzervován ve své neopakovatelné podobě. Hrdlo se mi sevřelo, když bohyně začala prvně odřikávat svá dlouhá zařikávání, která mě vtáhla do světa magického myšlení, „kde tvůrčí síla rytmu zvedá slovo na hřebetě hudební vlny a rytmické slovo se zaměřuje jako střela letící přímo na cíl“.³

Při dalších návštěvách jsem nasbírala několik variant zařikávání, která se měnila podle problémů klientů bohyně. Zařikávání jsou předávána z generace na generaci pouze ústní formou a splňují obecné zákony této zvláštní formy lidové slovesnosti, nehledě na jejich teritoriální původ. Především je to počáteční invokace Boha či Panny Marie, která je u nás pochopitelná vzhledem k postupné valorizaci a přizpůsobování se lidové magie převládajícímu katolickému náboženství. Dalším charakteristickým znakem zařikávání, který lze označit za archetypální, je výskyt čísel, a to především 3, 7 a 9, tedy čísel lichých, dokonalých - např. u spojení *tridzevjaci úroku, tridzevjaci vředu, tridzevjaci laku* (zařikávání Irmy Gabrhelové při uřknutí). Také vyhazování devíti žhavých uhlíků do tzv. čítané vody a odpočítávání pozpátku: *nedevať, neosem ... nejeden*, bylo neodmyslitelnou součástí magického rituálu bohyně. Archetypální je též představa, že se nemoci a trápení mohou „zadávat“ - přenášet na různá místa.

V zařikáváním Irmy Gabrhelové je toto odkazování vyřknuto ve formuli: *Já to zadávám na čierne pusté hory, tam vy trápenosci, ťažkosci uhybujce, ustupujce, vy sa z tej Aničky ubjérajce...* Další představou v zařikáváním je myšlenka, že slovo má velkou váhu a imperativ vyřknutý v metaforické podobě bude mít svůj kauzální dopad i ve skutečné realitě. Příkladem jsou tato slova v zařikáváním bohyně Kateřiny Hodulíkové: *Hněd něch sa tyto nepřateľjá a nepřateľky pobjerajú od tejto Aničky, do hodiny, do minuty, něch zdrevenějú, zkamenějú, zcepenějú jako tento čierny tvrdý kameň.*

Irma Gabrhelová „Chupatá“.

Zajímavé jsou také imperativy, které jsou součástí milostného zařikávání obou bohyní: *Aby za tú Aničkú išol ten Lukáš, aby ponáhlal, pospiéchal, aby indze chvílky nĕmal, ani v mestĕ, ani v cestĕ, ani na tĕm psjĕm kočjĕm mjĕstĕ, len gdĕ tá Anička ostáva. Já keď je za horámi, aby se prerúbal, za vodú preprúval, za skalú prelámal, aby indze chvílky nĕmal, len gdĕ tá Anička ostáva.*

Další charakteristikou, která je vlastní magickému myšlení, je předpoklad, že podobné vyvolává podobné. Tento archetyp nalézáme v zařikávaních bohyně: *Jako sa moja para z mojích úst rozchodzí, aby sa tvoje trápenosci, ťažkosci, svízelosci tĕž tak rozchodzily, aby ti nigdá nĕškodzily.*

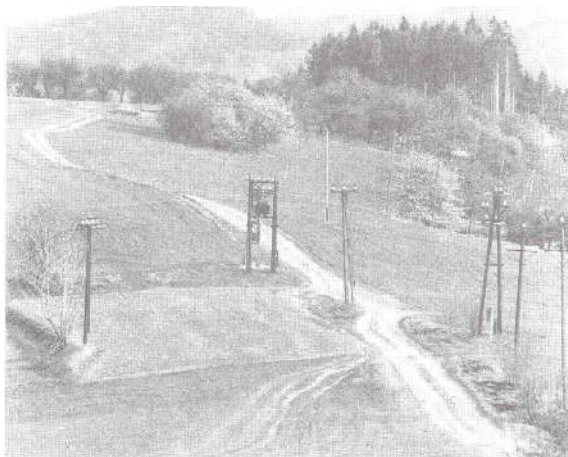
Vedle zařikávání obou bohyní, které jsou cenným materiálem z oblasti lidové slovesnosti, se mi podařilo odpozorovat i celý magický obřad. Ten se však stejně jako zařikávání měnil podle různorodosti problémů s jakými lidé bohyni navštěvovali. Magický rituál, praktikovaný oběma bohyněmi, obsahoval celkem čtyři složky,

kteřé byly jeho neodmyslitelnou součástí. Byl to jednak předmět, který magicky působil nebo byl součástí obřadu jako zprostředkovatel (včelí vosk, rozžhavené uhlíky, voda ze studánek, osobní předměty klientů, chlupy od krávy), dále verbální složka adresovaná nadpřirozené síle (zařikávání bohyně a formule, které měli klienti odřikávat sami doma), třetí složkou je samotný obřad - ritus (překřizování hrnce s „čítanou“ vodou, vyhazování uhlíků do této vody, slévání vosku do vody a věštění z jeho odlitku, pokropení předmětů či celých místností vodou, „okadzování“ - nakuřování předmětů a lidí kouřem) a konečně čtvrtým elementem, charakterizujícím obřad jako magický, je osoba samotného vykonavatele, tedy v našem případě bohyně.

Po vykonání nezbytného rituálu udělovala bohyně klientům rady, co mají po návratu domů provádět. Jaké formule je třeba odřikávat a která místa se mají čítanou vodou (tj. vodou, do které se vyhazoval vosk pro čtení budoucnosti) vykropit. Proto si zkušenější klienti brali s sebou již z domu prázdné láhve a sešitky či papírky na poznámky, kam si zapisovali zejména jednoduché formulky, jež pak vyslovovali při následné konkrétní praxi v domácím prostředí. Tímto se pak sami stávají aktivními vykonavateli magie.

Co se týče klientely, její sociální skladba, věkové zařazení a příslušnost k pohlaví byly různorodé. Nebylo tudíž možné specifikovat nějakou charakteristickou skupinu. Úroveň vzdělání, bydliště ve městě či na vesnici nebyly rozhodující. Často však lidé navštěvovali bohyni ve skupinách po dvou až čtyřech. Přicházeli především ze slovenské strany, což trvá až podnes. Dokonce se mi Irma Gabrhelová při poslední návštěvě v roce 1997 svěřila, že k ní přijeli dva svobodní muži až z Michalovou, kteří se prý ve svém pokročilém věku nemohli oženit.

Jaká je tedy magie praktikovaná bohyněmi? Především již slovo bohyně v nás evokuje představu emočně kladně zabarvenou. Na můj dotaz, proč se jim říká bohyně, mi jeden starousedlík odpověděl: protože bohujú - vzývajú Boha. Antonín Polák, autor článku o pověrách ve Starém Hrozenkově z roku 1752, se domnívá, že slovo bohyně nebo i božec znamená cosi jako muž Boží nebo žena Boží, od Boha nadaná zvláštním darem.⁴ Jelikož bohyně často svým klientům doporučují v některých případech nechat sloužit mši či vykropit dům vedle čítané i vodou svěcenou, staví se tak

Cesta od pily ve Starém Hrozenkově na „Černé“.

samy do role prostřednic mezi Bohem a lidmi. A tak přesto, že církev jak v minulosti, tak i dnes dává jednoznačně najevo, že praktikování magie a vyhledávání bohyní je pro křesťana věc nepřipustná a v rozporu s jejím základním učením, dochází k jakési dezorientaci jedince. Ten pak vyhledává bohyni bez pocitu viny, že by se zároveň rouhal proti Bohu.

Jaký je současný stav magie, praktikovaný bohyněmi na moravských Kopanicích? Bereme-li v úvahu, že toto „femeslo“ se předává vždy z matky na dceru, je nutné zapátrat v příbuzenstvu obou bohyní. Již jejich předchůdkyně byly objektem pozorování předchozích badatelů. Ze zápisů Josefa Hofera se v jedné z jeho povídek⁵ dovidáme o matce Irmy Gabrhelové - Anně Struhárové, která měla rovněž přezdívku Chupatá. Po Irmě pak dnes převzala bohyňování jedna z dcer, která bydlí na slovenské straně Bílých Karpat. Druhá bohyně,

Kateřina Hodulíková, se věnovala magii jen občasně, a proto si žádnou nástupkyni nevychovala. O to cennější je zachycení jejich zařikávání, která se poněkud od Irmy Gabrhelové lišila a vykazovala menší míru přizpůsobování se křesťanskému náboženství.

Vedle snahy popsat lidovou magii prostřednictvím návštěv obou bohyní, bylo mým zájmem postihnout také obraz mizejícího světa posledních Kopaničářek - starousedlic. Obě žily ve velice skromných podmínkách a jedinou vymožeností v jejich domácnostech bylo elektrické osvětlení žárovkou. Nesmírně si tedy vážím možnosti, že jsem mohla zachytit obě bohyně jakožto poslední starousedlice, žijící přímo v kopcích na Žitkové. Autochtonnost tradice, již byly obě nositelkami, nevídím tedy pouze v zachování kontinuity či ryzosti magic- kých praktik a zařikávání, ale i ve způsobu života, který je svazoval pevným poutem s jejich předchůdkyněmi

Stavení Irmy Gabrhelové. Foto D. Pintiřová 1990.

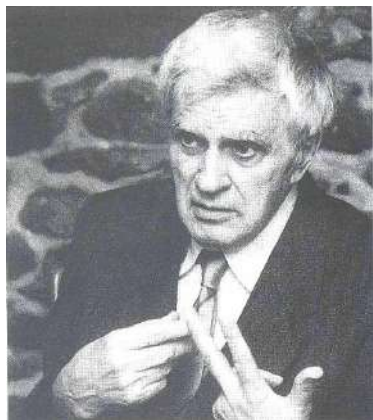
z 19. století. Obě byly ve svém pokročilém věku naprosto soběstačné, obdělávaly svá skromná políčka, staraly se o domácí zvířectvo a Irma Gabrhelová si každý týden pekla svůj vlastní bochník chleba. Kateřina Hodulíková ve svých jedenadevadesáti letech denně scházela i v zimě pouze v gumových holínkách do Starého Hrozenkova, kde pak byla viděna nejprve v samoobsluze a poté v místním pohostinství. Pro některé byly obě ženy podivínkami, nicméně svět, ve kterém žily, je již světem mizejícím, světem, který nás naplňuje úžasem a nostalgií zároveň.

Je až neuvěřitelné, s jakou tvrdošíjností a stálostí je spojena existence lidové magie v osobách bohyní na moravských Kopanicích. Dokud budou ochotny tuto tradici předávat lidem, vždy zde bude existovat určitá skupina lidí, která je bude vyhledávat. Od magie praktikované různými prostředky se tedy nelze nikdy plně emancipovat, jde o nevšední činitel naší existence, proto jsme nuceni věnovat jí pozornost. Je však nutné přistupovat k jejímu studiu se zvláštní pokorou a citem, který si nečiní právo posuzovat její oprávněnost a suverenitu být sama sebou.

Poznámky:

1. Jsou to především tyto práce. Bartoš, F.: *Moravský lid*. Telč 1892; Niederle, L.: *Zvyky a obyčeje*. In: *Moravské Slovensko II*. Praha 1922; Hofer, J.: *Bohyně na Žitkově*. Starý Hrozenkov 1916; Václavík, A.: *Luhačovské Zálesí*. Luhačovice 1930.
2. Malinowski, B.: *I successi e gli scachi della magia*. In: *Magia e civiltà*. Milano 1962, s. 217.
3. Jakobson, R.: *Dialogy* Praha 1993, s. 18.
4. Polák, A.: *Pověry kolem Starého Hrozenkova z r. 1752*. Český lid 13, 1904, s. 379-380.
5. Hofer, J.: C. d., s. 63-64. Konkrétní zmínku o Irmě Gabrhelové a její matce nacházíme v jedné z Hoferových povídek, v níž kněz píše, jak potkal svoji žačku Helenku (lilonku - sestru lmy), když právě hnala hejno kačen: *Děvče plakalo, mělo starost o mamku, která jím odběhla až do Vídně bohyňovat. Odjela s paníčkami kočárem a Helenka s Irmou bývaly u Hermíny*. Ve stejné povídce se Hofer zmiňuje, že bohyně „Chupatá“ bývá častou návštěvnici židovky na „Dolíně“, že mívá vždy i vosk a zde svým klientům z Uher bohyňuje.

JAN BERAN: DOCELA VŠEDNÍ, OBYČEJNÝ DEN ...

Brněnský fotograf Jan Beran se narodil 4. srpna 1913 v Uherčicích. Maturoval na reálném gymnáziu v Hustopečích, odtud odešel studovat do Brna, kde absolvoval výtvarnou výchovu na Pedagogickém institutu. Do roku 1945 pracoval v Zemském úřadu, poté v Ústavu pro film a diapositiv, v letech 1950-1959 ve Výzkumném ústavu pedagogickém a od roku 1960 v Krajském kulturním středisku jako metodik pro výtvarné obory a organizátor amatérského fotografického i filmového hnutí - podílel se např. jako hlavní iniciátor na vzniku mezinárodní soutěže Brněnská šestnáctka.

Fotografovat začal jako desetiletý chlapec, amatérské fotografii se věnuje od roku 1937, kdy se stal členem brněnského Klubu fotografů amatérů a v roce 1964 jedním ze zakládajících členů skupiny VOX, později působil také ve výboru Svazu klubů českých fotografů v Praze. Od roku 1949 se zabýval amatérským filmem nejdříve jako člen Moravsko-slezského klubu filmových amatérů v Brně, později jako lektor a pedagog, také jako porotce na filmových přehlídkách, ale především jako filmař, kameraman a autor řady 16 mm filmů, které na mezinárodních filmových festivalech získaly významná ocenění, stejně jako fotografie vystavované v našich zemích i v zahraničí.

Protože fotografická obec vnímá Jana Berana jako fotografa zaměřeného především na výtvarnou a experimentální fotografii a jako humoristu české fotografie, je možná leckdy opomíjena ta část jeho fotografické tvorby, která právě národopiscům může být pramenem studia kultury všedního dne. Zejména fotografie ze čtyřicátých a padesátých let, tedy z období, které sám autor považuje za své fotografické začátky, jsou cenným dokumentem života na vesnici - ať už jde o rodné Slovácko, Horácko s Podhoráckem (Českomoravská vrchovina), Valašsko či o Slovensko, kam zajížděl s rodinou zejména v čase letních prázdnin - nebo v Brně (a na jeho předměstích), které se jemu i jeho rodině stalo trvalým domovem. I v těchto dokumentárních snímcích uplatňuje čistě fotografické prostředky, i v nich je mistrem kompozice a zároveň bravurně využívá působení protisvěta.

Jan Beran sám o své práci říká: *Myslím si, že fotografie by měla hledat své poslání především v reálném pohledu na život a skutečnost v celé šíři, ovšem ne ve snaze viděné přepisovat nebo kopírovat, nýbrž všemi dostupnými a možnými výrazovými prostředky hodnotit a přehodnocovat. A proto by také měla provokovat, smát se, soudit i kritizovat, stejně jako dojímat a povzbuzovat. V každém případě by však neměla nechat diváka v klidu, netečnosti, nezájmu.*

Ve sbírkách Etnologického ústavu Akademie věd České republiky v Brně je uloženo na 600 negativů a na 300 pozitivů s národopisnou tematikou z Moravy a Slovenska z let 1938-1960 a 1970-1987, v historickém oddělení Moravského zemského muzea v Brně je deponováno téměř 1000 negativů z Moravy a zejména z Brna z let 1938-1959. Následující fotografie jsou výběrem z kolekce, která byla v roce 1998 vystavena pod názvem Poezie všedního dne (fotografie 1940 - 1950) v Muzeu města Brna u příležitosti životního jubilea autora. Snímky byly zapůjčeny právě ze sbírkových fondů obou uvedených institucí. (Viz zpráva H. Beránkové o výstavě v Mělnické bráně v NR 8, 1998, č. 4, s. 258-259.)

Jiřina Kosíková

„Máme pětiletku!“ Čtení plakátů. Brno - Malinovského náměstí, květen 1949.

„Kamelot. Stánek s novinami na rohu Šilingrova náměstí a Pekařské ulice, srpen 1942.

„Nový nátěr.“ Brno - Černá Pole, Merhautova ulice, září 1942.

Lepení plakátů Staré Brno - Pekařská ulice, duben 1942.

„Nezvaní hosté.“ Brno - Poštovská ulice, listopad 1948.

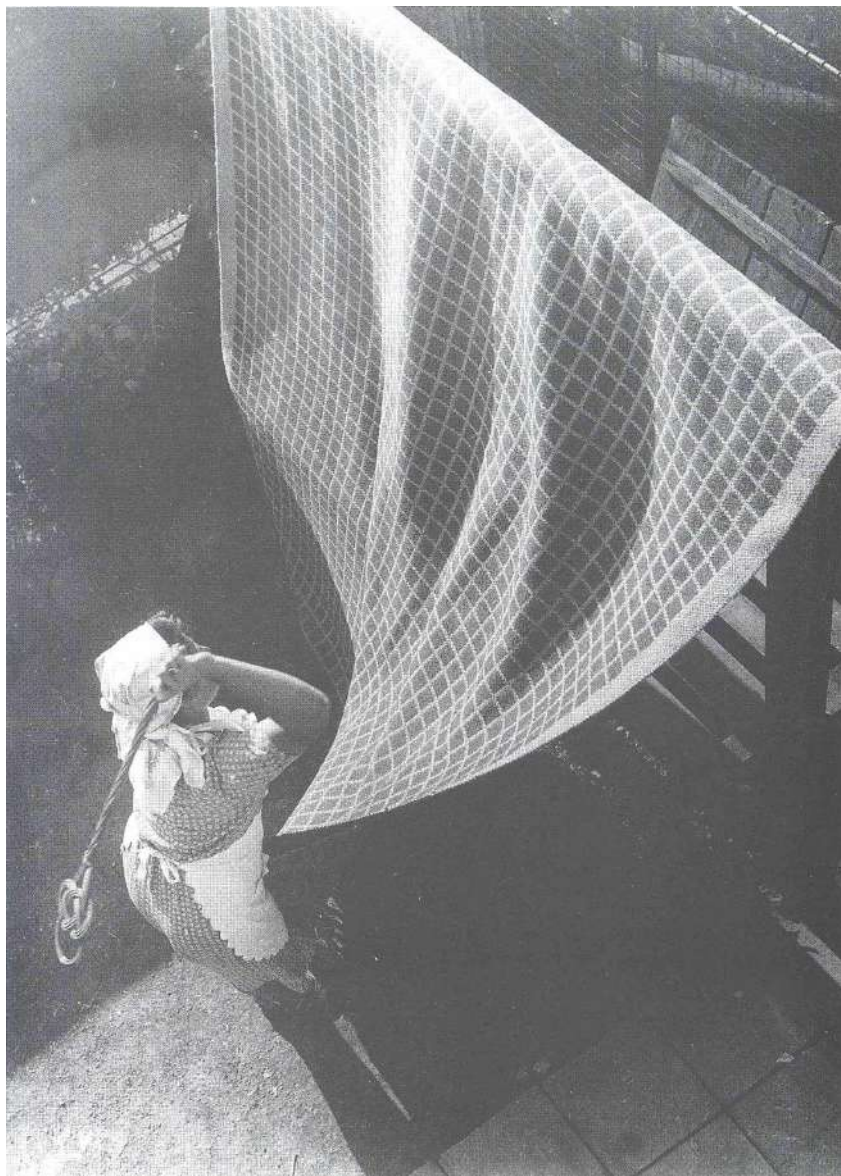
Zemanova kavárna. Brno - Koliště, červenec 1947.

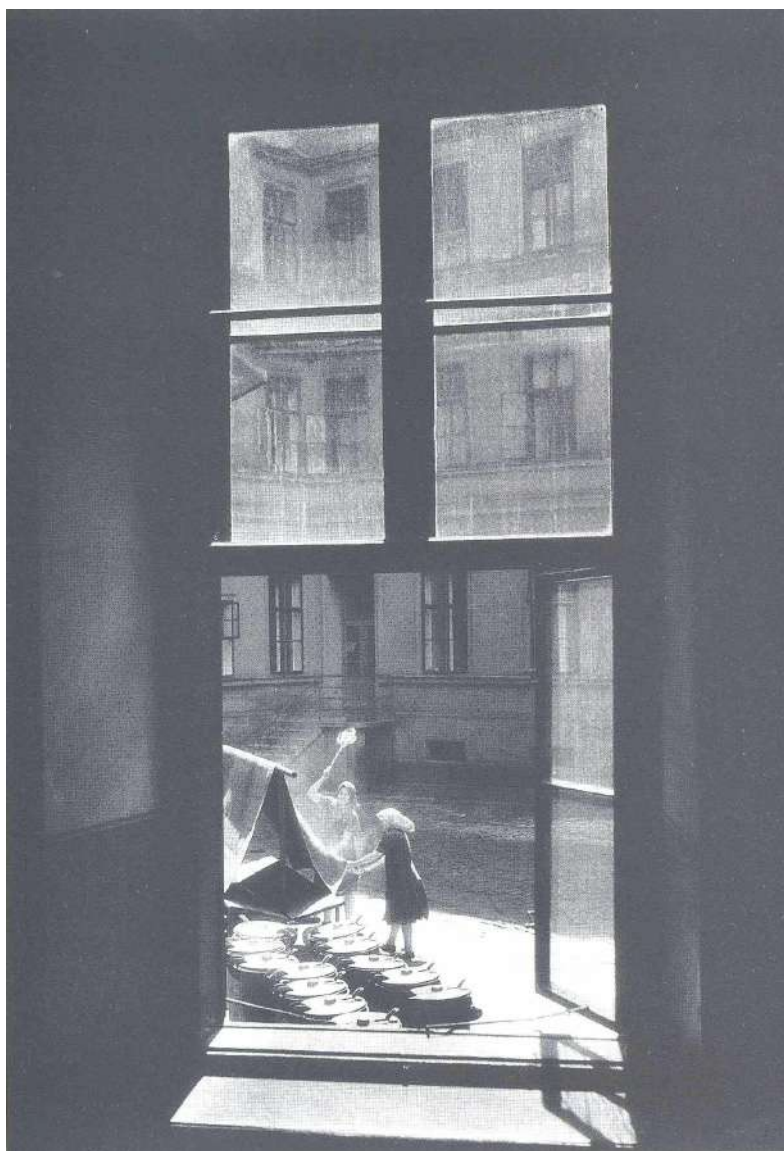
Pohřební ústav. Brno - ulice Lidická, srpen 1947.

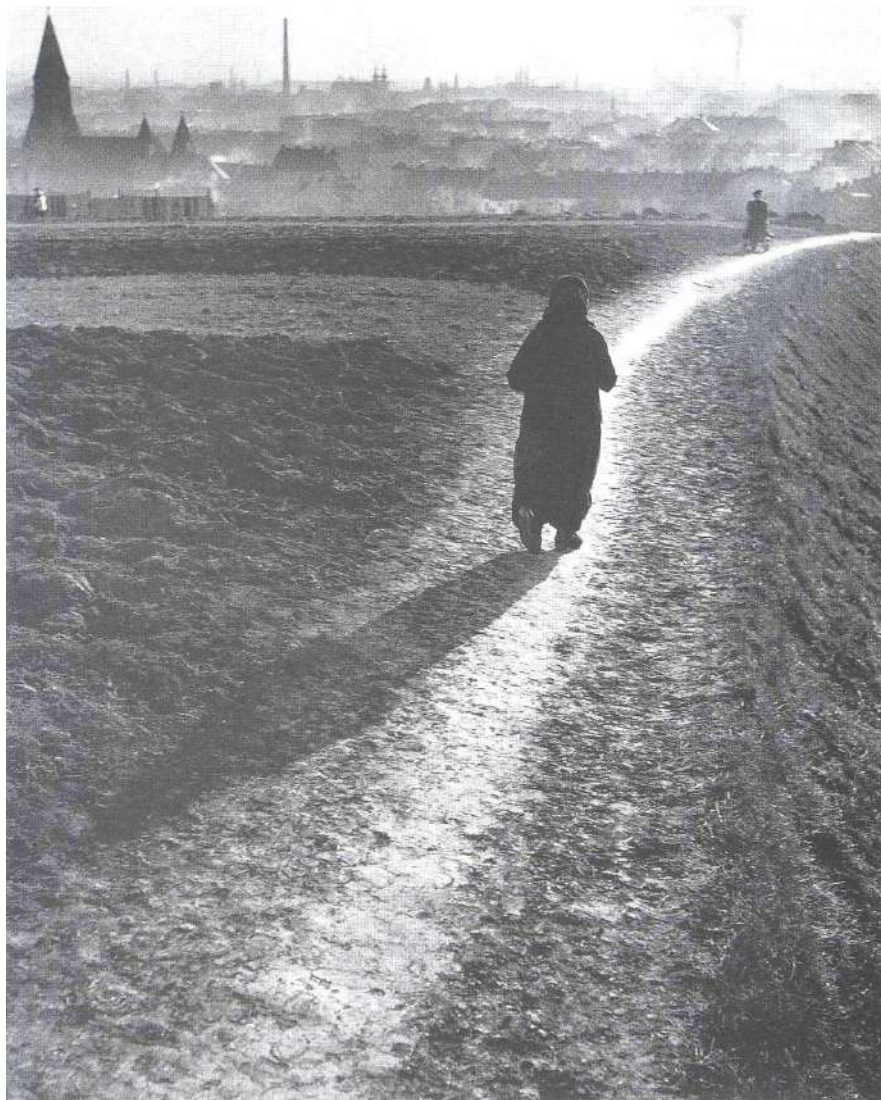
„Před obchodem.“ Brno - Peroutkova ulice, srpen 1946.

„Klepání koberce.“ Brno - ulice Merhautova, srpen 1946.

„Klepání koberce.“ Brno - Moravské náměstí. Kounicův palác, červenec 1949.

„Cestou do kostela.“ Brno - Husovice, prosinec 1941.

Zastávka v Pisárkách u výstaviště, červenec 1947.

„Taxikář.“ Brno - Moravské náměstí, září 1948.

„Popeláři.“ Brno - Radnická ulice, srpen 1946.

„Na procházce.“ Brno - Lužánky, 1947.

ZNOVU OBJEVOVANÉ DRÁTENICTVÍ

Přestože postava dráteníka putujícího s krosnou na zádech českým a moravským venkovem z našich cest vymizela již před několika desetiletími, drátenické řemeslo jako takové kupodivu nezamklo. Spíše naopak - na sklonku 20. století prožívá svoji opětovnou renesanci.

Největší zásluhu na tom jistě má Povážské muzeum v Žilíně, které se od šedesátých let 20. století systematicky zabývá výzkumem a dokumentací drátenictví a stalo se tak centrem oživení a obnovy tohoto specifického slovenského řemesla. Pravidelná pracovní setkání novodobých dráteníků nejen ze Slovenska jsou v Žilíně již téměř tradicí. Stávají se mimo jiné i vítanou příležitostí k výměně zkušeností a dávají zároveň možnost ke konfrontaci jednotlivých stylů práce i způsobu, jakými se dá drát využít často do nejrůznějších atypických forem a tvarů, odpovídajících svou originalitou již zcela individuálnímu vkladu jednotlivých dráteníků. Zájem o tuto činnost ovšem v posledních letech překročil i česko-slovenské hranice. Čeští a moravští dráteníci dokonce v minulém roce ustavili „Čech česko-moravských uměleckých dráteníků“ (dnes má téměř tři desítky členů), který by měl přispět jak k dalšímu rozvoji tohoto řemesla, tak i jeho širší popularizaci a prezentaci. Vedle toho se i některá naše muzea nechala inspirovat žilinským příkladem. V Jílovém u Prahy se již dvakrát konala přehlídka českého drátenictví a po zadu nezůstala ani Morava. 6. července 2000 představili drátenické řemeslo jeho mistři ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Sjelo se jich sem celkem čtrnáct a byla to jistě zajímavá možnost k porovnání nejrůznějších technik a přístupu novodobých dráteníků.

Dnešní dráteníci se ovšem již příliš nepocházejí svým předchůdcům pocházejícím z chudých obcí hornatého severozápadu Slovenska, jež našli východisko z nepříznivých existenčních poměrů v originálním zpracování levného a dostupného drátu. Většinou se rekrutují z nadšenců, zpočátku často samouku, kteří ovšem dokázali řemeslnou techniku zvládnout natolik, že se pro ně stalo drátenictví obživou. Díky malému počtu i absenci zkušenosti většiny obyvatelstva vidět na vlastní oči drátujícího člověka, známého maximálně z klasické literatury, jsou běžnou veřejností přijímání velmi vstřícně, což se posléze projevuje i v poptávce po drátovaném zboží v nejrůznějších podobách a variacích. Můžeme dokonce říct, že je dnes i jistým módním artiklem. Zatímco mnozí setrvali u osvědčených technik klasického drátování hrnců, či se nechali inspirovat drátovanými drobnostmi, jakými byli lžičníky, misky a podložky pod hrnce, jiní využívají drátenických technik pouze jako východisko zdroje ke zpracování drátu do podoby nejrůznějších maličností, často již velmi vzdálených původnímu účelu drátovaného zboží. Nejdále v tomto experimentování došel nejspíše David Kozák, který svými trojrozměrnými hračkami v podobě vzducholodí, letadel či velocipédu téměř navozuje časy J. Verna. Zato manželé Quirenzovi či Helena Štěpánková využívají drátu k výrobě módních textilních doplňků a šperků.

Ač to na drátenických setkáních nebývá častým zvykem, součástí toho rožnovského byla i učednická dílna pod vedením Marie Baďuřikové nebo Aleše a Jaromíra Martinákových, v níž si mohl každý přichodzí prohlédnout a posléze i sám vyzkoušet drátenické techniky. Zatím ty nejjednodušší, ale kdoví, třeba tímto způsobem vyrostou noví mistři, kteří dále ponесou um drátůru ze slovenských Kysuc.

Daniel Drápala

KULTURNĚ SPOLEČENSKÉ AKTIVITY SOUČASNÉ VESNICE

Životní rytmus a řád udávaly na předindustriální vesnici zemědělské práce a církevní kalendář. S hospodářským rokem a snahou zajistit úrodu byla spojena řada výročních obyčejů a zvyků, jejichž věrská složka postupně ustupuje do pozadí a dominují společenské a zábavní funkce. Zánik tradičních forem života od druhé poloviny 19. století byl vystřídán novými formami společenského života, vážícími se na činnost spolku či politických stran. K podstatným změnám dochází po únoru 1948. Církevní svátky se staly soukromou záležitostí, zvyrazňuje se funkce politicky motivovaných oslav a svátku, vznikají nové tradice v návaznosti na kulturní a společenskou činnost zemědělských družstev. Po listopadu 1989 se změnou politických poměrů se společenský život na vesnici opět mění. Dochází k návratu ke starším tradicím, zejména v oblasti církevního života vedle toho se objevují i různé nové aktivity, jak je patrné z uvedeného příkladu.

U příležitosti 50. výročí otevření nové základní školy se v Sulkovci nedařilo Jimramova uskutečnit v sobotu 14. října 2000 vzpomínková slavnost s bohatým programem, který připravil spolu se svými spolupracovníky a přáteli starosta obce František Mareček. Podzimní slunce přivítalo účastníky slavnosti nejdříve u farního kostela sv. Havla, kolem kterého se po starém způsobu rozkládá místní hřbitov. Zde si občané připomínali odhalení pamětní desky životní osudy a společenské aktivity dlouholetého sulkovského učitele Josefa Kovářika (1863-1918), vlastence, kronikáře a sběratele lidových písní, jak zní text na památníku. Zatímco starosta obce F. Mareček zdůraznil ve svém projevu Kovářikovu společensko organizátorskou činnost.

PROMĚNY TRADICE

kteřá by měla být výzvou pro současnou dobu, až příliš zahleděnou do sebe

a poznamenanou individualismem, Jana Pospíšilová z brněnského Etno-

logického ústavu AV ČR připomenula životní osudy J. Kovářika (rodák z Rájce vystudoval brněnský učitelský ústav a v Sulkovci působil od roku 1886 až do své smrti), poctivou kantorskou práci a vedení kronik obecní, školní i hasičské. Jednou svou aktivitou Kovářik přesáhl poslání venkovského učitele, a to sběrem lidových písní v rámci celorakouské sběratelské akce, známé v odborných kruzích pod názvem *Das Volkslied in Österreich*. Na výzvu Leoše Janáčka, který celou akci na Moravě řídil, zapisoval lidové písně v Sulkovci i okolí, shromážděné zápisy zaslal Janáčkově, a tak sbírka svou kvalitou i rozsahem významná v celém souboru, zůstala zachována dodnes v písňových fondech Etnologického ústavu v Brně. Veřejnost se může s některými písněmi seznámit v publikaci *Sulkovec-Polom*, kterou vydal obecní úřad loni, nebo v edici *Lidové písně z moravského Horácka* (Brno 1999), připravené Martou Toncrouvou.

Současná ředitelka sulkovské školy Božena Dostálová byla hostitelkou účastníku slavnosti v budově školy, kde celá akce pokračovala. Bývalí žáci i ostatní hosté si mohli prohlédnout nápaditě řešené a vyzdobené prostory školy, nahlédnout do kronik, ve kterých J. Kovářik a jeho následovníci dokumentovali život v obci, nebo se podívat na videozáznamy z různých vystoupení sulkovských školáků. Vystavené oděvní součásti z podomácku utkaného kanafasu, dochované v Gregorově rodině, měly inspirovat k myšlence záchrany kulturního dědictví a ke zřízení případné pamětní síně nebo místního muzea, kde by se tyto artefakty ukládaly. V připraveném kulturním programu pak vystoupila početná dětská dechová hudba z Bystřice nad Pernštejnem pod vedením učitele Makovského a v pozdním odpoledni k poslechu a tanci hrála lidová hudba z Nedvězího. To už ale měla slavnost neoficiální ráz a charakter lidové veselice, vyplněné hudbou, tancem a vzpomínkami na školní léta.

Taková či podobné vzpomínkové slavnosti nejsou ničím neobvyklým a informování o nich náleží spíše dennímu tisku než odbornému časopisu. Přesto se o sulkovské slavnosti zmiňujeme v Národopisné revue, a to zcela záměrně, protože nám umožnila (spolu se starším výzkumem ke zmíněné publikaci) blíže nahlédnout do současného způsobu života a společenského dění na „postdružstevní“ vesnici. I když jsme si vědomi, že naše poznatky zatím nelze zevšeobecňovat, vidíme, že na západní Moravě, v regionu s nedostatkem průmyslu a tím pracovních příležitostí, rozklad státem podporovaného družstevního zemědělského hospodaření urychlil změny ve způsobu života a je provázen odchodem mladých z vesnice a výrazným poklesem demografické křivky. Také špatná dopravní obslužnost vede k vyhládkování vesnic, zejména těch, které jsou situovány mimo hlavní komunikační spoje. Pokračují tak starší trendy, kdy na místa starousedlíků nastupují chalupáři, nejčastěji z brněnské aglomerace. Tento jev. chalupářství, lze hodnotit různě, nicméně musíme objektivně konstatovat, že chalupáři přispěli, když ne k památkové záchraně, tedy alespoň k udržení řady objektů lidového stavitelství, a pokud se sžili s vesnickým prostředím, vnášejí do společenského a kulturního dění současné vesnice nové podněty a impulzy, jak je tomu v případě Sulkovce. Zajímají se o historii obce, shromažďují staré zemědělské nářadí a další hmotné doklady o zaniklých formách vesnického života, jsou iniciátory publikací a propagačních materiálů, pomáhají pro obec získávat finanční prostředky nebo se angažují v oblasti životního prostředí. Nelze zastírat, že se objevují i opačné, negativní či konfliktní doklady soužití.

Výzkum vesnice stál vždy v centru pozornosti klasického národopisu. Přestože obor v lidové kultuře vesnice hledal zejména tradiční, archaické formy, po druhé světové válce se začal formovat

široký výzkum soudobé (družstevní, socialistické) vesnice, poznamenaný však dobou politickou situací a její ideologií. V současné době, v době politického uvolnění, by bylo třeba, aby se etnologové k výzkumu vesnice znovu vrátili, i když jsme si vědomi, že je to jen jedno z možných badatelských témat. Získané poznatky i vstřícnost, se kterou jsme se v tomto zapadlém konci západní Moravy setkali, vytváří pro zdárnou realizaci proponovaného výzkumu ty nejlepší předpoklady.

Miroslav Válka

MARTĚ ŠRÁMKOVÉ K NAROZENINÁM (*3. 7. 1935 Brno)

Začátkem letních prázdnin oslavila své půlkulaté jubileum slovesná folkloristka PhDr. Marta Šrámková. Čtenářům našeho časopisu si dovolueme připo-

menout jméno jejího otce, dialektologa Adolfa Kellnera, i manžela, lingvisty Rudolfa Šrámka. Jubilanтка po studiu národopisu nastoupila roku 1960 do tehdejšího Ústavu pro etnografi a folkloristiku ČSAV v Brně na místo dokumentátorky. V té době se pracoviště soustředilo na českou lidovou prózu a textovou stránku lidových písní. Na bádání se podílela i M. Šrámková, podobně jako na průběžném doplňování materiálu novějšími sběry a budování speciálních katalogů.

Ve druhé polovině šedesátých let se Marta Šrámková zapojila spolu s Oldřichem Sirovátkou a Olgou Hrabalovou do evropského projektu výzkumu lidových balad, organizovaném International Society for Ethnology and Folklore. Po pracovních schůzkách v letech 1966 - 1969 a služební cestě do Norska a Švédska (1970) vyšel *Katalog českých lidových balad. IV. Rodinná tematika* (1970). V dalším roce byl do

tisku připraven svazek s demonologickými a legendárními náměty, z nejruznějších důvodů však vyšel až v roce 1990.

Následkem normalizačních opatření na obou pracovištích ústavu se zaměření M. Šrámkové poněkud změnilo. Od poloviny sedmdesátých let se velmi důkladně - jak je ostatně pro její práci příznačné - věnovala lidovému vyprávění. Ve svém příspěvku *Hlavní tendence lidové prózy na současně vesnici* (In: Lidová kultura a současnost, sv. 4: Současná vesnice. Brno 1978, s. 130-133) upozorňuje na vlastní výzkumy, uskutěčněné za několik posledních let v různých lokalitách, hlavně na Moravě a ve Slezsku, ale rovněž v Čechách. Častý styk s informátory ji přivedl k dalšímu tématu - tzv. ekologii folkloru. Nejprve přikročila k zevrubné exercepici rozmanitých tištěných i rukopisných pramenů, při dalších výzkumech si pak všimla vypravěčských příležitostí a situací, jejich vazeb na život a zábavu lidí. Svoje poznatky a zkušenosti publikovala mj. v příspěvku *Kdy a kde se v Brně vyprávělo* (In: Národopisné studie o Brně. Brno 1990, s. 152-171).

Dosud jsme psali pouze o té části práce M. Šrámkové, již se stala známost a vyhledávanou v odborných kruzích. Ona ale ve spolupráci s O. Sirovátkou zpřístupnila svět lidové prózy laickému čtenáři, zejména dětem. Knížek je pěkná řádka. *Živá voda* (1986) přináší lidové pověsti z Čech, Moravy a Slezska, edice *Čarovná stolička* (1979), *Tříkrát les, tříkrát vodu* (1982) a *Šest černých kohoutů* (1986) naopak látky regionální. Roku 1982 vyšly pověsti z Brna pod názvem *Brněnské kolo a drak*. Oslavenkyně sama potom v devadesátých letech tuto sbírku rozšířila a vydala ve dvou svazcích - *Pod brněnským věžem* (1995) a *Před brněnským hradem* (1997).

Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let stál v popředí činnosti ÚEF výzkum lidové kultury v moravském pohraničí, z něhož vzešla mimo jiné publi-

kace *Etnické procesy v nově osídlených oblastech na Moravě* (1986) se studii M. Šrámkové *Slovesný folklór v současných společenských procesech v nově osídlených obcích* (s. 97-104). Začátkem devadesátých let měla možnost svoje poznatky z českého pohraničí porovnat se situací Čechu v Dolním Rakousku, žijících v několika obcích podél komplexu lužního lesa na pravém břehu soutoku Dyje s Moravou. Výsledkem tohoto výzkumu byla písňová sbírka vydaná v česko-německé jazykové verzi *Ty ranšpurské zvony zvoně / Die Glocken von Rabensburg läuten* (s M. Toncrovou, Brno 1993).

Práce, které zde byly vypočítány, i ty další nejmenované, jasně ukazují, že Marta Šrámková žije a pracuje skutečně naplno. Snad nám oslavenkyně dovolí, abychom jí do dalších, jak doufáme, mnoha let popřáli pevné zdraví, hodně síly a pohodu v rodině i mezi přáteli.

Andrea Zobačová

UNCE ČUMPELÍKOVÉ VŠE DOBRÉ (*22. 9. 1930 KOLÍN)

Mnohý muže namítnout, že ten název je pro blahopřání k životnímu jubileu ženy poněkud „uvolněný“. Já ale tu výtku riskuji. Nemohu přece psát oficiální paján o kolegyni, s níž jsem před pětáctýřiceti lety v partě tanečnicku Uměleckého vojenského souboru Praha prožil být složitě, ale pěkně životní období, v němž jsme si spolu s řadou dalších „spolutanečnicků“ působících dodnes jako my ve folklorním hnutí utvářeli velice niterný vztah k lidové kultuře, který rozhodujícím způsobem ovlivnil naše rozhodování o budoucím osudu.

Tato skutečnost mi totiž umožňuje velmi dobře rozumět tomu, proč Barbora Čumpelíková dokázala dělit čas a síly mezi studium etnografie, folkloristiky a divadelní vědy na Filozofické fakultě UK v Praze a následnou práci

v Ústavu pro jazyk český ČSAV, také ve Středočeském muzeu v Roztokách a v Archivu vojenského historického ústavu na straně jedné a sběrem lidových tanců s jejich interpretací i jevištním zpracováním ve folklorních souborech na straně druhé. A to neuvádím neméně náročné zvládání péče o pětičlennou rodinu.

Čtenáře jejího osobního hesla v publikaci *Od folkloru k folklorismu* (Strážnice 1997) jistě zaujme výčet a rozmanitost jejích aktivit. Zaujaly i mne a jsou spolu s jejím působením ve Folklorním sdružení ČR, u jehož zrodu stála, či s výkonem funkce aktivního redaktora časopisu *Folklor* jen potvrzením mého přesvědčení o tom, že B. Čumpelíková dokázala a dokáže být folkloristice i folklornímu hnutí prospěšná tam, kde najde možnost prospěšná být. Bez ohledu na to, že své pracovní zařazení nevážala a neváže na bezpodmínečné uplatnění osobních ambiciózních představ.

Takže, milá Unko, s vytvořením souhrnného přehledu tvé práce si z důvodu, který snad vyplývá z toho, co jsem teď napsal, počkám až na další kulaté jubileum. Do té doby přeji zdraví, spokojenost a úspěchy v práci pro tvé potěšení a k užítku folklorního hnutí.

Karel Pavlišťák

PĚTASEDMDESÁTNÍK ZDENĚK MIŠUREC (*18.10.1925 Malenovice)

Patří k těm národopiscům, kteří se pod vlivem dobových názorů a širokého studijního záběru odborně věnují jak lidové kultuře hmotné, tak i hudebnímu a slovesnému folkloru. Charakteristickým rysem Mišurcovy tvůrčí činnosti je podíl na rozvoji folklorismu, jak nazýváme uměleckou aplikaci lidových tradic v soudobé kultuře. Už od počátků studijního pobytu v Praze, kam odešel po maturitě na zlínském gymnáziu, se stal

členem cimbálové muziky pražského Slováckého krúžku, od roku 1948 byl vedoucím muziky souboru Josefa Vycpálka a po ukončení studia na Filozofické fakultě UK se stal vedoucím muziky Uměleckého vojenského souboru letectva. Lásky k lidové hudbě ho provází po celý život.

Svou odbornou činnost začal v roce 1956 jako vedoucí oddělení společenských věd Krajského vlastivědného ústavu ve Zlíně. Vrátil se tak na několik let do rodných Malenovic a ve své funkci se podílel především na budování odborného zázemí nové muzejní sítě tehdejšího gottwaldovského kraje. K jeho významným úkolům patřila příprava na rozšíření Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm a budování národopisných sbírek Krajského vlastivědného ústavu ve Zlíně, který pro své depozitáře získal zámek v Malenovicích. V rámci svého zlínského působení přispíval Z. Mišurec prakticky i teoreticky k formování zájmové umělecké činnosti v oboru lidových písní a tancu.

V roce 1959 odešel ze Zlína nejdříve do oddělení výzkumu Ústředí lidové umělecké výroby v Praze, kde pokračoval v tzv. hrubém průzkumu lidové rukodělné výroby, zahájené na tomto pracovišti jeho předchůdcem Miroslavem Janotkou, za nímž pak odešel v roce 1963 natrvalo do Ústavu etnografie a folkloristiky ČSAV. Praxe z terénních výzkumů a z dokumentační činnosti Krajského vlastivědného ústavu ve Zlíně a Ústředí lidové umělecké výroby v Praze byly velkým přínosem pro jeho činnost v dokumentačním oddělení akademického pracoviště. Budování dokumentačních databází ústavu se věnoval i na úkor vlastní vědecké práce. Rozšířil zde audiovizuální dokumentaci jevů lidové kultury a podílel se i na propagaci lidové kultury v rozhlasu a televizi. Jeho práci v Ústavu etnografie a folkloristiky ČSAV ocenil Josef Vařeka v časopise Český lid (ČL 72, 1985, s. 246-247).

Zdeněk Mišurec je také dlouholetým spolupracovníkem Ústavu lidové kultu-

ry ve Strážnici, členem programové rady Mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici a úspěšným autorem pořadu. V roce 1991 za pořad Věk dětský, který připravil se svou ženou ke 180. výročí narození K. J. Erbena, získal Cenu festivalu, a za pořad Pomněnky, pořádaný ke 100. výročí Národopisné výstavy československé v Praze, se stal laureátem Strážnice 1995. Nadále spolupracuje na přípravách festivalu jako člen Senátu programové rady, a svým optimistickým pohledem na svět je příkladem skromného a obětavého tvůrčího pracovníka, jaké dnes český národopis velmi potřebuje.

Josef Jančář

ZPĚVÁK S DRAHOKAMEM V HRDLĚ (K sedmdesátinám Luboše Holého)

Bohatýrský zpěvák lidových písní Luboš Holý se v plné svěžesti dožívá sedmdesátí let. Lidová píseň mu byla dána do vínku hodnou soudičkou při jeho narození onoho podzimního 21. října 1930 a on naplňuje její přání do puntíku již od svých dětských let. Vlohy zděděné po otci Martinu Holém a babičce Kateřině Holé - Mikloškové dále rozvíjí v blízkém prostředí hudecké muziky Jana Ňorka a „súseďa“ Majstra Joženy Kubíka, u něhož byl častým hostem, později i jako člen jeho kapely.

Právě toto hudecké prostředí, osobitý styl a originalita zpěvu otce i citlivé vedení a usměrňování maminky, řídící učitelky Miloslavy Holé, dotvářelo hudebnost a zpěvnost Luboše i jeho mladšího bratra Dušana. Také časté předzpěvování babičky Kateřiny, vyhlášené zpěvačky, která později odrostlejší vnukům nazpívala přes 600 písní, vytvářelo u L. Holého neustálý zájem o lidovou píseň a zpěv. Proto také jeho zpěvácký talent zachytil už v roce 1940 Karel Plicka ve filmu *Věčná píseň*.

Přirozenost a lehkost jeho projevu našla v době strážnických gymnasiálních studií (1941-1949) uplatnění nejen v muzice Jožky Kubíka, Martina Miškeříka či Vladimíra Klusáka st. ve Velké, kde často pobýval, ale také u Vladimíra Pavlíka, zpěváka, tanečníka a velkého znalce lidové kultury Horňácka, jehož dceru Zuzanu pojal Luboš v roce 1955 za manželku.

Zkušenosti získané v rodném kraji, na blízkých myjavských Kopanicích i od známého myjavského primáše Samka Dudíka uplatnil L. Holý v Brně jako primáš cimbálové muziky Vysoké školy veterinární a brněnského Slováckého krúžku, ale také jako člen Brněnské cimbálové muziky Antonína Jančíka a Brněnského rozhlasového orchestru lidových nástrojů. Od počátku BROLNu byl jeho předním sólistou a procestoval s ním celou vlast i řadu cizích zemí. S orchestrem natočil množství písní z Horňácka a západního Slovenska, nejčastěji z Myjavska.

Po absolvování veterinární fakulty (1949-1954) zakotvil L. Holý v Brně jako pedagog na katedře reprodukce hospodářských zvířat a chirurgie. Kandidátem věd se stal v roce 1964, docentem o jedenáct let později a profesorský titul získal v roce 1987. To už měl za sebou bohatou a pestrou vědeckou dráhu jak u nás, tak v zahraničí. Deset let působil v zemích Latinské Ameriky - nejvíce na Kubě, v Mexiku a Brazílii. Všude jako expert budoval katedry své specializace. Napsal na 200 odborných statí a publikací a jeho Biologie reprodukce skotu se stala vzorovou učebnicí nejen na Kubě, ale i pro posluchače ve stredoamerických státech

Na své nejmilejší písně nezapomínal ani za oceánem a při jejich zpěvu vzpomínal na domov. Když se na krátký i delší čas vracel domů, nezapomněl nikdy na BROLN, muziku Břeclavanu, Horňácké slavnosti, muziku Martina Hrbáče - tam všude byl očekáván, v nově tam se těšili na jeho zpěv a novou spolupráci. Nejdelší a nejplodnější byla s BROLNem, kde po celou dobu existence tohoto tělesa působil. Velmi početné jsou i jeho nahrávky v brněnském, Ostravském a bratislavském rozhlasu. V posledně jmenovaném si vypíval v roce 1970 zlatou medaili v mezinárodní rozhlasové soutěži Prix de musique folklorique de Radio Bratislava.

Jeho baryton pravidelně provázal nezapomenutelné nedělní pořady Na pěknou notečku a stále ještě na rozhlasových vlnách zní. Jeho obdivovatelé poslouchají jím interpretované písně často i ze zvukových nosičů - z jeho diskografie uvedme alespoň ty nejznámější: *Vonička z domova, Žiji v písni, Luboš Holý zpívá písně z Horňácka a moravskoslovenského pomezí. Za Moravů, tam je dobře, Pokoj lidu všemu.* A což teprve jeho účinkování na koncertech s BROLNem, ostravským Technikem, s Joženou Kubíkem, na Horňáckých slavnostech a ve Strážnici, v přeplněných sálech kulturních domů nebo při

náhodných setkáních s přáteli. Jednoduše řečeno, Luboš Holý zpívá všude a rád. Svůj vztah k lidové písni vyjádřil slovy: *... Pro mne píseň není jen pouhým souhrnem mrtvých tónů a not, ale jakousi živou bytostí, se kterou rozmlouvám a vkládám do ní to, co v ní momentálně cítím a co k vyjádření svého obsahu právě potřebuji. Píseň mne provázela a stále doprovází při všech životních situacích. Brávil jsem ji s sebou i do těch dálav, kam mne životní či profesijní osud zavál. Do krajů daleko od domova, kde byla pro mne osvědčeným antinostalgikem a znamenitým psychotonicem zejména při překonávání samoty, izolovanosti i stesku po domově.*

Milý pane profesore, do dalších let přejeme pevné zdraví, abyste nám mohl písňové skvosty ještě dlouho zpívat!

Antonín Mička

JUBILEUM OLGY HRABALOVÉ (*28. 11. 1930 Milonice u Bučovic)

„Žatevní písně, dětský folklor, katalogizace a sběratelství písní - tyto poj-

my se nám vybaví, připomínáme-li si významné životní výročí Olgy Hrabalové...“ Výstižná slova Marty Toncrová, uveřejněna s přehledem odborné činnosti a výsledku práce jubilantky před deseti lety v Národopisných aktualitách (NA 1990/1) platí dodnes, ovšem s významnými doplňky. V roce 1994 totiž vyšla péčí stážnického Ústavu lidové kultury dlouho očekávaná *Guberniální sbírka písní a instrumentální hudby z Moravy a Slezska z roku 1819*, kterou podle rukopisu Karla Vetterla připravila do tisku právě Olga Hrabalová.

Do obrazu o jejím díle ovšem přibyl ještě další zásadní počín, a tím je dvou-svazková edice *Lidové písně z Kyjovska a Žďánicka* (Kyjov 1999), které ze zápisů různých sběratelů vybrala a uspořádala. O její současné důkladné badatelské a editorské práci nejlépe informuje výpověď jí samotné:

Vloni vyšla tiskem pramenná sbírka lidových písní z Kyjovska a Žďánicka. Můžete nám přiblížit Vaši práci na ní a co pro Vás znamenala? Čeho si na Vaši poslední, tak rozsáhlé sbírce ceníte?

Podnět k práci dalo město Kyjov, jehož péčí také vyšla tiskem. Zájem zmíněné oblasti při tom kromě tématu nijak

neomezoval koncepci ani zpracování. Bohatý, takřka během stopadesát let nashromážděný písňový materiál z Kyjovska a Ždánicka nebyl dosud souhrnně shromážděn a monograficky zpracován. Takže se zde nabízel vůbec neběžná příležitost k smysluplné práci a k její publikaci. Koncepčně vychází dvousvazková monografie z dnes už klasické edice Karla Vetterla. Práce sama, čítající na patnáct set stran, by po stránce materiálové a dokumentační nebyla možná bez brněnského písňového archivu a jeho katalogů. Cení si při tom zvláště toho, že s prvním svazkem více než šesti set padesátí komentovaných písní vyšel zároveň jako jeden celek i svazek druhý, který obsahuje kromě dalšího odborného vybavení soupis všech dostupných tištěných a rukopisných zápisů písní z dané oblasti se základními analytickými údaji, týkajícími se jak textu, tak i nápěvu. Samostatně zde byl také poprvé publikován metrologický rejstřík všech písní uvedených v soupisu.

Vím, že připravujete do tisku rukopis Nápěvy lidových písní z Moravy a Slezska a jejich základní melodické typy, jehož autorem je Karel Vetterl, a Vy jste na tomto díle spolupracovala. Co muže od této analytické práce čtenář a zájemce o lidovou hudbu očekávat?

Na rozdíl od široce zaměřené práce předchozí toto dílo směřuje spíše do hloubky. Je vlastně syntézou Vetterlova úsilí a mnohaleté práce v oboru klasifikace nápěvů. Vychází z analýzy více než deseti tisíc písní ze základních tištěných sbírek lidových písní z Moravy a Slezska. Jejich systematizací a vnitřní komparací dospívá k syntetizujícím a objektivnějším poznatkům o formě nápěvů, skladebných postupech a proměnách, v neposlední řadě i ke sledování historického vývoje některých nápevo- vých typů a samozřejmě ke stanovení základních typů nápěvů, k nimž se přimykají celé řetězce variant. Vzhledem k výsledkům, ke kterým jsme tím dospě-

li, bylo přitom našim společným přáním, aby se tato práce stala zároveň impulzem k pokračování v analýze a klasifikaci i materiálu rukopisného. Lze doufat, že se najdou pokračovatelé a pomocí počítačové techniky, která tyto práce ulehčuje a zrychluje, bude naše přání naplněno.

O tom, že Olga Hrabalová po odchodu z akademického pracoviště, kde pracovala čtyřicet let, skutečně nezahálí, svědčí i její další studie publikované v posledním desetiletí ve sbornících z konferencí, jež pořádal Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR například k 95. výročí narození K. Vetterla (1993) a k výročí založení Pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku (1995) Statí Vznik a počátky moravského Pracovního výboru pro lidovou píseň (In: 1905 - 1995. Od Pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku k Ústavu pro etnografii a folkloristiku. Brno 1995) doplnila své dlouholeté studium dějin oboru a zveřejnila zde okolnosti a korespondenci týkající se historie dnešního Etnologického ústavu AV ČR. Na závěr tohoto malého připomenutí badatelské činnosti Olgy Hrabalové nezbyvá než vyslovit obdiv nad její pracovitostí a duševní svěžestí a popřát jubilantce dobré zdraví a sílu vyrovnat se s těžkostmi, které přináší život.

Jana Pospíšilová

ZA JOŽKOU KOBZÍKEM (18. 3. 1929 - 16. 10. 2000)

Povoláním lékař - epidemiolog, posláním a srdcem muzikant, organizátor, zakladatel a dlouholetý umělecký vedoucí folklorního souboru Břeclavan. Široká slovácká veřejnost se s ním rozloučila 20. října 2000 v chrámu Páně sv. Václava v Břeclavi a na hřbitově v Poštorné.

S Jožkou Kobzíkem jsme se poznali, když na konci čtyřicátých let přišel na studia do Brna. Naše přátelství bylo od těch dob a nastalo vázáno stužkou zájmu o lidovou písničku a tradiční muzikování. Jožka si ten zájem přinesl už z domu. Otec, jehož si nesmírně vážil, patřil do skupiny starých kantorů, kteří muzikou žili, a tuto lásku se mu podařilo nenásilně přenést na syna. Od mládí byl tedy k písni přitahován a v Brně, kde se setkal se stejně laděnými nadšenci - bratry Holými, Blažejem Valentou, Milanem Štefanem, Jurou Hudečkem a dalšími - se jeho zájem ještě prohloubil. Otevíraly se mu nové světy především v improvizacním způsobu hudeckého hraní. Toho se s vášní jemu vlastní účastnil v brněnském Slovákém krúžku (od roku 1951 tu byl primáškem krúžkařské kapely) a také v tehdy vzniklé muzice, kterou si založili studenti na Veterinární fakultě Vysoké školy zemědělské. Převahu tu měli Horňáci, primoval Luboš Holý a Podlužák Jožka Kobzík mu kontroval.

Po studiích přišel v roce 1954 do nemocnice ve Valticích. A tam ho na-

padlo založit cimbálovou muziku hudeckého charakteru, která tehdy na Podluží chyběla. Jožka Kobzík byl stratég, šel rovnou za svým cílem, a protože sám hořel, dovedl zapálit i jiné. Spolu s „mocnou hrstkou“ stejně věřících - svérázným cimbalistou Jožkou Ščukou ze Staré Břeclavi, Františkem Hlavenkou a Jožkou Horčíčkou - šířarem z Poštorné, klarinetistou Vlastimilem Kopuleťm, houslistou Pavlem Čechem, zpěvačkou Maryškou Malčicovou-Sochorovou z Hlohovce začal budovat základy kapely a souboru, který měl v perspektivě reprezentovat múzickou kulturu tradičního Podluží - Břeclavan. Této vidině a jejímu naplnění potom věnoval veškerý svůj zájem a energii.

Když soubor zakládal, bylo mu pětadvacet, dalších čtyřicet let pak byl jeho hybnou silou a kormidelníkem. Není na Podluží tradičního muzikanta, zpěváka či tanečníka, který neprošel jeho obzorem a tvůrčí dílnou - nebo se o Břecla-

van aspoň neotřel. I populární Jožka Severin tu po svém období v Brněnském rozhlasovém orchestru lidových nástrojů zakotvil a prožil doma svá zralá podlužácká léta. V roce 1956 vystoupil primáš Jožka Kobzík poprvé s muzikou na strážnických slavnostech, na pódium přivedl Jožku Šestáka z Lanžhota, nositele hrdinného podlužáctví, a jako kontrast mladého třináctiletého Jožku Černého. Kontrasty miloval a o dorost se staral. S pomocí odborných poradců, které zval ke spolupráci, vytříbil souboru Břeclavan k dokonalosti a nabídl ho světu.

Nevypočítáváme, kde všude potom „břeclavanští“ pod Kobzíkovým vedením vystupovali, ale je třeba zaznamenat, že už v roce 1962 při turné po Švýcarsku vyšla Břeclavanu na značce Philips první dlouhohrající gramofonová deska. Tehdy také vzniklo dlouhotrvající přátelství mezi švýcarským sborem Chanson de Lausanne a Podlužím.

Muzika souboru Břeclavan v roce 1954 - zleva J. Kobzík, V. Kopuleť, S. Reichmann, M. Maděřík, M. Novotný a cimbalista J. Ščuka

O kvalitě souboru pod Kobzíkovým vedením svědčí také dvojí Řetěz burgundských vévodů z folklorního festivalu ve francouzském Dijonu. Hlavou mi táhnou momentky z cest, které jsem s Jožkou a Břeclavem zažil, ale vraťme se. Bez nich obou by těžko bylo podlužáckých slavností v Tvrdonicích. Kobzíkovo myšlenkou jsou také Hudecké dny Slávka Volavého v Břeclavi. Ta by teď už měla být i v jeho jménu.

Když se blížil Abrahámovinám, pozval jsem Jožku k mikrofonu rozhlasového pořadu Píseň v srdci. Zabilancoval tak, že by se jeho slova dala tesat do kamene. *Když si vzpomínám na dny strávené s písničkou, vidím, že to nebylo nadarmo, že jsme všichni v Břeclavanu pro ní něco udělali - společně jsme ji uctivali a snad jsme ji společně někdy i povznegli. Pro nás zase píseň byla a je jednotícím elementem, který nám připravil nezapomenutelné chvíle. A to je velká životní hodnota, která se nedá nikdy hodit za rameno...*

Věrnost „Malovanému kraji“ a jeho tradicím byla Jožkovi Kobzíkovi dána do vínku. Byl majákem, který ve své době spolehlivě vedl podlužáckou píseň a všechno, co s ní souvisí. A toto světlo nehasne. Odešel člověk - dílo zůstává.

Jaromír Nečas

SYMPÓZIUM LOKÁLNÍ SPOLEČNOSTI V TERÉNNÍCH VÝZKUMECH

Usporiadateľmi sympózia s medzinárodnou účasťou Lokálnej spoločnosti v terénnych výzkumoch boli pracovníci Oddelenia etnických štúdií Etnologického ústavu AV ČR v Prahe. Z. Uherek a S. Kužel koncipovali sympóziu ako pracovné stretnutie sociálnych (kulturných) antropológov, kde by sa vzájomne informovali o témach a metódach aktuálnych terénnych výskumov 90. rokov s možnosťou získať inšpiráciu na nové výskumné projekty a prípadné

nové výskumné tímy. Na úvod správy o podujatí rada konštatujem, že prinajmenšom prvý cieľ sympózia sa vrchovato naplnil.

Sympóziu prebiehalo 12. - 13. 6. 2000. Otvoril ho prihovorom L. Tyllner, riaditeľ usporiadateľskej inštitúcie, a zdôraznil skutočnosť, že stretnutie viacerých významných osobností a predstaviteľov rôznych výskumných inštitúcií je dobrým prepokladom na tvorivú výmenu poznatkov súčasného etnologického výskumu. Z. Uherek (EÚ AV ČR, Praha) sa v príspevku *Terénny výzkum a individuální zkušenost* zamerával na problematiku osobnosti výskumníka v teréne. Analyzoval problematiku jeho individuálnej výbavy (znalosť jazyka skúmaného prostredia, poznatky o komunite, skúsenosť práce v teréne, svetonázorová orientácia) na podklade skúseností z projektu Letná škola terénnych výskumov v sociálnej antropológii, na ktorom sa v roku 1994 v Jablonci nad Nisou zúčastnila medzinárodná skupina študentov. Poukázal na rozdielnú individuálnu skúsenosť výskumníkov ako na faktor, ktorý môže mať pozitívne, ale i negatívne dôsledky napr. pri tímových výskumoch a to nielen pri práci v teréne či pri interpretácii získaného materiálu, ale tiež na vnútrogrupinové vzťahy v bádateľskej skupine. V príspevku *Americká kulturní antropologie a středovýchodní Evropa 1990-2000* D. Scheffel (The University College of the Cariboo, Kamloops) charakterizoval severoamerické odborné inštitúcie a periodiká, zaoberajúce sa problematikou Európy a na presných číslach dokumentoval teritoriálnu orientáciu výskumu, pričom konštatoval, že z početne skromných výskumov tejto kultúrnej oblasti sa drvivá väčšina orientuje na krajiny bývalého Sovietskeho zväzu. Analyzoval zameranie najprestížnejších amerických antropológických periodík - *Current Anthropology*, *American Anthropologist*, *Ethnology* a *American Ethnologist*, kde za uplynulých desať rokov bolo publikované

o strednej a východnej Európe štyri články - hodnotiace stav antropológie v Rusku. A. Bitušíková (Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií FHV UMB, Banská Bystrica) sa v príspevku *K problematice výskumu mesta v postkomunistickéj spoločnosti* venovala z pohľadu urbánnej etnologie problematike doterajších metód a výsledkov štúdia miest na Slovensku. Etnológia zkúmala dosiaľ Bratislavu. Banskú Bystricu, Pezomok, Košice, Skalicu, pričom referujúca špeciálne zdôraznila terminologické úskalia a problematiku etiky výskumu. Projekt a doterajšie výsledky komplexného štúdia bývania vo Viedni a v jeho suburbiách predstavila v príspevku *Suburbanizace bydlení ve Vídeňské aglomeraci. Příspěvek k otázkám teorie a metodiky výzkumu* V. Mayer (Inštitút für Stadt- und Regionalforschung, Viedeň). Okrem mého zdôraznila význam použitia fotografie, ako média, umožňujúceho zachytiť vývinové fázy v urbanizme i stavebnej a bytovej kultúre. Jedným z cieľov výskumu je zachytiť i procesy v kultúre bývania, čo pre výskumníka znamená vstup do súkromia informátorov, a tak výskumná vzorka sa vytvára na základe osobnej dôvery. Na aktuálnych procesoch sídelnej expanzie viedenskej aglomerácie, sprevádzanej prenášaním funkcií centra do vysunutých prímestských častí poukázala referujúca na širšie ekonomické i spoločenské súvislosti problematiky (rozličné miesto práce a zamestnania, trávenie voľného času, idea návratu k prírode ai.). Politológ L. Cabada (Fakulta humanitných štúdií ZU, Plzeň) optikou kategórie politickej kultúry charakterizoval procesy a zvraty kontinuity a diskontinuity v dejinách a v kultúre strednej Európy. Široký historický záber (od roku 1054) a hľadisko, ktorý zvolil, viedli však k zjednodušujúcim záverom. Ako ukázala diskusia, práve etnológia môže sprecizovať niektoré východiská a poukázať tak na zložitejšie súvislosti vývoja kultúry (a v nej i politickej) v jednotlivých krajinách. H. Hložková (Ústav

etnológie SAV, Bratislava) sa v príspevku *Výskumné metody slovesnej folkloristiky vo vztahu k objektu výskumu* sústredila na triedu subjekt výskumu - objekt výskumu - folklórny fakt (text), pričom poukázala na nejednoznačné kritériá folklórnosti a ich súčasné chápanie v európskej folkloristike. P. Skalník (Prírodovedecká fakulta UK, Praha) poňal svoj príspevok *Terénny výzkum v obci Šuňava (severní Slovensko) v letech 1970-1976 a 1991-2000* ako memoáre výskumníka, kedy sa osobné profesionálne peripetie prelínali s opakovaným návratným terénnym výskumom v lokalite Šuňava, pričom obe sféry výrazne limitovali dobové politicko-spoločenské udalosti. V tomto príspevku, ako ostatne v mnohých ďalších, rezovala problematika etiky terénneho výskumu. Aktuálny príklad, ktorý zachytáva zrod a fungovanie fám a historiek vo výnimočnej - vojnovnej situácii, predstavil referát R. Haluzíka (University College, London) *Mýtus o zbojníkovi jako recept pro rezistenci: mýty a legendy v současných válečných konfliktech v bývalé Jugoslávii a na Kavkaze*. Výskumník strávil v teréne, v miestach etnických vojnových konfliktov, dva roky a zaznamenal približne tisíc súbetov, ktoré sa ako prejavy ľudového nacionalizmu šíria nielen ústne, ale i médiami a často výrazne ovplyvňujú predsudky, rozhodnutia a činy ľudí i celých skupín. Rozhodnutia na úlohu intelektuálov a médií v manipulovaní verejnej mienky, pričom pri rozbere niektorých súbetov ide o internacionálne rozšírené a staré motívy kolektívnej pamäti, aktualizované „vhodnou“ situáciou. Referát však ukázal i na potrebu tesnejšej spolupráce s folkloristikou - predovšetkým pri ťanrovom určovaní textov a terminológii. F. Bahenský (EÚ AV ČR, Praha) v príspevku *Severní Chantové - kultura pastevců sobů v postsovětském Rusku* charakterizoval súčasné postavenie a stav každodennej kultúry tejto etnickej skupiny (22 500 členov v roku 1989) kočovních pastierov sobov v tundre a le-

sotundre Ťumenskej oblasti na Sibíri. Čerpal z terénnych výskumov v rokoch 1996-1999, kedy so spolupracovníkom strávil v komunite štyri mesiace. Ako sa poznatky etnológie môžu a majú transponovať do expozičnej prezentácie a do práce s návštevníkom v múzeu predostrel S. Kužel (Fakulta humanitných štúdií ZU, Plzeň) v referáte *Individuální a týmové terénní výzkumy*. Na príklade troch projektov (imigranti do Čiech, severovýchodné Slovensko, programy pre neodbornú verejnosť v Náprstkovom múzeu) dospel k záveru o exotizme ako forme etnocentrizmu v doterajšej výskumnej a múzejnej praxi, pričom ako konkrétny výsledok nového prístupu prezentoval publikáciu *Interpretace v muzeu*, kde okrem iného dominuje interaktívny prístup návštevníka múzea. P. Lozoviuk (Filozofická fakulta UK, Praha) v referáte *Karlov - Libinsdorf: vesnice v diskurzu, diskurz ve vesnici* charakterizoval históriu odborného i propagandistického záujmu o obec, ktorá je špecifickým nemeckým jazykovým ostrovom v Čechách. Na základe pramenného i terénneho výskumu predložil tiež typológiu skupinových aliancií v skúmanej obci. Príspevok J. Darulovej (Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií FHV UMB, Banská Bystrica) *Premeny mesta a mestskej spoločnosti v 20. storočia* sa načrtol problémové okruhy urbánnej etnológie, tak ako sa javia v súvislosti s komplexným interdisciplinárnym výskumom Banskej Bystrice. Projekt zahŕňa obdobie rokov 1914-1945 a referujúca predostrela možnosť porovnávacieho štúdia problematiky miest v postkomunistických krajinách, výsledky ktorého by mohli byť príspevkom k typológii miest v zjednocujúcej sa Európe. Problematike mesta sa venoval i J. Zajonc (Ústav etnológie SAV, Bratislava) v referáte *Vstup do štúdia spoločenských miest (s príkladmi z mesta Nitra)*. Predstavil grantový projekt, v ktorom riešiteľia Nitra skúmajú prostredníctvom skupín, ako štruktúrotrvného činiteľa mestského spo-

ločenia. Cez dobové pramene, ako aj osobné histórie obyvateľov Nítry by mal projekt ukázať na prelínanie sa tzv veľkej histórie a osobných osudov v každodennej kultúre mestského organizmu. Problematiky etiky výskumu sa nanovo dotkol príspevok J. Kanderta (Fakulta sociálnych vied UK, Praha) *Výzkumy na Filipovsku*, pričom názov lokality má cieľ anonymizovať skúmané spoločenstvo, kde v rokoch 1997-1999 prebehol interdisciplinárny tímový terénny výskum. Jeho cieľom bolo sledovať aktuálne procesy transformácie vo verbálnych konštrukciách aktérov a svedkov, ako aj ich skutočný priebeh, v ktorom aktéri fungujú v rámci sociálnych sietí a utilitárnych aliancií, dokladom čoho sú modernizačné projekty ako výraz medzilokálnej prestíže. Referát poukázal i na problematiku anonymizovania výsledkov výskumu pri ich prípadnej aplikácii. Problematiku medzietnického súžitia v lokalitách bystrickej doliny na Kysuciach do konca 2. svetovej vojny, ako sa zachovalo v spomienkach informátorov, analyzovala P. Lukšíková (Inštitút judaistiky UK, Bratislava) v príspevku *Naučená vzájomnosť: majoritná spoločnosť, Židia, Rómovia*. Konfrontácia s historickými a inými prameňmi ju doviedla k metóde fokusovej diskusie, kedy na základe poznatkov o konkrétnych dobových kauzách je možné zistiť dobové postoje a konanie i ich neskorší možný sémantický posun v pamäti informátorov. Referujúca analyzovala princípy a formy separácie (teritoriálna, ekonomická ai.) v medzietnickom súžití i na existenciu zmiešaných manželstiev ako indikátor medzietnickej tolerance. A. Mušínska (Filozofická fakulta PU, Prešov) v referáte *Kulturní antropologie a rozvojový projekt v obci Svinia* načrtol, aké sú aktuálne možnosti a limity kultúrnej etnológie na modeli rozvojového projektu, podporovaného mimovládnyimi a zahraničnými inštitúciami v lokalite s 1300 obyvateľmi, kde rómska komunita predstavuje takmer polovicu obyvateľov. Sociálna situácia ko-

munity (úplná nezamestnanosť, tretinová miera gramotnosti, len traja ľudia nad 60 rokov, vysoká natalita) ovplyvňuje mnohé iné javy každodennej kultúry komunity, k čomu sa v medzičase projektu pridružila živelná katastrofa (povodeň) s tragickými následkami. Projekt je chápaný ako aplikovaná antropológia, pričom získané bádateľské dáta vyúsťujú do základného cieľa projektu - zvýšiť sociálny status komunity, a to prostredníctvom aktivizácie (pracovnej, výchovnej, rozhodovacej) samotného rómskeho obyvateľstva. Ako ukázali referáty, Z. Uherek a S. Kužel zvolili tému sympózia dobre, takže popri akejsi „inventúre“ etnologických výskumov (tém, metód, organizačného rámca) v končiacom sa desaťročí, objavilo sa mnoho podnetov na tematickú i metodologickú orientáciu budúcich výskumov. Príspevky budú publikované v pôvodnom jazyku i v anglickom preklade v Prague Occasional Papers in Ethnology.

Vyzdvihnúť by som chcela aj skutočnosť, že pozorné poslucháčstvo a diskutujúcich tvorili aj študenti katedier etnológie a antropológie (Praha, Plzeň), čo nie vždy býva na podujatiach takého typu v našich končinách zvykom.

Nazdávam sa, že k tvorivej a príjemnej atmosfére rokovania prispel i výber miesta sympózia - jedno zo zariadení AV ČR - Vila Lanna, ktorej priestory umožnili ničím nerušené odborné rokovanie i neformálne priateľské rozhovory.

Hana Hlášková

ANTROPOLOGICKÉ SYMPOZIUM V NEČTINÁCH

Ve dňech 30. 6. - 1. 7. uspořádala Katedra sociální a kulturní antropologie Fakulty humanitních studií ZČU v Plzni první antropologické sympozium na zámku v Nečtinách.

Symposium zahájil I. Budil (děkan FHS v Plzni), který objasnil důvody, jež vedly k uspořádání sympozia. Díky pronikání anglosaského interdisciplinárního pojetí antropologie do českých zemí v devadesátých letech sejevilo jako užitečné a přínosné seztat ke společnému jednání zástupce oboru, které mají velmi blízko k různým subdisciplinám antropologie. Měl tak vzniknout prostor pro důležité osobní kontakty a výměnu odborných poznatků. Pozvání obdrželi nejen antropologové z pořádající FHS, ale i zástupci dalších institucí (Etnologický ústav AV ČR Praha, Ústav etnologie FF UK Praha, IZV Praha, HAMU Praha, Fakulta humanit ved Bratislava, LF UK v Plzni, New School for Social Research v New Yorku) a vědních oborů (filozofie, etnologie, sociologie, hudební vědy, srovnávací literatury, fyzické antropologie).

Symposium bylo členěno do pěti sekcí, celkem bylo přihlášeno více než 20 referátů. Po úvodním slovu I. Budila pokračovalo symposium příspěvkem J. Sokola (Praha) o filozofických kořenech antropologie a o současných otázkách, které klade filozofická antropologie. Autoři dalších referátů věnovali pozornost antropologii města: Z. Uherek (Praha) hovořil o různých koncepcích, které přinesla tato moderní subdisciplína sociální a kulturní antropologie, J. Darulová (Bratislava) přiblížila stav bádání na Slovensku. I. Chorvát (Bratislava) nastínil problémy využití sociální antropologie v sociologickém bádání. Závěr prvního dne patřil příspěvku L. Tyllnera (Praha) o tradiční hudební kultuře Evropy, který autor doprovodil množstvím ukázek.

Druhý den byl rozčleněn do čtyřech sekcí, v prvním bloku referátů vystoupili se svým příspěvkem H. Červinková (New York), která představila svůj doslov ke knize C. Geertze *Interpretace kultur*. I. Budil hovořil o „orientální renesanci“, duchovním hnutí z konce 18. století, které mělo dalekosáhlé důsledky pro vznik moderní evropské an-

tropologie. V nepřítomnosti R. Neuberta odezněl jeho příspěvek o tématu odsunu v současné německy psané literatuře pro mládež.

Druhou sekci tvořil opět velmi pestrý soubor referátů. Etnochoreologický příspěvek o obřadových tancích přednesla K. Košťálová (Bratislava), B. Šalanda (Praha) zkoumal možnosti využití antropologických koncepcí ve folkloristice. V. Matoušek (Praha) se zabýval prehistorií hudebních nástrojů z pohledu etnomuzikologie, názorně ukázky archetypu hudebních nástrojů fungujících dodnes v hudební praxi přinesly oživení v posluchačském auditoriu. M. Ulrychová seznámila přítomné se svými výzkumy týkajícími se hudebního slangu mezi hráči symfonických orchestrů západočeského regionu. Modlitbu jako antropologický fenomén představila S. Očenášková-Štrbová z Bratislavy.

Po pauze seznámil M. Paleček účastníky sympozia se vznikem nového pracoviště kulturní antropologie v Ústavu filozofie a společenských věd VŠP v Hradci Králové. H. Červinková ve svém druhém referátu pohovořila o výzkumu Památníku národního osvobození na Žižkově v Praze a jeho „neviditelnosti“ ve městě. Referát Ch. Koye upozornil na osobu americké spisovatelky Zory N. Hurstonové, která mistrně využila ve svých dílech znalostí antropologie, nabytých při studiu u F. Boase.

Závěrečná sekce byla věnována výzkumům českých fyzických antropologů (M. Prokopec, E. Strouhal, A. Němečková, J. Kos, J. Slípka a V. Blažek). Svě bakalářské a magisterské práce z fyzické antropologie prezentovali na sympoziu také studenti KSA FHS.

První antropologické symposium v Nečtinách, které zakládá novou tradici každoročního setkání představitelů antropologie různého zaměření, splnilo svůj úkol. Každý z účastníků se mohl přesvědčit o živosti a rozmanitosti této, v českých zemích rychle se rozvíjející, disciplíny.

Jana Nosková

21. ETNOCHOREOLOGICKÁ KONFERENCE ICTM V CHORVATSKU

Ve dnech 2. - 8. července 2000 proběhla na chorvatském ostrově Korčula již jedenadvacátá konference Study Group of Etnochoreology pracující při Mezinárodní radě pro tradiční hudbu (ICTM). Spolupředatelem se stal záhřebský Institut of Ethnology and Folklore Research a Korčula Tourist Board. Jednání se soustředilo na dva aspekty: 1. Mečové tance a příbuzné kalendářní taneční projevy; 2. Revival: rekonstrukce, revitalizace. Obě témata poskytla široký prostor k novodobému etnologickému pojetí daných látek s podvojným názvem tancu *cumpania* a *moreška*, užívaných v chorvatském přímoří a zejména na ostrovech, které přicházely do styku s osmanskými nájezdy. Název tance je odvozen z ital. *moreasca* a z obdobného výrazu španělského. Tanec pro svou atraktivní symboliku boje převážil v některých obcích ostrova Korčula nad domácí formou předjarní obchůzky *kumpanija* (z ital. *companion* - bratrstvo, společenství), která odpovídala starému obchůzkovému spojenému s průvodem obcí a se zastávkami na určitých místech - např. u kostela, kde byl nastálo zřízen dřevěný sloupec pro obřadné zabíjení vola. Ten byl určen k masopustním hodům, požehnáním i farností. Dokonalý obraz tohoto starého obřadu připravila místní taneční skupina a další občané městečka Pupnatu. Zde jsme také měli příležitost vidět skutečnou podobu tance *moreška*, rekonstruovaného podle vynikajících zápisů Ivana Ivančana. O náležitě provedení *morešky* i *kumpanije* nyní pečuje jeho žák, prof. Vido Bagur, který mj. v roce 1983 uvedl autentické pojetí morisky z městečka Blato na strážnickém festivalu.

Velké zkušenosti s rekonstrukcemi tancu i zajímavé doklady ve vesměs kvalitních propagačních sešitech, obsahujících i odborný rozbor motivu tancu

KONFERENCE

v barevné fotodokumentaci, ostře kontrastovaly s kvalitou souběžného festivalu Vitešských Igara (5. 7.-23. 8), upořádaného za součinnosti města a turistického odboru. Předcházel ho mohutný průvod účinkujících souboru městem. Kvalita samotných představení byla

chabá a zaměřená zejména na pozornost turistu. K tomuto rázu festivalu se bohužel „zdařile“ připojily také dva moravské soubory z Uherskobrodska, kde dodnes fašankové mečové tance patří k nejzajímavějším folklorním útvarům. Počínaje krátkostí dívčích sukenek

a nesmyslným dívčím mečovým tancem by se mohly spíše zařadit do „revitalizačních“ projevu, které se již značně odklonily od původní formy těchto tanců.

Odborné sympozium mělo, jak již bylo uvedeno, dvě sekce. V první předneslo referáty 38 účastníků. Již zahajující příspěvek T. Buckland z Velké Británie naznačil, že pozornost nebude tentokrát soustředěna na pouhé popisy mečových tanců, ale na jejich systém kalendářních variant rituálních a dramatických projevů v evropské teorii. Jugoslávští folkloristé G. a M. Goranovi upozornili na roli korčulských rytířských tanců pro zachování této tradice. Můj referát se soustředil na dobové rozpětí kulturního významu mečového tance v reprezentaci šlechty a měšťanstva, ale i při cechovních zábavách horníků a pracovníků ve sklářských hutích u nás. Zajímavý příspěvek E. E. Gelgady o problémech andaluských mečových tanců v semiotické interpretaci belgického kolegy R. Baumanna o provádění španělské vojenské výpravy do Andalusie, Mexika a Guatemaly s příklady mečových tanců z těchto oblastí završila zpráva C. Bonfiglioliho o družích mečových tanců v Mexiku. Přínosná byla bohatá audiovizuální dokumentace klasické formy mečového tance a jeho celkového významu v předjarní slavnosti. Německá kolegyně G. Berlin převedla motivy varianty mečového tance s vysokými holemi z Nepálu, jinou obdobu s krátkými holemi uvedla Z. Khachatryan z Arménie. Opmenout nelze ani otázku vzájemné souvislosti mečových tanců a květinových slavností, tj. opozice a kontinuity ve studiu dvou mexických tanců v referátu C. Bonfiglioliho nebo v příkladech E. Ivančich Dunin, profesorky Amerického etnologického ústavu, v přehledném souboru tanců z ostrova Lastovo - jednoho z nejstarších nositelů těchto tanců. Pro účely sympozia provedla tato etnoložka výzkum všech soudobých mečových tanců v chorvatském pomohří a konfron-

Chorvatský mečový tanec kumpanjija v podání skupiny z Pupnatu.

tovala zdejší typy s americkými tanci v dosavadním repertoáru. Nechyběly ani referáty z Bulharska, Polska, Ukrajiny a dalších zemí. Příspěvků, které hledaly hlubší souvislosti s dějinnými společenskými otázkami zazněla na sympoziu celá řada.

Druhé téma Revival: rekonstrukce a revitalizace zahrnuje dalších 22 přednášek, kteří se soustředili na několik kontinentů a zejména na zkušenosti s tímto způsobem identifikace. Patřily k nim např. úvahy Nové funkce a kontext starých tanečních kultur J. W. Kealiinohomoku (USA), Kontrastní život, kontrastní autenticita E. Bakki (Norsko), Rekonstrukce duchovního tance Chi-Fang Chao (Tchajwan) nebo Několik poznámek ke švédskému folklornímu tanci a hudbě M. Nilsona. Tuto tematiku rozvinula i D. Stavělová v podrobném referátu o folklorismu a měnící se společnosti. Taneční folklorismus v Čechách je v příspěvku vnímán jako proces, který lze rozdělit do čtyř období, podle toho, jaký význam mu společnost přisuzovala: počátky folklorismu kolem

NVČ a tzv. „mizející svět“, folklorní hnutí a ideologizace společnosti v padesátých a šedesátých letech, období politické normalizace a potřeba úniku z opresivní atmosféry, devadesátá léta a potřeba tance v jeho afektivní dimenzi a jako prostředku komunikace. Podobný problém ukázala v referátu „To jsou naše písně a naše tance“ zkušená řečká etnochoreoložka J. Loutzaki, která upozornila na negativní přístup k tradici v Nea Vyssea v Řecku.

Závěr sympozia byl věnován programu příštího zasedání, v němž by měla být přednostně v programu sekce uvážena studia starší literatury a další pokračování novodobé revitalizace. Ukázalo se totiž, že zvolené téma je velmi naléhavé a zasahuje hluboce do systému etnologického bádání. Aktuálním programem systému třídění a novodobým způsobem zpracování se bude dále zabývat zvláštní skupina.

Velká úcta musí být vyjádřena vedení kolegia vynikajícími etnology v čele s dr. Ankou Giurchescu, dr. Marianne Bröcker a profesorkou Ivancich Dunin,

stejně jako týmu Institutu etnologie a lidové kultury v Záhřebu.

Hannah Laudová

ME TIBI DEDICO. VOTIVNÍ DARY V OKRUHU LIDOVÉ RELIGIOZITY

Výstava autorky Hany Dvořákové je výsledkem jejího dlouhodobého výzkumu, zaměřeného na velmi intimní a často tabuizovanou oblast lidové kultury. Ten by ještě před několika málo lety neměl naději ani na realizaci, ani na prezentaci formou výstavy a katalogu. To je pouze jedna ze skutečností, které napadnou návštěvníka při vstupu do barokní kaple Lobkovického paláce, kde je instalace pod nadepsaným názvem realizována (komisařkou výstavy je Magdalena Rychlíková, realizátorem Jaroslav Dospěva). A není to jediné, co evokuje.

Prvním překvapením je vzájemné působení prostoru určeného liturgii, instalace a také zvuku, neboť nahrávka mariánských písní provází hosta po celou dobu prohlídky. Kaple s ústředním oltářem bohatě nasvíceným křišťálovými lustry a výrazně pojednanými stěnami vyžadovala velmi střídmost výtvarné řešení instalace, aby předměty, často velmi skromné a prostě působící a zároveň oduševnělé vírou do nich vkládanou, nezůstaly ve stínu. Celkovou atmosféru zcela ojedinělým způsobem ozvláštňuje již zmiňovaná reprodukce poutních písní.

Autorka sama věnovala libreto a jeho jednotlivým částem mimořádnou pozornost. Vyvážené kapitoly, uvozené symboly vesnického procesí a poutnickou výbavou, které chyběly snad jen korouhve (často tvořící dominantu průvodu), pojednaly vše, co lze ve hmotné podobě doložit k tématu ovlivňování nadpřirozených sil prostým člověkem - poutníkem a prosebníkem. Návštěvník se postupně seznamuje s věty charak-

Chorvatský mečový tanec kumpanjila z oblasti Blato.

VÝSTAVY

teristickými pro jednotlivá poutní místa (tisky, obrázky, kramářské písně, plastiky, voskové sloupky). Jakousi mezikapitolou je následující exkurs k archeologickým nálezům, který má pendant v druhé části instalace v exkursu k jiným náboženstvím. Další část je věnována identifikačním obětinám, které jsou i dnes významnou součástí etnografických sbírek mnoha muzeí, dále votivním darům, votivním obrazům a naposledy darům cenných předmětů. Závěr je věnován současné podobě lidové religiozity a vót v podobě rekonstrukce místa zázraku a votivních darů zaznamenaných v jednom z nových poutních míst - ve slovenské Turzovce. Vše je opatřeno velmi pečlivě volenými úvodními texty a popisky. Ty jsou podrobné a dobře provází instalaci, neboť jim nechybí ani určení místa původu.

Dřevěná forma na voskové obětině

(Výjimkou jsou snad popisky u votivních obrazů pocházejících zřejmě ze staré muzejní sbírky, která těmito údaji neoplývala.) Exponáty Etnografického ústavu MZM byly doplněny zápůjčkami z Římskokatolického farního úřadu Vranov, Regionálního muzea Mikulov, Archeologického ústavu MZM Brno, Numismatického oddělení MZM Brno, Oddělení klasické archeologie NM Praha, Chebského muzea Cheb a Muzea Chodska Domažlice.

Soubory předmětů, dokládající jednotlivé kapitoly, byly vytvořeny nejen díky znalosti muzejních fondů, ale zejména díky zcela ojedinělému pochopení duchovního správce Vranova (významného mariánského poutního místa), který řadu unikátů zapůjčil. Právě z nich dýchala i na nezasvěceného tajemnost prosby, naděje na pomoc i vroucnost poděkování za vyslyšenou žádost. Je škoda, že nebylo možné navázat podobnou spoluprací s některými dalšími duchovními správci významných poutních míst alespoň na Moravě a ve Slezsku. Je dost pravděpodobné, že předměty by se opakovaly, ale duplicitní kolekce by byly jen potvrzením faktu, že religiozita lidových vrstev a oslovení nadpřirozených sil byly fenoménem univerzálním, za mnoha okolností vyvolaným závislostí na přírodě, tak často vrtkavé ve své přizní, ovlivňující vše, co s životem jednotlivce a společnosti souviselo.

Na malé ploše bylo vzneseno rovněž mnoho otázek, směřujících k úrovni našich znalostí a k metodám výzkumu této problematiky, tak provázané s osobností jednotlivce i životem celku, a to zejména u generace šedesátníků a starších. Můžeme ještě dnes na základě vzpomínek, sahajících nejdále do dvacátých let 20. století, rekonstruovat za pomoci historických pramenů a artefaktů uložených v muzeích celé předivo vztahů, představ a úkonu, které mohly v představách svých nositelů znamenat

výraznou změnu stavu citů, zdraví nebo hospodářství? A co doba před první světovou válkou, která jistě přála prosebným procesím, cestám do vyhlášených poutních míst a skrytým či veřejně deklarovaným prosbám a slibům mnohem více než doba mezi válkami? Zde vstupujeme na velmi tenký led a mnohdy nezbyvá, než se spolehnout na analogie z jiných území, porovnávat podobné situované společnosti. Že se autorka nevyhýbala i tomuto způsobu dokumentace, je velmi dobře patrné z textu doprovodného katalogu, kde díky fotografiím a popisu z vlastních výzkumů vidíme některé skutečnosti, o nichž se můžeme domnívat, že byly dříve součástí světa víry lidových vrstev na našem území.

Muzeologický pohled, zaměřený na výběr exponátů a jejich územní univerzálnost dle původu, vznášá také mnohé otázky po zastoupení těchto dokladů v muzejních sbírkách, ať už specializovaných nebo regionálních. Malá znalost je často na závalu rozpoznání a kvalitního určení artefaktů. Je zde naděje, že právě soupis předmětů ze sbírky Etnografického ústavu MZM, zveřejněný v katalogu s dobrou fotografickou dokumentací (36 stran + obrazová příloha), může inspirovat muzejní etnografy k prozkoumání fondů a pomoci jim identifikovat některé doklady, na první pohled neurčené, nebo bez jakékoliv doprovodné dokumentace napomáhající jejich zařazení do systému zkoumání duchovní kultury. Také případná užší spolupráce s představiteli farností - správci významných poutních míst, může přinést určité ovoce v podobě dokumentace typu obětín, votivních darů i darů zázračným sochám, přikládaných k prosbám dle místních zvyklostí, vedle tisků s texty poutních písní, obrazů svatých pro domácnosti atd., které sem rovněž řadíme.

Závěrem bych ráda poděkovala autorce za to, že měla odvahu vyjádřit výsledky svého výzkumu nejen způso-

FESTIVALY

bem obvyklým - určeným úzkému okruhu zájemců o lidovou religiozitu - studií a katalogem předmětů, ale nezapřela svou muzejní profesi a dala prostřednictvím osobitých artefaktu - předmětu z muzejních fondů nahlédnout odborně i laické veřejnosti do tajuplného světa lidské víry. Dílo, které představila v Lobkovickém paláci, si zaslouží jak výběrem exponátů, tak doprovodných informačních sdělení vysoké ocenění; rozhodně ale lepší propagaci, než malý plakátek vedle vstupních dveří a přístup ke kapli, připomínající spíše orientační běh neznámou krajinou, než návštěvu ojedinělé výstavy. Přesto, že byla otevřena po celou turistickou sezónu, kdy Pražský hrad praská ve švech, navštívit ji, stejně jako samotný palác, bylo pro mnohé turisty neřešitelným rebusem a ani ukazatele prohlídky nepočítaly se skutečností, že se zde nabízí počin zcela mimořádně přispívající k poznání lidové kultury a tradice země, kterou navštívili.

Jiřina Veselská

STRÁŽNICE 2000

Poslední červnový víkend již léta patří obdivovatelům folklorní hudby a tance. Nebylo tomu jinak ani na konci tohoto tisíciletí, kdy se brány snad nejstaršího kontinentálního festivalu s nepřerušenou tradicí otevřely po pětapadesáté. Mezinárodní folklorní festival ve Strážnici je Mekkou milovníků folkloru a těm, kteří kdekoli jinde aspirují na obdobný věhlas, stojí strážnická festivalová tradice za poznání i za příklad. Úhel pohledu přitom může být různý. První a jistě nejdůležitější je pohled běžného návštěvníka, pro kterého se Strážnice stala svátkem a zaručenou kvalitou. Výběr pořadů od těch hlavních, komponovaných, až k programům s volnou dramaturgií uplatňovanou zejména se skanzenu je široký a těm, kte-

ří dají přednost zcela neformální zábavě kdekoli v zámeckém parku, patří „noc s hudci“. Střídají se při ní muziky i zpěváci, tančí se vše podle momentální inspirace a nálady. Jsou to často gejzíry kreativity, něco, co nezprostředkuje televizní kamera, ani jiný záznam. Návštěvník současně ví, že je o něho ve Strážnici postaráno všestranně. Plody tradiční kultury může vnímat nejen sluchem a zrakem, ale i dalšími smysly, neboť víno (byť různých kvalit) nebo třeba medovina patří k tradici rovněž. A pak je tu celý sortiment rychlého občerstvení, již velmi vzdálený strážnické „pákové dietě“ dřívějších dob.

Pohled aktivního účastníka je rovněž sváteční. Být pozván do Strážnice je věcí prestiže a přiznání kvality. Kdo šanci nedostane, jakkoli má bezpočet možností vystupovat jinde a za dobrý honorář, absenci ve Strážnici nesnáší dobře. Vzpomínky na strážnická vystoupení si každý „souborák“ pečlivě ukládá do paměti a schovává na horší časy a na pódiu ze sebe vydá vše, co umí.

Návštěvník nebo účinkující se přirozeně příliš nestará o to, kdo dává kola

festivalového mechanismu do pohybu. Ani obvyklé recenze a hodnotící zprávy mnohdy nevěnují slovo těm, kteří tři festivalové dny nebo předfestivalový týden nespi a bdí nad vším, co ostatní (a tak to ovšem má být) berou jako samozřejmost Po nočním veselí ukázněných i neukázněných návštěvníků je vždy uklizený park, v zámeckém areálu funguje sympatická prodejna národopisných a folkloristických publikací a zvukových nosičů Folklorica. Fungují rozhlasové aparatury, ubytování a stravování pro stovky účinkujících a hostů, divák má k dispozici vícejazyčnou brožuru s charakteristikou pořadů. To vše a ještě mnoho jiného pod vedením ředitele Ústavu lidové kultury J. Krista, předsedy programové rady i. Frolce a velmi dobře sehraného kolektivu pracovníků ŮLK. Jejich počet i ve srovnání s jinými zahraničními festivaly je skromný, tým je však výkonný a sehraň.

Je zde ale pohled i těch nejnáročnějších, členu hodnotící komise, jejichž hlavní povinností je vidět nejen klady, ale také nedostatky, upozorňovat na ně, shromažďovat podněty pro vedení ŮLK,

MFF ve Strážnici, průvod - spojené strážnické muziky. Foto P. Titz 2000

FESTIVALY

programovou radu a v neposlední řadě i navrhopat ocenění programů, souborů, sólistů i konferenciéru. Komise je složena ze zkušených osobností, které nejsou pracovníky ústavu ani organizátory festivalu. Jde tedy o jakýsi pohled do zrcadla, které organizátoři festivalu odvážně a moudře nastavují sami sobě, o snahu neponechat nic náhodě, reflektovat sama sebe. To festivalu zaručuje kvalitu i perspektivu.

Ne vše je možné zajistit a naplánovat. Pánem pánu je ve Strážnici počasí. Letos více než jindy se upíraly pohledy k obloze a otázka, zda vydrží či nikoli, provázela celý festival. Nikdo si nedovede představit, a nikdo naštěstí ani nepamatuje, tři festivalové dny v sále kulturního domu. Voda na spadnutí však skalní neodláká. Návštěva pořadu byla i tentokrát velmi dobrá a přesun z pódia zámeckého parku nakonec postihl pouze program závěrečného dne, ale jak se ukázalo, pořadu neublížil.

Jiná nejistota (přijedou-li či nikoli) provází *program zahraničních souborů*. Ten již léta patří k lahůdkám Stráž-

nice a tentokrát byl věnován zemím středoevropského sektoru CIOFF. Výběr souborů (který ne vždy lze bezezbytku ovlivnit) možná připomínal někdejší folklorní přehlídky spřátelených zemí, ale autorům se podařilo vytvořit dynamický program s obsažným průvodním slovem a výborným konferenciérem J. Hamarem, který obdržel ocenění Laureát festivalu. Obecenstvo zvláště aplaudovalo slovenskému souboru Technik, jehož účast byla navíc v průběhu festivalu mnohonásobně využita. Ale i ostatní zahraniční hosté dostali další příležitost v dětském pořadu a v pořadu zahraničních muzik.

Všechny možnosti, které nabízejí prostory areálu vinných sklepu muzea v přírodě dobře využili hned páteční podvečerní pořad *O víně s vínem*. Byl dramaturgicky promyšlený a pracoval se vhodně vybranými soubory, vinaři a mužskými sbory ze Slovákka. Nakonec oprávněně získal hlavní festivalovou cenu Svě opodstatnění v areálu skanzenu má i *Jarmark múz*. Vystoupila zde řada souboru i jednotlivců, ve

vhodném prostředí se prezentovala lidová výroba.

Festivalová Strážnice folklorní tradice přitahovala a současně formovala mimořádné osobnosti. Odvděčuje se jim v jubilantských pořadech, kde zpětně připomíná jejich vklad do historie festivalu. Jubileum Z. Jelínkové a C. Zálešáka bylo po zásluze připomenuto zvláště slavnostně. V pořadu *Píseň a tanec, láska i život* soubory realizovaly ukázky sběratelské a pedagogické práce své paní profesorky, která navíc sama předvedla horňáckou starosvětskou. Na pódiu se objevil i stále elegantní C. Zálešák, jehož mimořádné choreografie neméně skvěle předvedl slovenský Technik. Škoda, že program nekončil na svém přirozeném vrcholu po strážnických svatebních danajích a přetažením vymezeného času přesáhl do následujícího pořadu v amfiteátru Zámek. Avšak vtěsnat životní dílo těchto osobností do jakýchkoli časových limitů je přetěžké. Podstatné je, že jubilei bylo vzpomenuo důstojně a slavnostně, tak jak si to oba zasluhují.

Desátému výročí Folklorního sdružení ČR byl věnován pořad *U nás se tančí skoro všude*. Byl pojat jako reportáž, resp. návštěva představitelů sdružení na vybraných festivalech a jako představení zakladatelů či organizátorů těchto festivalů. Oproti strážnické tradici zde dostaly příležitost zejména soubory z Čech. Ačkoli jistě i zde měly hudba, píseň a tanec hlavní slovo, představení organizátorů sdružení do optického i významového centra, gratulace a předávání květín evokovaly nejruznější organizační aparáty dob nedávno minulých.

Soutěž o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku patří ke stabilním a divácky nejoblíbenějším pořadům. I letošní měla správnou atmosféru a svého vítěze. Současně s ním však především zvítězila sama myšlenka: uspořádat soutěž s cílem obnovit tradici a oživit tanec v terénu. A to se také

MFF ve Strážnici - běloruský soubor Kali Laska Foto P. Titz. 2000

FESTIVALY

stalo. Soutěžní pořad zpěváků lidových písní *Moravské chodníčky* těžko může nabídnout atraktivitu verbířské soutěže. Je intimnější a tu a tam se v minulosti vznášela i pochybnost nad osudem soutěže. Její přerušení by však bylo chybou nejen pro onu mimořádnou péveckou tradici Slovácka, ale i pro tu šanci, kterou dostanou talenty péveckého umění, jichž se ostatně i na letošním festivalu objevilo hned několik. Vylepšovat je ovšem co. Například souhru sólistů a muziky, kde ad hoc improvizované doprovody zpěváka někdy spíše znejistly než podřely, nebo průvodní slovo, u pořadu s převážně dětskými sólisty vždy nelehké.

Své diváky si nachází pořad umístěný do prostoru expozice hudebních nástrojů, tentokrát nazvaný *Folklor jako hudební inspirace*. Autor J. Plocek věnoval pozornost zejména hudbě volně inspirované folklorem, spojující nejrůznější proudy tradiční hudby v novotvarech tzv. world music. Mohli jsme se přesvědčit, že výsledky takových snah někdy nepřesáhnou úroveň danou komerčním zaměřením, nejednou ale znamenají velmi inspirativní pokusy o rozšíření kompozičně-výrazových snah soudobé hudby.

Na nové trendy reagoval i mezinárodní dětský pořad *Kdo si hraje, nezlobí*, který se vzhledl v soutěžních programech komerčních televizí, v kolektivním povzbuzování s apelem do řad diváku. Takové pojetí možná naznačuje nové cesty, reaguje na soudobý způsob zábavy, avšak na folklorním festivalu těsnější sepětí s tradicí stále ještě představuje významný předpoklad ke vzniku kvalitního pořadu.

Pořad *Žijí v písni*, věnovaný jubilačním zpěvákům a muzikantům, již nepřízní počasí neušel. Byl přesunut do kulturního domu, ale na půvabu nic neztratil. Ten ostatně nedělá sluníčko nebo zeleň amfiteátru. Defilující zpěváci, hudebníci a tanečníci si dobře vystačí sami, jsou-li dobří, a publikum na ně

čeká dychtivě, jde za nimi a chce je slyšet stále znovu. Pohnutí citily v komorní atmosféře obě strany. Těžko popsat mimořádný zážitek onoho nedělního dopoledne a někoho vyzdvihnout obzvláště. Kdyby se však vrátily doby a na Slovácko opět zavítal slavný francouzský sochař Auguste Rodin, Jaroslav Kovářik z Kobylí by mu měl zazpívat. Skromný zpěvák se srdcem na dlaní rozdával krásu a vřelost na všechny strany. Právě tak ve zpěvu Luboše Holého každý podvědomě vycítil hluboký kořen jedinečné hudebnosti Hornácka. Zvláště, doprovázeli muzika Martina Hrbáče, aristokrata mezi slováckými hudci a primáše, kterému je dnes sotva kdo rovný. V jeho houslích se slila tradice kubíkovská, ňorkovská a podobně jako u L. Holého i hudební a pévecká tradice rodného domu. Zaujali i další jubilanťáci a škoda jen, že zbytečně mnoho prostoru vycerpali vycvičení mladíci rovněž jubilačního vojenského uměleckého souboru Ondráš na úkor legend přešlapujících na okraji pódia.

Ještě než dozní poslední program festivalu, vedou se vášnivé debaty o tom, jaká letošní Strážnice byla. Obvyklým tématem je výběr souboru, autoři pořadu, udělené ceny. Festival nenechává nikoho lhostejným. O čem se však nediskutuje, je budoucnost Strážnice a festivalu vůbec. Otázka „přežijí rok dva tisíce?“, tak často pokládaná a diskutovaná hned po roce 1989, není na pořadu dne. Festivalů a slavností naopak přibývá, jakkoli jejich uskutečnění není snadné. Hnací motorem bývají nadšení jednotlivci. Festivaly se zařazují do nových struktur společenského a veřejného života a jejich vitalitu naznačuje i složení publika, v němž především mladá a střední generace je zastoupena nejvýrazněji. Folklorní vlna je tak výrazná, že na dosah je spíše otázka „tíhy folkloru“ známá z padesátých let. Mezinárodní folklorní festival Strážnice je ovšem stabilní a promyšlenou kulturní událostí s hlubokou tradicí, stálým publikem, zvláštním půvabem folklorně bohatého kraje, který znovu a znovu láká vše kvalitní, co ve světě

MFF ve Strážnici - finále Soutěže o nejlepšího tanečníka slováckého verbučku. Foto P. Titz 2000

FESTIVALY

folkloru doma i v zahraničí existuje. Vznikla jakási strážnická autorská škola, pořady festivalu představují promyšlenou a stále domyšlenou koncepci, odlišující se od prostých souborových happeningů festivalů, kde jediným reglementem je čas vyměřený pro vystoupení.

Festivalová Strážnice se zrodila pod šťastnou hvězdou a vstupuje s ní do příštího milénia. Na jejích programech se opět sejdou všichni ti, kteří se potkávají jen jednou za rok, a to právě zde, a znovu budou prožívat zvláštní astronomický jev pozorovaný a formulovaný kdysi V. Volavým: „Strážnice je pozoruhodná tím, že jeden den zde trvá osmačtyřicet hodin.“ Ostatně i Volavého duch ve Strážnici stále žije a pocta prokázaná dlouholetému řediteli Ústavu lidové kultury u jeho busty v průčelí zámku vhodně otevřela strážnické brány, poslední v tomto tisíciletí.

Lubomír Tyllner

PODLASKI JARMARK FOLKLORU

Letošní desátý ročník Podlaského Jarmarku Folkloru se konal ve dnech 5.- 9. července. V této půvabné oblasti bialsko-podlaského vojvodství v části jižního Podlesí je patrně mnoho vlivů nejen polských, ale také ruských či litevských. Zdejší lidé pocházejí většinou z Mazovska, ovšem také z Ruska a Litvy. Mezi původními obyvateli se objevovali také Tataři, Židé a Němci. Taková etnická různorodost vytvořila specifický typ obyvatele, který sám sebe označuje za „swojaka“ (svůj, zdejší). Velmi zajímavá je různorodost zvyku a kulturních obyčejů obyvatel na tomto území, která čerpá z kultury zmíněných národnostních skupin.

V šestitisícovém městečku Biała Podlaska se setkala více než deset folklorních souborů z různých částí světa. V posledních letech se zúčastnily sku-

plny ze vzdálenějších zemí, např. Asie, Jižní Ameriky a Oceánie. I letos byli velmi očekávanými hosty tanečníci z jihozápadní části Brazílie v okolí Paríže, kteří bohužel nepřišli. Jubilejní jarmark se stal triumfem mládí, neboť většinu z pozvaných skupin tvořily děti. To je dokladem toho (slovy I. Grabowského v místních novinách *Slowo Podlasia*), že lidové umění přestává být výlučně doménou babiček a dědeček.

Domácím tanečním souborem byl Zespół Tańca Ludowego Białawana, který má v současnosti okolo 60 členů a od svého založení v roce 1974 uskutečnil přibližně 700 koncertů. Uměleckým vedoucím a choreografem je pan J. Izbiński, který je spolu s paní B. Kędra ředitelem festivalu. Jejich vlídné přijetí a velká ochota navodily přátelskou atmosféru, která by u podobných setkání neměla chybět.

Z dalších polských souborů se zúčastnila skupina Czeremoszki z obce Krukłanki reprezentující středisko ukrajinské národnostní menšiny, ve které žije 30% ukrajinského obyvatelstva. Členy tohoto souboru založeného v roce 1994 jsou děti místní základní školy z polských, ukrajinských nebo smíšených rodin. Jedenáct párů dětí předvedlo tance a písně ukrajinské i polské, publikum ohromil hrou na cimbál desetiletý samouk A. Krawel. Hudební doprovod zajišťovaly místní Podlaska kapela ludowa a rodinné kapely Marczyków a bratři Dziolaków ze Zakalinek.

Z dalekém Číně na festival přijela skupina Hubei Wuhan. Detailně propracované profesionální vystoupení budilo dojem tance porcelánových panenek. Sedm tanečních párů skupiny St. Marina z Řecka předvedlo tance z řeckých ostrovů a hypnotické písně za doprovodu kytar. Bělorusko bylo reprezentováno skupinou Medovina (květ vonící medem). Před zaplněným přírodním hledištěm interpretovalo 21 zpěváků písně v běloruském, ruském a ukrajinském jazyce. Gruzie příjemně překvapila sou-

Čínský soubor Hubei Wuhan na festivalu Podlaski Jarmark Folkloru. Foto E. Pavlíková 2000

borem Karishkhali, který upoutal akrobatickou šikovností tanečníku. K nejefektivnější části vystoupení patřil tanec Parikaoba, pocházející z horských částí Gruzie. Velkého ocenění se dostalo dynamickým bojovým tancům a precizní práci paty a špičky u nohou malých chlapců za doprovodu jejich hlasitého křiku. Z ruského Petrohradu přijela folklorní skupina Gaik s repertoárem tanců mnoha polských regionů včetně Podlesí. Bulharsko představila skupina Emidance s tradičními balkánskými tanci za doprovodu temperamentní muziky. Dětská a mládežnická skupina maďarského souboru Kiskelep z okolí Miškolce úspěšně prezentovala tance ze Zemplína, Dunantulu, Rimacu a Szetmeru.

Návštěva Podlaskeho Jarmarku Folkloru je ideální příležitostí k seznámení se nejen s lidovými obyčejí, ale také s nenarušenou přírodou a půvabnými vesnickými lidovými stavbami. Pozornost zasluhuje různorodost náboženského vyznání a sakrální architektury, např. katolické stavby v Kodniu a Leśnej Podlaskiej, ukiatské v Kostomłotach nebo pravoslavné v Jablecznej. Městečka dodnes neztratila na svém rolnickém charakteru a snaží se zachovávat dávné tradice, zvláště lidové obyčaje. K cennostem vojvodství patří velké lesní komplexy, čistá voda a světově známá stáj koní v Janowie Podlaskim.

Náročný divák Podlaskeho Jarmarku Folkloru očekávající pětidenní festival CIOFFu typu Strážnice může být zklamán, jednak prostorovým zázemím, jednak nedostatkem večerních spontánních muzikantských sešlostí. Nicméně ochota a laskavost organizátorů, pestrost výběru hostujících skupin a také nenarušený charakter venkova jižního Podlesí jsou dostatečnou motivací pro návštěvu tohoto regionu.

Eva Pavlíková

AQUILEJSKÉ SLAVNOSTI V ITÁLII 2000

Měl jsem možnost vycestovat spolu se Slováckým souborem z Milotic do Itálie, kde ve dnech 12. - 16. července 2000 pořádala turisticko-kulturní asociace Pro loco di Aquileia spolu s folklorním souborem Santa Gorizia z Gorizie menší folklorní festival. Ten je příkladem konání mezinárodní akce v archeologicky a historicky významném přímořském městečku, založeném Římany již v roce 181 př. Kr.

V letošním roce byl festival organizován zcela nově. Poprvé se jej nezúčastnilo několik souborů, které na něm pobývaly po celou dobu konání. Skupiny byly pozvány jen na jeden den a bez ubytování, pouze zahraniční účinkující z Maďarska a z České republiky na více dnů. Ovšem ani ti ne na celý festival. Pořadatelé od tohoto řešení očekávají menší organizační a především finanční náročnost akce. K tomu je třeba říci, že tento přístup je v příkrém rozporu se zásadami, jimiž se všude na světě řídí významné festivaly. Takto koncipované akce nepřispívají příliš k poznávání tradic jiných zemí a národu. Účinkující se totiž vůbec nevidí. A vzhledem k cestování souborů a vystupování bez možnosti ubytování a odpočinku je to dost bezohledné.

Když odhlédneme od různých organizačních zmatků a technických nedostatků, s nimiž se můžeme setkat takřka všude, byl celý festival výrazně poznamenán silnými dešti a mimořádně chladným počasím. To ovlivnilo celý průběh, protože Aquileia se svými třemi tisícovkami obyvatel nemá žádný větší sál, ani něco, co by alespoň vzdáleně připomínalo kulturní dům. Vše se řeší podobně jako jinde ve světě větším stanem.

Slovácký soubor z Milotic s Cimbálovou muzikou Petra Šrauhulka měl podle zvacího dopisu mít v sobotu večer

galaprogram v délce hodiny a půl, v neděli se měl zúčastnit průvodu městem a pak u baziliky ze 4. století vystoupit s půlhodinovým pásmem. Počítalo se i s možností vystoupení již v pátek večer. Díky dešti však vše dopadlo jinak.

V pátek večer měl mít galaprogram maďarský soubor Szentgrót ze Zaloszentgrótu a Milotice měly mít nakonec volno. Pro déšť však bylo vše zrušeno. Soubory odešly do stravovacího stanu k večeři, kde však oba bez kroju vystoupily improvizovaně pro několik desítek návštěvníků. Program trval přes dvě hodiny a stal se základem neformálního přátelství obou kolektivů.

V sobotu večer jsem měli přes den možnost seznámit se s archeologickými a historickými pamětihodnostmi města a uskutečnila se zkouška na večerní galaprogram. Protože předešlý večer vypršel, vystoupil Slovácký soubor z Milotic jen s hodinovým pořadem, aby mohl předvést své pásmo i maďarský kolektiv. Diváci museli několikrát vytáhnout deštníky, největším problémem však byla zima. A perlička italský soubor Santa Gorizia, který měl v závěru vystoupit také, vůbec nepřišel - jak jeho vedoucí zdůvodnil, protože prší.

Představení jak českého, tak maďarského kolektivu byla technicky velmi dobrá. Každý svůj program sestavil ze svého regionálního materiálu, pouze Maďaři využili v jednom vstupu - jak je u nich v poslední době módou - folklor Maďaru z rumunského Sedmíhradska. Sřídala se pásma taneční, pěvecká a hudební, dobře sestavená a gradovaná.

V neděli se od rána konal v okolí baziliky tzv. veletrh starožitností, až na výjimky naproste veteše, v níž se přehrabovala spousta návštěvníků. Přes konečně pěkné a slunné počasí se však neuskutečnil ani průvod, ani plánované naše půlhodinové vystoupení u baziliky. Pořadatelé zcela rezignovali, udělali si volno a vše až po večerní závěrečný program vypustili. Ten jsme však už

FESTIVALY

neviděli, protože jsme museli nastoupit zpáteční cestu.

Oba zahraniční soubory byly nepřijemně překvapeny špatným organizačně-technickým zabezpečením festivalu, stejně jako přístupem pořadatelů k dodržení zveřejněného programu akce. Podle mých zkušeností by u nás nebo v Maďarsku nebylo něco takového vůbec možné. Jiný kraj, jiný mrav. Slovácký soubor z Milotic však svým vystoupením dovedl v doslova mrazivém povětrí červencové Itálie rozehrát zimomřivé domorodce. Dobře reprezentoval svou domovinu. Svědčí o tom i zájem organizátorů jiných festivalů v Itálii a Maďarsku o jeho účast.

Jan Krist

ŠUMPERSKÝ MEZINÁRODNÍ FOLKLORNÍ FESTIVAL

Folklorní slavnosti se ve druhé polovině 20. století staly v celém světě významnou součástí kulturních aktivit mládeže. Do dlouhé řady známých českých festivalů, převážně mezinárodních, patří i severohanácký Mezinárodní folklorní festival v Šumperku. Toto město - kdysi s německou většinou - ožilo ve dnech 16. - 20. srpna 2000 nejenom kroji, hudbou a písněmi z Hané a Valašska, ale také z Polska, Ruska, Ukrajiny, Belgie, italské Sicílie, Egypta a Mexika. Pořadatelé festivalu byli Folklorní sdružení České republiky. Městský úřad Šumperk a Sdružení přátel folkloru Severní Hané.

Není snadné hodnotit organizační i programovou náplň 10. ročníku šumperského festivalu, který se jevil spíše jako velkolepý folklorní happening, než jako odborně i umělecky promyšlená kulturní akce. Reakce převážně mladého publika v Šumperku - stejně jako na mnoha jiných folklorních festivalech - totiž naznačuje, že mládež dnes více

než jindy oslovuje lidová kultura bez ohledu na formu jejího podání.

Autorkou programu i jejích zasvěcenou moderátorkou byla Libuše Drtilová, vedoucí folklorního souboru Markovice, jehož členové plnili zároveň většinu organizačních úkolů čtyřdenního festivalu. Hluboký vztah L. Drtilové a jejího manžela k lidové kultuře tohoto regionu dokládá pozoruhodná sbírka 105 lidových písní ze severní Hané, nazvaná *Zpíváte s nama*, kterou vydali v roce 1999 s podporou FOS ČR a Sdružení přátel folkloru Severní Hané.

10. ročník festivalu zahájily ve čtvrtek 17. srpna na pódiu před muzeem „místní“ soubory Senioři ze Šumperka, Markovice z Postřelmov a Trávnice ze Zábřehu. Zahraniční kolektivy v průběhu svého pobytu vystupovaly dále v Jeseníku, ve Starém Městě pod Sněžníkem, v Zábřehu a v Lázních Velké Losiny. Hlavními pořady byly páteční koncert souboru *Vítejte u nás* a sobotní *Až půjdeš do světa, zastav se*. Před pořadem *Vítejte u nás* vystoupila na pódiu Letního divadla s hodinovým programem poněkud netradiční Moravská cimbálová muzika Šajtar z Ostravy s vlastní hudební tvorbou (tzv. folkdrive). Tato skupina v obsazení dvojce housle, basa, cimbál, harmonika a kytara jen posílila dojem šumperského festivalu jako folklorního happeningu.

Oba hlavní programy neměly zvláštní tematické zaměření a soubory vystupovaly bez předchozích zkoušek. Jejich autorka a moderátorka (a duše všeho festivalového dění) L. Drtilová ponechala na souborech, co chtěli předvést ve dvaceti až třicetiminutových blocích. Klidným a věcným komentářem dovedla vytvořit dobrou diváckou atmosféru i přes drobné technické nedostatky nebo přílišnou délku některých vystoupení. V hlavních pořadech se z domácích souborů dobře uvedl Sedmikvítek z Frenštátu pod Radhoštěm, stejně jako Valašský vojvoda z Kozlovic. Příjemným překvapením by-

ly soubory Trávnice ze Zábřehu a Markovice z Postřelmovy s rekonstruovaným krojem ze severní Hané. I když ke zpracovávání tanečního materiálu přistupují rozdílně, významně přispívají k oživení lidových tradic nejsevernější části Hané.

Ze zahraničních hostů zaujal temperamentním tanečním projevem mexický soubor, silným potleskem byli oceněni i tanečníci egyptského souboru Behira. Velkým zájmu se těšili i mladí Sicilané ze souboru Antico Chiaramonte a Záporožci ze souboru Bohemia, jehož členy jsou i potomci někdejších českých přistěhovalců. Souborů Raduga z Moskvy neprosperla reprodukováná hudba, i když diváci ocenili velký potleskem jejich precizní taneční projev. Poněkud chladněji byla přijata historická rekonstrukce cvičení s prapory, provedená belgickými souborem z městečka Hoogstretenu.

Zaznamenání hodný byl divácký ohlas na průvod účinkujících, který odpovídal názvu *Roztanceňá ulice*. Před diváky na trase od radnice až po festivalový areál v městském parku proudila řeka pestrých krojů, v níž se každou chvíli zvedaly vlny hudby a tancu z nejrůznějších koutů světa.

Hlavní pódium bylo umístěno v příjemném prostředí městského parku a poměrně malé hlediště bylo i přes neobyčejné horko zcela přeplněné. Cestičky k němu obklopovaly stánky Svazu lidových řemesel, které se už staly samozřejmou součástí všech velkých folklorních festivalů. Prezентaci této části tradiční lidové kultury na folklorních festivalech, většinou jako jevu pozitivního, bude věnována samostatná úvaha.

Šumperský Mezinárodní folklorní festival naplňuje i v této části Moravy lidskou potřebu slavností, napomáhajících nejenom k obohacování společenského života, ale i k využívání lidových tradic jako prostředku k umělecké seberealizaci.

Josef Jančář

ZIELONA GÓRA 2000

Ve dvouletých intervalech pořádaný Mezinárodní folklorní festival v polské Zelené Hoře se strukturou příliš nelišil od svého předchozího ročníku (viz NA 1/99). I letošní, již XIX. ročník, se konal v rámci Dnu Zelené hory s podtitulem Vinobraní, a to ve dnech 3.-10. září. Páteří zůstaly každodenní dopolední hry a zábavy dvou až tří souboru pro děti a mládež či večerní představení vždy tří souboru, oboje na scéně U radnice, a závěrečný gala koncert v amfiteátru. Odpadly tzv. Lidové večery, které se v předchozím ročníku vůbec neosvědčily, a koncerty některých souborových muzik v některém ze zdejších klubů nebyly ani oficiální částí festivalu, ani nebyly jmenovitě propagovány. Omezeny byly společenské akce, festival doprovázela Příbylo však výjezdu souboru do okolní městeček a vsí a novinou byla Gorzowska Gala, společný program všech na festivalu zúčastněných souboru ve druhém největším městě zelenohorského vojvodství Gořov. Hlavním důvodem těchto změn a skutečnosti, že soubory neměly ani jeden volný den a nedostaly kapesné, byly finanční potíže festivalu.

Avšak i letos tu působila Umělecká rada, jejímž úkolem bylo zformulovat jednověté ocenění každého zúčastněného souboru, které se pak dostalo na diplom, udělující mu medaili festivalu. Tentokrát byla rada sestavena převážně z polských odborníků. Předsedou byl Edward Blažek z Varšavy, folklorista a tajemník Polské sekce CIOFF, členy Mira Bobrowska z Poznaň, etnocholeoložka, Leszek Bończuk z Gořova, hudební skladatel, Ludwig Figas, inštruktor lidové hudby v Zelené Hoře, Barbara Kołodziejka ze Zelené Hory, etnografka, Bogusław Linette, profesor etnomuzikologie na univerzitě v Poznani, Ewa Piasecka z Katovic, členka Polské sekce CIOFF, ze zahraničí pak

Hans Joachim Wiesenmüller, ředitel folklorního festivalu v Thale a člen Německé sekce CIOFF, a pisatel těchto řádků.

Účinkující soubory je možno rozdělit do tří skupin. Nejprve jmenuji ty, které uvedly program vysoce stylizovaný. Soubor Escuela superior de danza folklórica mexicana z mexického státu Chihuahua je tvořen žáky vyšších ročníků školy pro choreografy a instruktory lidového tance. Oslňující show při reprodukcované hudbě bylo zahájeno ohňostrojem a fantazií evokující aztécké obřady včetně obětování dívky a pokračovalo nepřetržitým proudem revuálně upravených tanců ve stále nových a nových kostýmech. Národní umělecká skupina z Huhhotu, hlavního města Mongolské autonomní oblasti v Číně, byla Mexičanům blízká revuálně baletním pojetím včetně několika kostýmů převleku, avšak měla originální živou muziku. Karpaty, soubor z ukrajinského Ivano-Frankovska uvedl tance huculské, Lemků a v závěru svého pořadu hopak v choreografiích sovětského střihu. Taneční soubor Přátelství z německé Chotěbuzi se představil baletně pantomimickými čísly na reprodukcovanou hudbu symfonického charakteru, z nichž část byla inspirována lužickým folklorem.

Další skupinu tvořila tělesa upravující taneční folklor do působivých a rozměrnějších choreografií, ale zachovávajících regionální charakter tancu. Patřily k nim oba soubory polské - domácí Lubuský soubor písní a tancu, nyní výborně vytancovaný, a Lubuské sluníčko z nedalekého Kožuchova, které si získalo uznání Umělecké rady za taneční inscenaci vynášení Moreny. Třetím byly maďarské Vidróczki z Gyöngyös s bravurním tanečním podáním.

Konečně do třetí skupiny patřily soubory autentického nebo jemu se velmi blízkého projevu. Španělská Princesa Iraya z Tenerife na Kanárských ostrovech zaujala nejen tanci, svým charak-

terem se blížícím portugalským, ale také stylovou hudbou na tradičních nástrojích, zpěvem a krojovým vybavením. Rancho típico de Paleao z Paleao-Soure v Portugalsku představil širokou škálu regionálních tanců a jejich variant. Okouzující byla skupina Quartiere villanova z Cagliari, hlavního města Sardinie, prostým, leč působivým tanečním a hudebním projevem i zajímavou ukázkou archaického způsobu zpěvu. Mezi tato tělesa můžeme zařadit i soubor Slováckého krúžku z Brna, který získal vysoké uznání Umělecké rady mj. za vyváženou a pestrou dramaturgii pořadu, v němž byla inscenace horňácké fašankové obchůzky, mužské i ženské sbory a ženské sólo, dívčí, mužské a párové tance, samostatné vystoupení cimbálové muziky i humor v podobě taneční hry.

Očekávání pořadatelů i obecnstva nesplnila senegalská skupina Demba aktey z Longa, protože většina jejích členů se mezi Varšavou a Zelenou Horou ztratila a zbylých sedm členů předvedlo zřejmě jen fragmenty ze snad připraveného programu.

Oproti předchozímu ročníku jsem zaznamenal pozitivní posun programu směrem ke skutečnému folkloru.

Jan Miroslav Krist

XXXI. SLEZSKÉ DNY V DOLNÍ LOMNÉ

Mnohé projevy lidové kultury nejsou jen zajímavým kulturním dědictvím, nýbrž i zdrojem impulzu, které mohou vznikající globální monokulturu obohatovat o zvláštnosti kulturního vývoje nejrozličnějších regionů, národů a kontinentů. Dokládá to rozvoj regionálních i mezinárodních folklorních festivalů. Hudební a taneční folklor v nejrozličnějších úpravách se stal ve světě i u nás jakýmsi hitem druhé poloviny 20. století. Folklorní festivaly vytvořily novou kulturní tradici, jež má kořeny v obecné

potřebě kontinuity historického povědomí a s tím spojené osobní, místní nebo regionální sebeidentifikace. Tato potřeba si vynutila vznik specifických organizačních prvků, umožňujících lépe odolávat soudobým nivelizačním či globalizačním tlakům.

Složitost tohoto procesu se odráží i ve vývoji Slezských dnů v Dolní Lomné. České, německé i polské obyvatelstvo Slezska si už od počátku 19. století vytvářelo spolky a instituce, které měly pomáhat společenskému rozvoji tohoto multietnického regionu. Patřila k nim i Matice Slezská, která v roce 1969 stála u zrodu jedné z novodobých kulturních akcí regionu - Slezských dnů v Dolní Lomné. O jejich historii a dramaturgické náplni psali v úvaze nad 20. ročníkem J. Gelnar a A. Sulitka či autoři sborníků vydaných Maticí Slezskou ke 20. výročí Slezských dnů v roce 1989, v roce 1999 pak k jejich třicátému výročí.

Festivalový areál, s láskou a obětavostí vybudovaný členy Matice Slezské a občany Dolní Lomné v jednom z nejkrásnějších údolí Beskyd, se stal 9. a 10. září 2000 dějištěm úspěšného 31. ročníku této významné slezské kulturní akce. Od sobotního odpoledne až do nedělního podvečera se programy střídaly (tak jako v předchozích ročnících) v amfiteátru Křínov a na nedaletém pódiu Lomňanka. Většina účinkujících souborů byla ze Slezska, zahraničními hosty byly Diemedis z Litvy a Hamerník z Polska. Slovácko zastupovala uherskobrodská Olšava a dechová hudba z Vlčnova, z Hané přijel soubor Hatě z Tovačova, od Brna Lišňáci, kteří tvrdili, že „Lišňačke chodíjo do Brna na Zelné rynek a na Dominikánské plac prodávát svý zboží, habé se v Brně lepší žilo“.

V sobotním pořadu Vítejte u nás představila jeho autorka E. Hovorková vedle domácího souboru Mionší a polského Hamerníku také dvě zajímavá hudební seskupení: podlužáckou mu-

ziku rodiny Kůrečkovy z Opavy a jihočeské dudácké duo z Českého Těšína. Možná nechtěně tak podala doklad o udržování původní rodinné hudební tradice v odlišném regionálním prostředí. Po půlhodinovém vystoupení litevského souboru upoutala pozornost zaplněného hlediště vynikajícím hudebním i tanečním projevem Olšava, po níž už celý večer hrála k tanci i poslechu Vlčnovjanka.

Nedělními hlavními pořady byly dopoledne dětský Ve světě se neztratíme, pečlivě připravený A. Buroňovou, a odpoledne pořad P. Jonszta I tak u nás žijeme. I když dětský pořad začínal už v deset hodin dopoledne, měl dostatek diváku, kteří upřímně tleskali Slezánu, malému Mionší, Jackům, Olšince z Orlové, Ostravičce a Opavičce. Přestože některá vystoupení mohla být kratší, celek byl příkladem odborně i umělecky promyšleného typicky regionálního pořadu.

Součástí Slezských dnu, stejně jako i jiných festivalů, je průvod účinkujících. V jeho čele šli čestní hosté a slavnostní atmosféru vytvářely nejenom hudební a taneční projevy účinkujících, ale i tisíce diváků podél celé jeho trasy. Zvláštností je zahajování odpoledního programu „vítáním chlebem“ po předcházející české a slezské hymně a proslovu zástupce Matice Slezské jako hlavního pořadatele festivalu. Tato část programu se jeví spíše jako sentimentálně historická vzpomínka obrozenecského hnutí 19. století, než jako projev moderního regionalismu.

Autor odpoledního pořadu I tak u nás žijeme režijním pojetím ukázal, jak lze odstranit hluchá místa mezi programovými bloky jednotlivých souborů: pozadí scény oživil účinkujícími z kolektivů, které právě nevystupovaly v popředí, a muziky nechal nastupovat z obou stran jeviště tak, aby hrou na sebe vzájemně navazovaly. Na úvod vystoupil soubor Hatě v originálních krojích s obrázkem hanácké zabijačky - na

poměrně mladý soubor předvedený dobře a s vtipem. Hudebně-tanečním pásmem se představil zkušený Slezan z Českého Těšína, na který navázala Olšava předvedením tří typu fašankových mečových tanců, z nichž zejména straňanské pod šable, zakončené svižnými tanci ze Strání a z Bystřice pod Lopeníkem zaujaly zaplněné hlediště. Diváci ocenili potleskem i pěkné vystoupení souboru Vrtek v krojích navržených Jiřinou Královou; Vrtek předvedl velikonoční zvyky z opavského Slezska od vynášení Mařenky a Mařáka až po Tanec o vajco. Obsahem vystoupení dalšího zástupce opavského Slezska - Srubku - byly písně a tańce při asentu, neboli odvodu chlapců na vojnu. Závěr patřil krojově nejlépe vybaveným souborům z Lišné a Tovačova s dožínkami a hody. Díky promyšlené režii to byl nepochybně pořad divácky nejpřitažlivější.

Přátelskou atmosféru Slezských dnu dotváří občerstvovací zázemí festivalu, jehož základem jsou roubené prodejní „boudy“ místních odboru Matice Slezské s prodejem krajových kulinařských specialit, ale i další prodejní stánky až ke břehu říčky Lomňanky. Není pochyb, že i krásné přírodní prostředí festivalového dění zvyšuje jeho přitažlivost.

Josef Jančář

CLIFFORD GEERTZ: INTERPRETACE KULTUR. VYBRANÉ ESEJE. (Přeložili H. Červinková, V. Hubinger a H. Humlíčková.) Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2000, 560 stran.

Po Úvodu do kulturní a sociální antropologie od Roberta F. Murphyho (Praha 1998) přináší Sociologické nakladatelství do české etnologické (a sociologické) literatury další významné dílo americké sociální antropologie: Interpretace kultur od Clifforda Geertze. Jedná se o překlad vybraných esejů vý-

znamného představitele tohoto vědního oboru, který se snaží objasnit kulturu a její specifika na základě interpretace symbolických modelů nebo symbolických kulturních vzorců, které jsou jak modely pro lidské chování, tak modely lidského chování.

K nejdůležitějším teoretickým přínosům C. Geertze patří zdůraznění významu etnografického výzkumu v terénu a zjištění, že to, co zapisuje etnograf (antropolog) v terénu není to, co se ve skutečnosti děje, ale to, co pozoruje, že se děje. Není to tedy zápis skutečnosti, nýbrž její interpretace. Tento poznatek přispěl k některým novým metodologickým postupům v etnografickém výzkumu současnosti, který například ukazuje, že procesy globalizace se nešíří po zeměkouli uniformně, nýbrž její účinky jsou determinovány kontaktem s rozmanitými kulturami, ve kterých se projevují specifickými formami. Hana Červinková v závěrečné studii cituje mnoho etnologických prací, které toto téma osvětlují z různých hledisek a rozvíjejí Geertzovu interpretativní pojetí poznávání kulturních jevů.

Kniha Clifforda Geertze obsahuje v pěti oddílech 15 esejí z nichž k základním patří úvodní kapitola Zhuštný popis: K interpretaci kultury (s. 13-41), Étos, světový názor a analýza posvátných symbolů (s. 147-163) nebo Po revoluci: Osud nacionalismu v nových státech (s. 263-284) a Politika minulosti, politika přítomnosti: Několik poznámek k využití antropologie v chápání nových států (s. 363-377).

Tyto vědecké eseje vychází jednak z poznatku třídění dat pro výzkum pěti amerických kultur na Jihozápadě USA, vedený Clydem Kluckhohnem, jednak z vlastních etnografických výzkumů v Indonézii a v Maroku. Právě tyto výzkumy autora utvrdily v přesvědčení, že antropologové jsou metodologicky vyzbrojeni k poznávání procesu globalizace v lokálních podmínkách

především metodou dlouhodobých výzkumů v terénu. Zdůrazňuje to zejména ve zmíněné úvodní kapitole, v níž vykládá své názory na metodu a význam etnografické práce nikoliv jen pro získání popisu nejrůznějších jevů, nýbrž pro získání základních materiálů o tom, co si lidé myslí, a pod jakými vlivy jednají: tedy podkladu pro interpretaci zkoumaných společností. Při tom upozorňuje, že data, odvozená z etnografických prací, nejsou pro takovou interpretaci jediná. Je k nim třeba připojit výsledky dalších sociálních bádání.

Tento postup připodobňuje ke stanovení diagnózy v hlubinné psychologii, avšak cílem není terapie, nýbrž analýza sociálních skutečností. Nejlépe to vystihuje závěr z druhé kapitoly nazvané Dopad pojetí kultury na pojetí člověka. „Chceme-li stanout tváří v tvář lidskosti, musíme prostě sestoupit k detailům..., abychom mohli pevně uchopit základní charakter nejenom různých kultur, ale různých druhů jednotlivců uvnitř každé kultury.“

I když kapitoly většinou vycházejí z Geertzových výzkumů v Indonézii a v Maroku, jsou inspirativní pro výzkumy a jejich interpretace v kterékoliv zemi nebo společenské entitě. Podle Geertze společnosti stejně jako životy obsahují své vlastní interpretace. Člověk musí jenom zjistit, jak k nim získat přístup. Další význam těchto textů je v tom, že nejsou výhradně antropologické nebo - úžeji - etnografické, nýbrž překračují hranice této disciplíny do dalších společenskovedních oborů. Přesto však z nich vyplývá, že etnografický výzkum je základní. Sám C. Geertz napsal: „Pokud zmizí terénní výzkum, zmizí s ním i tato disciplína, čehož se jedni obávají a druzí v to doufají.“

Josef Jančář

VLADIMÍR MACURA: ČESKÝ SEN.
Praha, Nakladatelství Lidové noviny
1998, 215 stran.

Vloni na jaře zemřel ve věku 53 let Vladimír Macura, literární vědec, překladatel z estonštiny a prozaik. V knížce Český sen shromáždil 15 studií, které byly v letech 1975 - 1997 otištěny v různých časopisech nebo sbornících, ale za účelem nového publikování byly znovu přehlednuty a většinou i rozšířeny. Všem těmto pracem je společná snaha postihnout vývoj české kultury a myšlení v 19. století. Obrození autor věnoval také monografii Znamení zrodu (1983, rozšířené vydání 1995).

Název knížky byl převzat z titulní básně stejnojmenné sbírky Josefa Kajdánara (1953) Básník hovoří o tradici, o vztahu dneška a dějin. „Sen“ měl být uskutečněn vznikem socialistického stá-

VLADIMÍR MACURA

Český sen

tu, pro který bylo třeba vytvořit nový mýtus české identity a definovat jej jako jednoznačně lidový. Obrozenecké stereotypy jsou nahrazeny novými, např. z „národa chaloupek“ se stává „národ dělníku“. Pro Macuru je Kainarova báseň vybidnutím, aby se přesněji pokusil postihnout „český mýtus 19. století“, totiž „představy, symboly, iluze, pomoci nichž si lidé minulého věku vymezovali své místo ve světě“.

Autor především pátrá po zrodu kultury a jejích pramenech, které však ne vždy odpovídaly českým emancipačním snahám. Jeden ze zdrojů představují pověsti, např. o blanických rytířích nebo o kněžně Libuši. Obě se těšily zájmu nejen českých literátů, nýbrž byly zpracovány také německy. Tak zpracovává látku o bájném vojsku Josef Schiffner (1789), s legendou však spojil postavy z hlediska národní ideologie nevhodné. Pověst proto prošla úpravami - do popředí vystupuje svatý Václav jako vůdce husitského vojska - tyto motivy se obje-

vují ve třicátých letech 19. století. Obdobně byla v národní symbol stylizována kněžna Libuše. Námětem se nestaly české kroniky, nýbrž „šťastnou náhodou“ objevený Rukopis zelenohorský, z něhož čerpal Josef Wenzig námět pro svoje libreto ke slavné Smetanově opeře.

Z mnoha zajímavých Macurových myšlenek zaujme poukázání na to, že vlast „byla literaturou, podrobovala se zákonům rétoriky a poetiky (spíše než politiky)“. Platilo to také naopak - literatura „byla naproti tomu jedinou autentickou vlastí, ve které mohl český intelektuál žít podle svých představ“. S pojetím národa to bylo složitější - na českém území žil velký počet německy mluvících a smýšlejících obyvatel, proto docházelo ke konfliktu češství „jazykové-etnického“ a „zemského“. V této souvislosti se nabízí otázka, zda vymezování národa jako takového nebylo zbytečné nebo přímo škodlivé. Vždyť s jeho důsledky se setkáváme dodnes

a lze bez nadsázky říci, že jsou často přímo děsivé. Macura pojem „národa“ přesto hájí, protože si nelze „představit kulturu, která by se nevztahovala k určitému nadindividuálnímu subjektu“.

Myslím si, že kniha je nesporným přínosem pro badatele nejen o století devatenáctém, ale i našem, dvacátém, jehož závěr právě prožíváme. Je bezpochyby dobré vracet se ke „kořenům“ a hledat, co je na nich pravdivé více, co méně, a kde jde pouze o „sny“. Macura se opírá o bohatou pramennou základnu a přesvědčuje čtenáře o širokém záběru svých znalostí a o schopnosti nenásilně je uvádět až do překvapivých souvislostí. Lze jen litovat, že autoru nebylo dopřáno pokračovat v práci.

Andrea Zobačová

Čech v cizině. Kramářské vydání písně Kde domov můj z roku 1849.

Topení nepohodlných novinářů (E. K. Liška, konec 70. let 19. století.

Amazonka na barikádě pod Staroměstskou mosteckou věží podle letáku z roku 1848.

**MARTA TONCROVÁ (ed.): LIDOVÉ PÍSNĚ
Z MORAVSKÉHO HORÁČKA. Brno,
Enologický ústav AV ČR 1999, 316 stran.**

Edice Marty Toncové, zpracovaná na vysoké odborné úrovni, představuje zpěvnost Horácka, které bylo doposud prezentováno hlavně lidovými tanci. Zpřístupňuje badatelům i veřejnosti autentický materiál z rukopisných fondů Etnologického ústavu AV ČR v Brně a zaplňuje mezeru v regionálních edicích moravských lidových písní pokračuje v ediční činnosti ústavu, již dal základy Karel Vetterl, a je tedy součástí širšího edičního plánu, který postupně pokrývá všechny regiony Moravy. V práci M. Toncové je patrná návaznost na Vetterlovy přístupy, na nichž autorka pracuje systematicky už desetiletí. Edice zachovává také strukturu (úvodní studie, jednotlivé písně tříděné podle žánru a tematicky, následují komentáře k písním, z praktických důvodů zařazené samostatně, ediční poznámka, prameny a literatura, rejstříky).

Zkušenosti z ediční práce v jednotlivých regionech ukazují omezení klasické hudební transkripce pro záznam lidové písně, a to zvláště v kategoriích času. Problémy zápisu tak současně odhalují některé zvláštnosti hudebních dialektů. Na Horácku rytmický průběh písně plyne, ale někdy „nastoupí“ asymetrický impuls a akcent (střídá se dvou- a třídobý takt), a to zpravidla na malé ploše uprostřed písně, v závislosti na textu (odtud výstižné názvy mateníky a směšky). To mají „v krvi“ domácí tanečníci a muzikanti: sběratelé v regionu nežijící nedovedli tyto specifické nepravidelnosti vždy zachytit (Františka Kyselková například zapisovala tyto typy písní bez taktových čar). Editorka v těchto případech vhodně volila členění do taktu formou přerušovaných čar, event. cézur dělících dvou- a třídobý takt (na jedné ploše 5/4 taktu, kde je impuls mezi dvou- a třídobým útvarem zjevný), nebo připojila hudebně srozu-

mitelné řešení (č. 77). Tímto způsobem do původních zápisů fakticky nezasáhla, nabídla jen přehlednější hudební pojetí pro praktický zpěv. Nesnadnost ediční práce odhalila i další zvláštnost horácké písně, která spočívá v metroritmickém modelu a formě, zajímavý je například kontrast dlouhých a vedle nich nápadně krátkých řádků, častý u písní pětírádkových. Znovu oživuje Holého diskuse o řádkové segmentaci (možnost více pojetí téže písně je u zápisu z Horácka poměrně častá) a potvrzuje se význam Vetterlova kritéria metro-rytmické formy pro klasifikaci lidové písně. Z hlediska hudebních dialektů na Moravě zaujmou vedle typu se střídáním dlouhého a krátkého „řádkování“ uvnitř strofy také například symetrické typy písní otevřené třířádkové formy (milostná Jede sedlák do pole, kole da Stojí kostelíček a balady o Heřmanovi č. 193 a 194) nebo descendenční durové nápěvy (svatební Aj, ty ptáčku kocholáčku, odlišná varianta od Sušilova vzácného záznamu ze Zvolenovic u Telče s modálními prvky v nápěvu).

Dvě stovky písní, které autorka vybrala k publikování, představují vrstvy lidových písní moravské části Horácka (písně zlidovělé zjevně umělého původu neotiskuje); obsáhlý je oddíl písní milostných, následují písně žertovné, rekrutské a vojenské, písně obřadní a písně epické. Úvodní studie dobře informuje o regionu, dějinách sběru a sběratelích folkloru na Horácku, o zpěvních příležitostech (výrazný je zde podíl hudby instrumentální a taneční na zpěvní tradici), o žánrech a hudebních charakteristikách písní. Zaujme například bohatství vánočních koled (M. Toncová vybrala mj. tři varianty písně Štěstí, zdraví, pokoj svatý a další neotřelé koledy vhodné i pro dětský repertoár).

Folklor na Horácku má také dnes své nositele, jak dokládá rodina Brtníkova či folklorní soubory, včetně dětských Edice Marty Toncové není jen pro pokračovatele v souborech, ale vy-

zývá například učitele zpěvu na základních a hudebních školách v regionu nebo třeba rodiny u vánočního stromčku ke zpěvu horáckých koled; publikace slouží zájmu širší veřejnosti i odbornému folkloristickému studiu. Muže přispět k formování povědomí Horácka jako domova i Horácka jako kraje bohatého lidovým zpěvem. Vítaný by byl pendant - edice lidových písní z českého Horácka a srovnávací studie.

Věra Frolcová

ANDREJ DULAR: MODELI ZA MODROTISK. ZBIRKA SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA. Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja 7 Ljubljana 2000, 247 stran.

Nejnovější prací kurátora Slovinského etnografického muzea v Lublani Andreje Dulara, kterého zná odborná veřejnost jako autora publikací vzešlých z jeho výzkumu v jihoslovinské oblasti Bela Krajina a jako editora Knjižnice Slovenskega etnografskega muzeja, je katalog modrotiskových forem ze sbírek největší slovinské muzejní instituce. Výběr námětu souvisí se současnou profesionální orientací autora na řemesla a obchod. V rámci přípravy katalogu prostoďoval nejen odbornou literaturu slovinskou, ale též německou, anglickou, maďarskou a českou a v rámci srovnávacího studia se seznámil se středoevropskými muzejními kolekcemi. Při svém studijním pobytu v České republice navštívil Etnografický ústav MZM v Brně, textilní muzeum ve Dvoře Králové a modrotiskářskou dílnu rodiny Danzingerových v Olešnici u Kunštátu.

Na publikaci již při prvním letném listování zaujme její dvojazyčnost, je vyhotovena ve slovinské i anglické jazykové verzi, což nemálo přispěje k odstranění jazykové bariéry a k dostupnosti této publikace zahraničním zájemcům. První část je věnována obecnému

pojednání o historii modrotisku v Evropě, cestám, kudy se k nám dostal z Východu, počátkům jeho výroby v Holandsku, Švýcarsku a Německu a jeho rozšíření mezi lidové vrstvy. Pozornost věnuje autor tvaru a materiálu modrotiskových forem, jejich výrobě, a posléze se zaměřuje na barvířství na území Slovinska. Zdůrazňuje, že výroba modrotisku ve Slovinsku měla kořeny ve středoevropské barvířské tradici, o čemž svědčí podobnost pracovního náčiní, tiskářských forem a jejich motivu, organizace práce a v neposlední řadě osobní kontakty slovinských a cizích barvířských mistrů. Modrotiskaři přicházeli ze severu, především z Čech a Moravy a navázali na místní barvířské umění (první údaje o barvířích pocházejí z roku 1673, kdy jsou uváděni ve městech Celj, Konjice, Maribor, Slovenska Bistrica a Tržič). Textilní tisk se ve Slovinsku rozšířil v první polovině 19. století, jeho výhodou byla nízká cena a dostupnost širokých vrstev, neboť se tisklo na domácí lněné a konopné plátno, později na kupované bavlněné tkaniny. Barvířství a modrotiskařství bylo úzce spjato s plátenictvím a soukenictvím, s jeho rozvojem i pozdějším úpadkem v druhé polovině 19. století, kdy vznikají mechanické přádelny a tkalcovny a s využitím železnice se zvyšuje i dovoz továrně zhotovených látek z ciziny. Autor uvádí, že v první polovině 19. století pracovaly nejvýznamnější modrotiskařské dílny v okolí Gorenje, v lokalitách Tržič, Kranj a Škofja Loka. Významní barvíři a modrotiskaři vzešli také z rodiny Aloize Wagnera, přesídlece z českého Josefova u Jaroměře. Ještě ve 20. století pracovala barvírna Ivana Hofbauera ve Vitanje, spojená s továrnou na sukno a valchou, jejíž provoz byl zastaven následkem povodně v roce 1954. Barvířské dílny bývaly většinou v přízemních či sklepních prostorách domu, nad nimi se nacházelo obydlí rodiny. Větší dílny měly v podtřeší sušírnu plátna. Dostatek prostoru a blízkost vodního toku

byla nezbytností. Autor popisuje konkrétní vybavení jednotlivých významných barvířských dílen, v nichž nesměly chybět kotle, kádě, zařízení na mandlování plátna a na potisk papem, železné obruče na upínání tkaniny při barvení, hmoždíře, železné koule na drcení indiga aj. Slovinští modrotiskaři ovládali i zhotovování barevných či vícebarevných vzorů. Předposlední kapitola věnuje A. Dular využití modrotiskového textilu na oděvních součástkách, což dokumentuje vyobrazeními na dobových akvarelech. V závěru líčí historii sbírky modrotiskových forem ve Slovinském etnografickém muzeu, jejíž počátek byl položen v roce 1906 nákupem 40 forem od Marije Pokorn ze Škofje Loky. Největší část sbírky muzeum získalo v roce 1963 při terénním výzkumu v okolí Vitanje, kdy bylo zakoupeno sto forem a několik kusu potištěného plátna od barvíře A. Hofbauera. Autor třídí formy podle typu na jednoduché (většina) a dvoudílné pro barevný tisk (6), podle metody tisku na raportní (pro opakovaný tisk na plochu) a razítkové (pro výzdobu rohu, bordur apod.), podle materiálu raznice na dřevěné, kovové či kombinované. Časově se většina forem řadí do 19. století. Za nejstarší považuje A. Dular jednoduché dřevěné formy s rostlinnými motivy a formy, u nichž jsou z kovu jen drobné detaily, což odpovídá rokokovým vzorům. Raznice s celokovovými vzory přišly do módy teprve v biedermeieru a nesou geometrické tvary či geometricko-rostlinné motivy. Více než třetinu sbírky tvoří formy se silně stylizovanými rostlinnými či geometrickými vzory.

Druhou část publikace tvoří vlastní katalog: 147 forem, 3 vzorníky, 10 vzorků potištěného plátna. 3 blůzy, 1 košile a 1 zástěra jsou v něm uspořádány podle inventárních čísel, je uvedeno místo užívání, materiál, rozměry, nové a staré inventární číslo, způsob nabytí, popis a komentář. Nedílnou součástí katalogu jsou kvalitní barevné, i když poměrně malé fotografie každého před-

mětu (u některých forem je z toho důvodu vzor hůře čitelný). Katalog je doplněn místním rejstříkem, typovým rejstříkem, rejstříkem motivu (pouze základní třídění na rostlinné, geometrické a geometricko-rostlinné vzory). Vlastní rejstřík (místo užití a druh) mají i modrotiskové textilie.

Dularův katalog modrotiskových forem se důstojně řadí k již dříve vydaným kvalitním publikacím Slovinského etnografického muzea. Především pro svůj obsáhlý fundovaný úvod v němž nejen objasňuje historii barvířství a modrotisku na území Slovinska, ale zařazuje jej i do širších středoevropských souvislostí a kontextu, je nemalým přínosem k bádání v dané oblasti.

Jarmila Pechová

ETNOLOGICKÉ ROZPRÁVY 1/98 - 2/98.
Bratislava, Ústav etnológie SAV 1998,
127 + 160 stran.

Etnografické múzeum SNM, Ústav etnológie SAV a Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV vydávajú dvakrát ročne sborník štúdií, postřehu a recenzií, ktorý od roku 1998 nabyť stabilizované formy: štúdie zaměřené na jednu aktuálnu tematiku, materiálové štúdie, rozhľady a diskuse. Jednotlivé svazky jsou velmi čtivé a přinášejí řadu impulsů. Diskuse jsou zaměřeny vždy na jednu knižní novinku. Cešek je doplněn zprávami o činnosti ústavu, zprávami z konferencí a dalšími aktualitami

V prvním čísle jsou tři studie z polského prostředí, z toho dvě věnované pestrým etnickým a konfesijním společenstvím ve Varšavě v 19. a počátkem 20. století a ze stejného období soupisu svátečních obyčejů. Třetí studie obsahuje zajímavé poznatky o popularizaci tradiční slezské kultury Svazem vesnických žen na Opolsku.

V materiálových studiích najdeme devět příspěvků z konferencí a z výsta-

vy paličkovaných krajek, a to jak v historickém pohledu (J. Zajonc, A. Gazdík), tak rovněž z hlediska regionálního (A. Czintelová, T. Kraččíková, I. Zuskinová) a z hlediska péče o tento více než čtyřsetletý lidový artefakt na Slovensku (A. Chlupová). Přínos studií spočívá v současném pohledu, třídění a sledování funkčnosti krajků v minulosti a dnes, kdy převažují neprofesionální tvůrci. Existuje také velmi málo odborných institucí, které by se paličkovanými krajkami zabývaly v rámci dokumentace nebo výuky mladší generace.

V diskusním oddílu jsou otištěny názory J. Čukana, V. Feglové a P. Salnera o knize M. Botíkové, S. Švecové a K. Jakubíkové *Tradície slovenskej rodiny* (Bratislava 1997). Za autorský kolektiv odpovídala M. Botíková, která obhajovala pojetí výpovědí o slovenské rodině v rolnickém prostředí, kde by měl začít každý seriózní výzkum. Reagovala na upozornění všimát si více vývojových forem a možného dvojího i vícerozhledu obyčejů v různých společenstvích např. při svatbě nebo při dělení rodinného majetku.

Ve druhém svazku zaujme série studií *Determinanty etnickej identity*, což byl název semináře v Senci v listopadu 1997, jímž byl uzavřen grantový projekt. G. Kiliánová shrnula výsledky zasedání a popsala výzkum Slováků a Rakušanů v pohraničním území řeky Moravy, kde se etnická identita projevuje ve vztahu k jazyku, předkům, v kolektivní paměti, což se různým způsobem prolíná. Z. Uhrek zkoumal uplatnění migračního modelu Evertta S. Leea ve vyprávění uprchlíků z Bosny a Hercegoviny, S. Kužel probíral konflikty mezi pravoslavnými a řeckokatolickými věřícími na severovýchodním Slovensku, S. Šutaj se věnoval slovensko-maďarským vztahům, K. Popelková a M. Vrzgulová prošly slovenskou částí Kopanic a zjišťovaly velmi rozporuplné názory obyvatel na připojení Sabotvců ke Slovensku. Úst-

ní interpretace srovnaly s oficiálními i diskusními názory v tisku.

V rozhlédlech se dozvíme mnoho zajímavého o expedici slovenských etnologů Z. Beňuškové, V. Feglové a J. Čukana, kteří spolu s C. Hromníkem a P. Skalníkem navštívili Jižní Afriku. Diskusní oddíl je věnován knize P. Salnera *Prežili holokaust* (Bratislava 1997). Autor se vyjadřuje k názorům Z. Beňuškové, H. Hložkové a E. Krekovičové, které se zamýšlejí nad úlohou individuálních emocí ve vědeckém výzkumu, nad metodou oral history a její proměnlivou věrohodností. E. Krekovičová pak srovnává Salnerovu práci s obdobnou tematikou v knize *Žalující píseň*, kde jsou vylíčeny osudy Cikánů za 2. světové války.

Etnologické rozpravy se vydaly cestou, kterou česká a slovenská etnografie / etnologie / národopis opustily někdy v padesátých letech: cestou diskuse, srovnávání nebo konfrontace názorů. Rozpravy tak plně odpovídají smyslu a významu svého názvu a jsou výbornou paralelou k náplni vědeckých časopisů. Vzdáleně připomínají pokus o vydávání suplementů redakcí České-
ho lidu.

Bohuslav Beneš

CD CHVÁLA ČESKÝCH DUD. Český rozhlas Plzeň 2000.

U příležitosti 55. výročí svého vzniku a 70. výročí skladatele, sběratele a dudáka Zdeňka Bláhy připravilo plzeňské studio Českého rozhlasu Plzeň unikátní výběr z bohatého archivu folklorních nahrávek z let 1970-1991 v podobě CD s názvem *Chvála českých dud*. Jak již název napovídá, pozornost je zaměřena na dudy v lidové hudbě zdomácnělý nástroj, který je však tentokrát představen jako hudební instrument nabízející široké spektrum možností využití. První část nazvanou „Dudy tradiční“ tvoří

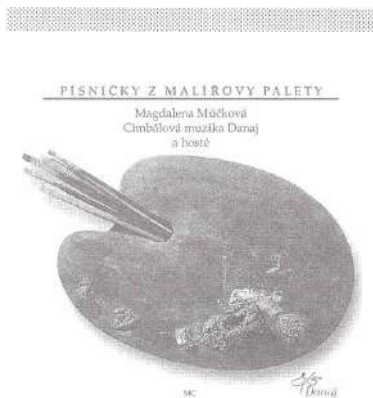
nahrávky vycházející z tradiční hudby (Chodská kolečka, Strakonická dvoučtvrteční kolečka, Dudácké melodie z Chodska, Manžestr, Ryjduvák a Ryjduvačka a Zelený kúska) v podání dudáků Z. Bláhy, B. Krause, A. Konrádyho, V. Konrádyho, V. Švika, V. Baiera a J. Režného. V části nazvané „Dudy stylizované“ je pak představena autorská práce s folklorním materiálem v podobě úprav lidových tanců od Z. Bláhy, Z. Lukáše, J. Krčka a J. Málka (Dudácký tanec, Domažlický tanec, Tanec Furiant, Dudácké zastaveníčko pod Vavřencem ad). Skalní příznivce a zastánce lidové hudby možná poněkud zaskočí část třetí nazvaná „Dudácké proměny“, ve které se dudy stávají nástrojem „hudebního experimentu“. Jedná se o multiplaybackové snímky z elektroakustické laboratoře (např. Dudácká elektronická skladba podle písně „Na kamencké lúce“, Tanec pro dudy), které vtrcholí Koncertem pro dudy, smyčce, tympány a bicí J. Málka, v němž dudy již zcela opouštějí rovinu tradičního ladění Es dur a hrají v nejružnějších do-
konce i mollových tóninách. Právě plzeňská rozhlasová stanice se může pochlubit významnou folklorní tradicí - připomeňme, že v roce 1953 zde byl tehdejší hudebním redaktorem Miroslavem Šmídem založen Plzeňský lidový soubor, kolem kterého se později sešla

řada významných skladatelů a upravitelů (Z. Lukáš, J. Krček, J. Málek, J. Slimáček, T. Svoboda ad.). O dva roky později byla ustavena folklorní redakce, ve které vzniklo velké množství cenných nahrávek. Nové CD je jakýmsi průřezem tvorbou této plzeňské „folklorní dílny“ a zcela jistě překvapí svou rozmánovitostí. V celkovém čase přes 60 minut jsou dudy představeny jako nástroj „zemité“ tradiční hudby, který nicméně svými zvukovými kvalitami nepřestává inspirovat ani současné hudební skladatele a směle přebírá dokonce roli nástroje koncertního. Díky tomu si nové CD Českého rozhlasu Plzeň jistě najde své posluchače nejen v řadách milovníků lidové hudby, ale i v řadách hudebníků a hudebních odborníků.

Michaela Benešová

CD, CD-ROM, MC PÍSNIČKY Z MALÍŘOVY PALETY. Danaj 2000.

Mnozí z milovníků kvalitní adjustace hudebních nosičů se znepokojením oželeli odcházející generaci dlouho-hrajících desek, jejichž obaly mnohdy umělecky rovnocenně dotvářely nabízený hudební zážitek. Až v poslední době se daří tuto tradici oživit i u nosičů miniaturnějších - u kompaktních disků,

a překvapivě též v souvislosti s tradičním folklórem (kupříkladu u CD Nejstarší zvukové záznamy moravského a slovenského lidového zpěvu, které v loňském roce přineslo brněnské vydavatelství Gnosis). Podobnou verzi adjustace - tedy knižní minipublikaci s kvalitními reprodukcemi, navíc i s jednoduchou prezentací formou CD-ROM - zvolila u CD Písničky z malířovy palety Magdalena Můčková pro vzpomínkovou nahrávku připomínající jejího praděda, malíře Jožu Uprku, od jehož smrti uplynulo letos šedesát let.

Z historie vážné i populární hudby je známo mnoho příkladů, kdy výrazné, působivé výtvarné dílo inspirovalo vznik hudební skladby. Cesta výtvarných děl citlivě reprodukovanych v doprovodné knížečce je ovšem právě opačná: často jde o písně, jež inspirovaly vznik zřejmých kreseb, akvarelu i maleb. Jde totiž o vzpomínku na malířskou osobnost dokonale spjatou s muzikantským světem a prostředím: ačkoliv byl Uprka výtvarně vzdělán na pražské a posléze i mnichovské malířské akademii, opustil prostředí velkoměsta a po návratu na rodné Slovácko se stal portrétistou jeho tváří, kroju i tradovaných příběhu lidu zachycených ve vyprávěnkách, pověstech i písních. Uprka, sám dobrý zpěvák a tanečník, znal velice dobře písničky svého domova.

Úsilí Magdaleny Můčkové o autentickou vzpomínku na praděda formou výběru z pokladnice slovácké lidové písně má kořeny v živé, udržované rodinné tradici. Spolu s malířovou vnučkou, lékařkou Evou Novákovou, vybraly reprezentativní kolekci z Uprkovy pozůstalosti: vynechaly proslavené obrazy a soustředily se na někdy až subtilní výtvarné techniky prozrazující hluboký umělcův vztah k zobrazené tváři či výjevu, s působivým kontrapunktem vyjadřovaným připojenou písní. Výsledný dojem je průsečnicí výtvarného účinku obrazu či kresby a atmosféry hudebního ztvárnění načrtnutého tématu. V hudební složce, o níž nám tu jde pře-

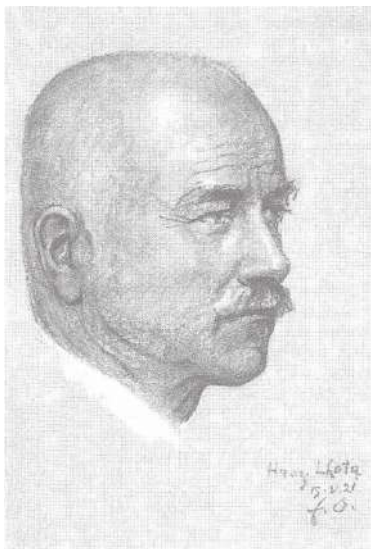
devším, exceluje několik pěveckých sólistů doprovázených strážnickou cimbálovou muzikou Danaj, která v poradí již čtvrtým profilovým albem dokládá svůj rostoucí význam pro slovácký hudební region.

Uprka jako malíř miloval plenér a během několika desetiletí svého slováckého období se pohyboval po celé rozsáhlé oblasti. Výběr hudebního materiálu se (ku prospěchu věci) zúžil převážně na strážnické Dolňacko a na Hornácko. Mnohé písně jsou přímou ilustrací zvoleného výtvarného motivu (Vodáčka, Děcka, Kamarádi z mokré čtvrti), jiné volně parafrázuji zobrazenou legendu (balada V tej hodonské rúbanině) nebo tváře a postavy (Maléru, maléru, Ti vrbeční cigáně, Boly časy). Překvapivě zrale se ukazuje hráčský i pěvecký výkon muziky Danaj s primášem Janem Gajdou rostoucí od alba k albu (důkazem buďtež hornácké Primášské cifry, naopak ač dobře zazpívána, poutnická Tobě ke cti, svatý Jene se z atmosféry desky trochu vymyká). Jediné jsou ovšem především sólové výkony zpěváků - zde se dramaturgie nezmýlí ani jedenkrát, ač šla několikrát s kůží na trh: sadu hornáckých cikánských písní, kterou si na album Martina Hrbáče Pěkné zkázáníčko vybral a upravil Dušan Holý, tentokrát (a velice dobře) přezpíval Pavel Můčka, který navíc pěvecky exceluje i v známe hornácké Bože moj, otče moj - jeho skromný projev, ale barevné jedinečný hlas není ještě úplně doceněn. Stále výrazněji se mimo houslový part primáše prosazuje Jan Gajda i jako zpěvák - tentokrát nejpůsobivěji ve strážnických písních Seděla liška a Dycky jsem ti říkával. Jedna z nejvýraznějších osobností současného mužského hornáckého zpěvu, hostující Dušan Holý, působivě předkládá oba své (tradičně vážné až teskné) písňové příspěvky - Rozmilý člověče i Boly časy, boly, druhou v subtilním cimbálovém doprovodu ostravského mistra cimbálu Jana Rokyt. Ten provází i nezaměnitelný zpěvný projev ústřed-

ní osobnosti alba, upravovatelky, cimbalistky a především úžasné zpěvačky Magdaleny Múčkové v písni Svítla ně hvězda (spolu s březnickou baladou V tej hodonskej rúbanině dokonale ukázkou krystalicky čistého, a přesto lidového ženského zpěvního projevu).

Nejen výrazná hudební kvalita recenzovaného alba, ale i jeho netradiční podoba jako výtvarně hudební celku je osobitým a výrazným kulturním počinem, který otevírá vydavatelům nejen lidové hudby další možnost multižánrové prezentace.

Helena Bretfeldová

CD VALASKÉ PĚSNIČKY. Jiří Plocek - Gnosis Brno 2000.

Jiří Plocek se před pěti lety zařadil do nevelké skupiny těch menších vydavatelství, které alespoň jednu ze svých edičních řad vyhradily lidové hudbě. V jejím rámci vytváří systematickou

řadu hudebních profilů věnovaných jednotlivým moravským etnografickým oblastem a podoblastem a současně podobě jejich hudebního vyjadřování. Postupně tak zmapoval Horňácko, kyjovské a hradištské Dolňácko a v rámci profilu Uherskobrodsko rovněž Kopanice a Strání. Po Slovácku upřel letos pozornost na rozlehlou a hudebně rozmanitou oblast Valaška. Titul Valaské písničky, je převzatým názvem rozsáhlé písňové sbírky Jana Nepomuka Poláška a Arnošta Kubeše, která postupně vycházela v šesti dílech v letech 1939-1958 a měla i rozhodující podíl v poválečné obnově zpřetrhané tradice lidového zpěvu a muzikování ve valašském regionu. Tradičně výborným úvodem k poslechu alba je obsáhlý a zasvěcený komentář v bookletu kompaktního disku: úvodní stat' tentokrát pojednává obecně o hudební historii regionu a následně i o typických hudebních nástrojích, písňových a tanečních formách nebo o gajdoších a gajdošských muzikách, které bývaly vždy na Valašsku důležitým atributem hudebního i společenského života komunity.

Projekt sestává z příspěvku dvou hudebních těles: starší z nich, Cimbálová muzika Jasénka, oslavila letos už půlstoletí své existence a podnes ji vede zakladatel a primáš Zdeněk Kašpar. Hudecké trio této muziky přispělo k profilu regionu trojicí starobyle znějících hudebních čísel a osobnost primáše zaujala vydavatele a producenta Jiřího Plocka natolik, že mu a jeho muzice hodlá věnovat samostatný hudební profil. Ostatní písně interpretuje cimbálová muzika Soláň vedená sourozenci Monikou a Martinem Kovářovými a primovaná Lukášem Španihelem, která si za první desetiletí své existence vydobyla výrazné postavení i úspěšnou prezentací na několika mezinárodních hudebních festivalech. Velký podíl na CD mají též kmenoví zpěváci Soláně. Rozevlátý, furiantský Pavel Ptáček je zastoupen nejpočetněji, jeho dominantní, expresiv-

ní projev je však poněkud nevyrovnaný. Pravým opakem Ptáčkova efektivního zpěvního vyjádření je skromný hlas Michaely Bařinové: ta svým průzračným, nenátlakovým a neokázalým hlasem s intonační jistotou a dokonale výslovností ozdobila několik písní - nejvýrazněji točenou Nedávaj ňa, mamko. I při výběru hostujících zpěváků měla dramaturgie úspěch: typické valašské hlasy se vzájemně doplňující do pestré a nenásilné mozaiky. Primáš hudeckého tria cimbálové muziky Jasénka, sedmdesátník Zdeněk Kašpar je vzorem prostého, působivého zpěváka z rodu starodávných valašských hudeců: nejlépe to dokumentuje v salašnické písničce A dyž já vyjdu na kopec, v níž svůj střídavý zpěv prokládá hrou na jednoduchou pastýřskou píšťalku - koncovku. Dvojice Ludmila Vašková a Josef Laža představuje výjimečné zpěvácké osobnosti - žijící legendy valašského folklorního hnutí. Vašková otevírá svůj hlas v sólové písničce Zelinko milá i v předzpívání úvodní strofy hečené Vím zahrádku trněnou, charismatický Laža přesvědčivě „vystřihne“ mladistvě junácký text starodávného Gúljajte, maměnko. košulenku. Rožnovská Eva Porubová, našla svůj výsostný prostor v baladické písni V javorových horách. Sborové pasáže solidně zvládl jak mužský sbor (nejlépe ve verbuňku Malohoc-ké pěkné pole, zbojnických i odzemcích), tak i dívčí pěvecká skupina, pro hečené a hojákačky rozšířená o dívčí sbor folklorního souboru Bača z Valašského Meziříčí.

Přesvědčení patrioti valašského zpěvu budou možná na albu postrádat „královnu valašské písně“ Jarmilu Šulákovou - ta by však spíše zasloužila (po letech) novou profilovou desku. I bez její účasti má projekt atmosféru a i po několikátém poslechu neomrzí.

Helena Bretfeldová

NÁRODOPISNÁ REVUE 3-4/2000

(Volkskundliche Revue 3-4/2000)

Herausgegeben vom Institut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

tel. 00420-631-332090, 332092, fax 00420-631-332101

E-mail: ulk@brn.pvtnet.cz

NÁRODOPISNÁ REVUE 3-4/2000

(Journal of Ethnography 3-4/2000)

Published by the Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

tel. 00420-631-332090, 332092, fax 00420-631-332101

E-mail: ulk@brn.pvtnet.cz

Die „Národopisná revue“ 3-4/2000 befaßt sich mit zwei Themenbereichen mit der Problematik der ethnologischen Stadtforschung und mit der Herausbildung von drei ethnographischen Regionen in Ostmähren.

Alexandra Bitušiková unterbreitet in ihrer Studie einen zusammenfassenden Überblick über die Problematik der urbanen Anthropologie (Urbane Anthropologie: ja oder nein? /Theoretische Entwicklungsprobleme der urbanen Anthropologie/). Zdeněk Uherek präsentiert auf dem Beispiel des neu gebauten Potsdamer Platzes in Berlin konkrete Studien der urbanen Geschichte (Symbolische Bedeutungen in der Stadtumgebung Berlin). Karel Altman widmet sich der Problematik der zwischenmenschlichen Beziehungen und Beziehungen zwischen den einzelnen Menschengruppen in einer Großstadt (Zur Erforschung der verschiedenen Arten des Zusammenkommens der Brünner Bewohner), demselben Milieu widmet ihre Aufmerksamkeit auch Pavla Stöhrová (Das Haus „Zu sieben Schwaben“ in Brünn /Ein vorläufiger Bericht zur Erforschung des städtischen Wohnens/). Peter Michalovič befaßt sich mit musikalischen Volkstraditionen in einer Kleinstadt (Städtisches Milieu Ort einer Auflösung und/oder auch einer Revitalisierung der Volksmusik).

Richard Jeřábek bemüht sich in seiner Studie die umstrittenen Fragen der komplizierten historischen Entstehung von drei ethnographischen Gebieten in Ostmähren (Zálesí - Kopanice - Hornácko im 18. und 19. Jahrhundert /Terminologische Sonde/) zu erklären. Dagmar Pintířová verfolgt aufgrund der neu gesammelten volkskundlichen Materialien die bisher praktizierten Überbleibsel der alten Volksmagie im Kopanice-Gebiet auf der mährisch-slovakischen Grenze („Die Beschwörerinnen von Žitková“).

Die Fotobeilage wird dem Brünner Fotografen Jan Beran (geb. 1913) gewidmet. Die Rubrik „Tradition im Wandel“ befaßt sich mit der wiederentdeckten traditionellen Handwerkstechnik der Drahtbinderei sowie mit einem Beitrag über die kulturhistorischen Aktivitäten des zeitgenössischen Dorfes. Die „Gesellschaftschronik“ erinnert an die Jubiläen der literarischen Folkloristin Marta Šrámková (geb. 1935), der Tanzfolkloristin Barbora Čumpelíková (geb. 1930), des Ethnographen Zdeněk Mišurec (geb. 1925), des Volksliedsängers Luboš Holý (geb. 1930) und der Ethnomusikologin Olga Hrabalová (geb. 1930). Die anderen regelmäßigen Rubriken beinhalten die Berichterstattung aus Konferenzen, Ausstellungen, Festivals, Konzerten sowie die Rezensionen neuer Bücher und CD's.

Schlüsselworte:

urbane Anthropologie und Ethnologie, urbane Geschichte, Zentrum, Peripherie, Zusammenkommen von Bewohnern, Revitalisierung, Folklorismus, ethnographische Rayonisierung, Volksmagie

The current issue of the Journal of Ethnography deals with two topics: the environmental urban research, and the birth of three ethnographic regions of Moravia.

Alexandra Bitušiková offers in her study a comprehensive view on the questions of the urban anthropology (The Urban Anthropology: yes or no? Theoretical questions concerning the development of the urban anthropology) Zdeněk Uherek presents specific studies of the urban history using an example of a newly built Potsdam Square in Berlin (The Symbolic Meanings in an Urban Environment: Berlin). Karel Altman deals with interhuman and intergroup relations within a big city (Exploring How the Brno Inhabitants Gather) Pavla Stöhrová is interested in the urban environment as well (The Seven Roaches House A Preliminary Report on the Research of Urban Housing). Peter Michalovič focuses on folk music traditions in a small town (The Town Environment: the Place of the Decline and/or Revitalization of Folk Music).

Richard Jeřábek presents in his study an outline of the historical formation of three ethnographic regions of Moravia (Zálesí - Kopanice - Hornácko of the 18th and 19th Centuries: Focusing on Terminology). Dagmar Pintířová focuses in her specific ethnographic study on folk magic (The Godesses of Žitková).

The photo supplement brings the work of a Brno photographer Jan Beran (born 1913) The Tradition Transformation column deals with a rediscovery of a traditional hand technique tinkerware. The next entry is a contribution on the cultural and historical activities of the contemporary village. The Social Chronicle remembers the birthdays of the Slovak folklorist Marta Šrámková (b. 1935), the dance folklorist Barbora Čumpelíková (b. 1930), the ethnographer Zdeněk Mišurec (b. 1925), the folk singer Luboš Holý (b. 1930), and the ethnomusicologist Olga Hrabalová (b. 1930). Other regular columns deal with conference and exhibition news, festivals, concerts, and CD and book reviews.

Key words:

urban anthropology and ethnology, urban history, center, outskirts, gathering of inhabitants, revitalization, folklorism, ethnographic region, folk magic

ROČNÍKOVÝ OBSAH

OBSAH X. ROČNÍKU

Studie a články

Kultura materiální, duchovní a sociální - antikvovaná trichotomie (<i>Richard Jeřábek</i>)	5
Tajomstvo hôr v Bielych Karpatoch (<i>Milan Kováč</i>)	7
Rituální význam účasti na poslední cestě zemřelých (<i>Alexandra Navrátilová</i>)	13
Polská zemanská literatura jako pramen k poznání lidové kultury 17. století (<i>Piotr Kowalski</i>)	18
Narativní metody v současné etnologii (<i>Jana Nosková</i>)	27
Log in (<i>Jiří Pátek</i>)	30
Urbánna antropológia: áno či nie? (Teoretické problémy vývinu urbánnej antropológie) (<i>Alexandra Bitušiková</i>)	67
Symbolické významy v městském prostředí - Berlín (<i>Zdeněk Uherek</i>)	71
K výzkumu způsobů sdružování obyvatel Brna (<i>Karel Altman</i>)	74
Dům U Sedmí Švábů v Brně. (Předběžná zpráva k výzkumu bydlení ve velkoměstě (<i>Pavla Stöhrlová</i>)	79
Mestské prostredie - miesto útľmu a(le aj) revitalizácie ľudovej hudby (<i>Peter Michalovič</i>)	83
Zálesí - Kopanice - Horňácko v 18. a 19. století (Pojmoslovná sonda (<i>Richard Jeřábek</i>)	85
Žitkovské bohyně (<i>Dagmar Pintiřová</i>)	92

Fotopříloha

Jan Beran: Docela všední, obyčejný den (<i>Jiřina Kosíková</i>)	97
---	----

Proměny tradice

Poutní slavnost v Doubravníku (<i>Miroslav Válka</i>)	32
Znovu objevované drátenictví (<i>Daniel Drápala</i>)	109
Kulturně společenské aktivity současné vesnice (<i>Miroslav Válka</i>)	109

Ohlédnutí

Vzpomínka na cimbalistu Antoše Frolku (<i>Dušan Holý</i>)	33
---	----

Společenská kronika

Vladimír Pokora (21.2.1928 -1.12.1999) (<i>Alena Schauerová</i>)	35
Jozef Melicher - znalec a upravovateľ povestí sa dožil významného jubilea (<i>Hana Hlášková</i>)	36
Na chválu národopisca, tanečného folkloristu Klimenta Ondrejku (<i>Stanislav Důžek</i>)	38

Zdence Jelínkové k jejímu životnímu jubileu (<i>Věra Kovářů</i>)	41
Brněnsko a Zdenka Jelínková (<i>Václav Štěpánek</i>)	42
Životní jubileum Jana Čumpelíka (<i>Jan Miroslav Krist</i>)	43
Martě Šrámkové k narozeninám (<i>Andrea Zobačová</i>)	111
Unce Čumpelíkové vše dobré (<i>Karel Pavlišťík</i>)	112
Pěťasedmdesátník Zdeněk Mišurec (<i>Josef Jančář</i>)	112
Zpěvák s drahokamem v hrdle. (K sedmdesátinám Luboše Holého) (<i>Antonín Mička</i>)	113
Jubileum Olgy Hrabalové (<i>Jana Pospíšilová</i>)	114
Za Jožkou Kobzíkem (<i>Jaromír Nečas</i>)	115

Konference

Etnomuzikologický seminář 1999 (<i>Jan Blahůšek</i>)	44
Profil národopisného regionu: Kravařsko, Lašsko (<i>Jan Blahůšek</i>)	45
Sympózium Lokální společnosti v terénních výzkumech (<i>Hana Hlášková</i>)	116
Antropologické sympozium v Nečtinách (<i>Jana Nosková</i>)	118
21. etnochoreologická konference ICTM v Chorvatsku (<i>Hannah Laudová</i>)	119

Výstavy

Sklo, keramika a kamnové kachle z archeologických výzkumu na Moravě (<i>Martin Šimša</i>)	45
Čtyři obrazy ze života lidského (<i>Iva Votroubková</i>)	47
Lidový malovaný nábytek Těšínského Slezska (<i>Martin Šimša</i>)	48
Me tibi dedico. Votivní dary v okruhu lidové religiozity (<i>Jiřina Veselská</i>)	121

Festivaly, koncerty

40. folklórne slavnosti západného Slovenska - Myjava '99 (<i>Stanislav Důžek</i>)	49
Chrudimští „Kohoutci“ zpívají (<i>Hannah Laudová</i>)	51
Vesnická vánoční slavnost s živým betlémem (<i>Gabriela Směřičková</i>)	51
Pocta Jaroslavu Čechovi a Čechovcům (<i>Jaroslav Jurášek</i>)	52
Strážnice 2000 (<i>Lubomír Tyllner</i>)	123
Podlaski Jarmark Folkloru (<i>Eva Pavlíková</i>)	126
Aquilejské slavnosti v Itálii 2000 (<i>Jan Krist</i>)	127
Šumperský mezinárodní folklorní festival (<i>Josef Jančář</i>)	128
Zielona Góra 2000 (<i>Jan Miroslav Krist</i>)	129
XXXI. Slezské dny v Dolní Lomné (<i>Josef Jančář</i>)	129

ROČNÍKOVÝ OBSAH

Recenze, zprávy

- M. Mauss: Esej o daru, podobě a důvodech směny
v archaických společnostech (*Josef Jančář*)
- J Macůrek: Úvahy o mé vědecké činnosti a vědeckých
pracích (*Daniel Drápala*)
- M. M: Kerimovovoá: Jihoslovan. národy
a Rusko (*Ivan Dorovský*)
- J. Botík: Chorvátska národnost
na Slovensku (*Ivan Dorovský*)
- Sulkovec Polom (*Alena Schaureová*)
- F. Luzel: Contes retrouvés 2 (*Luděk Janda*)
- Dvakrát pověsti ze Šumavy
(*Jana Pospíšilová, Andrea Zobačová*)
- P. Klapil: Záhorský zpěvník (*Lucie Uhlíková*)

- Piesňové žánre v tradičnej hudebnej
kultúre (*Lucie Uhlíková*) 60
- 53 C. Geertz: Interpretace kultury (*Josef Jančář*) 130
- V. Macura: Český sen (*Andrea Zobačová*) 131
- 53 M. Toncrová: Lidové písně z moravského
Horácka (*Věra Frolcová*) 133
- 55 A. Dular: Modeli za modrotisk (*Jarmila Pechová*) 133
- Etnologické rozpravy 1/98 - 2/98 (*Bohuslav Beneš*) 134
- 56 CD Chvála českých dud (*Michaela Benešová*) 135
- 57 CD Písničky z malířovy palety (*Helena Brettfeldová*) 136
- 58 CD Valaské písničky (*Helena Brettfeldová*) 137
- 58 **Ztráty a nálezy 7**
- 60 Dichtung und Wahrheit... podruhé (*Richard Jeřábek*) 61

